

אחצרות התורה
אחצרות השנה

ד"ר זאב וילנאי

המפה העברית של ארץ-ישראל

מחקר בקורות הפארטוגרפיה העברית, תיאור מפות ותרשימים
מהמאה האחת-עשרה ועד ימינו, בצירוף ביבליוגרפיה

עשרים וחמשה תרשימים ומפות, מהם ארבע מפות בצבעים

תוצאות התורה
תוצאות השנה

הוצאת החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה
בהשתתפות מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית • ירושלים • תש"ה

כל הזכויות שמורות

Copyright by Dr. Zev Vilnay
Jerusalem, Palestine, 1944

מחברות המורה
מחברות השעות

נדפס בארץ-ישראל

Printed in Palestine

דפוס מרכז, ירושלים

הגלוסות: "הצינוקוגרפיות המאוחדות" בע"מ, תל-אביב • צינוקוגרפיה פיקובסקי, ירושלים • המפות בצבעים: כהן, גראפיקה, ירושלים

לרעיתי אסתר באהבה ובהוקרה רבה

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

מוצרות ותורה מוצרות השות

תוכן הענינים

מבוא: על הפארטוגראפיה העברית בכלל

1. תרשימים עברים מימי הביניים

א.	תרשימי הארץ בפירושו של רש"י	—	—	—	ו
ב.	תרשים של הרמב"ם בתשובתיו	—	—	—	ז
ג.	תרשימים במוזיאון הבריטי, לונדון	—	—	—	ח
ד.	תרשים בספרית המדינה, ברלין	—	—	—	ט-י
ה.	תרשים בבית-מדרש לרבנים, ניו-יורק	—	—	—	יא
ו.	תרשים בכתב-יד של מסעות פאסולה	—	—	—	יב
ז.	תרשים של רבי אליא מזרחי	—	—	—	יב-יג
ח.	תרשים של רבי יוסף בן יששכר	—	—	—	יד
		—	—	—	טז

2. מפות עבריות מן המאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה

א.	מפת רבי אברהם בן יעקב — תנ"ה — 1695	—	—	—	טז-יז
ב.	תרשים של הארץ ושכנותיה — תקל"ב — 1773 (א)	—	—	—	יח
ג.	תרשים של רבי אריה בן יצחק — תקע"ג — 1818 (ב)	—	—	—	יט
ד.	מפת רבי יהונתן בן יעקב — תקמ"ד — 1784	—	—	—	כ-כא

3. מפות עבריות מן המאה התשע-עשרה

א. המפות המיוחדות לנאון רבי אליהו מוילנה (הנר"א):

א.	ארץ-ישראל לנבולותיה	ב.	צורת הארץ	ג.	רשימת ארץ-ישראל	כב-כז
ב.	לוח ארץ-ישראל מאת יעקב אוישפיץ — תקע"ו — 1816	—	—	—	—	כו-כז
ג.	מפת רבי אהרון בן חיים — תקצ"ו — 1836	—	—	—	—	כח-כט
ד.	מפת המשולח יחיאל בר יוסף — ת"ר — 1840	—	—	—	—	ל-לב
ה.	התרשים "נבולי ארץ-ישראל" — תרט"ז — 1856	—	—	—	—	לג
ו.	מפת הרב גרשון-חנך ליינער — תרל"ג — 1878	—	—	—	—	לג
ז.	מפה מצוירת של הארץ — תרל"ה — 1875	—	—	—	—	לד-לה
ח.	"מפת דרך אמת" מאת אביגדור מאלקאוו — תרנ"ד — 1894	—	—	—	—	לו-לז

4. מפות הארץ בתקופת ההתיישבות הציונית

5. ביבליוגראפיה של מפות הארץ ותרשימיה, בעברית

א. רשימה כרונולוגית

ב. רשימה אוזרית

סיכום אנגלי

א. סקירה כללית

ב. רשימת המפות והתרשימים

על הפארטוגראפיה העברית בכלל

ישראל. בעיקר ביקשו לראות בהם שלשה דברים: תחנות נדודיהם של בני ישראל במדבר סיני ודרכם אל ארץ כנען, כפי שמסופר בתורה; חלוקת הארץ לשבטים, כמתואר בספר יהושע; ולבסוף – גבולות הארץ והמקומות על הגבולות הקשורים בכאור המצוות התלויות בארץ. גם התשוקה לראות את בני בית המקדש, על כל לשכותיו וחלקיו, בצורה שרטוטית ומוחשית, גרמה להופעת צורות רבות של בית המקדש, בספרות העברית עוד בדורות קדומים.

בימי הביניים קראו היהודים למפה או לתרשים הגיאוגרפי בשם "ציור" או "צורה". נכדו של רש"י מספר על סבו: "פירש וצייר תחומין". הרמב"ם קורא לתרשימו – "צורת ארץ ישראל". גם הרב אליא מזרחי קורא לתרשימו "צורה" ורבי שמעון אושנבורג – "ציור". יהונתן בן יעקב לא מצא מלה עברית מתאימה למפתו ומשתמש במלה הגרמנית "לאנדקארט". יעקב אוישפיץ קורא למפה "לוח", ולספרו – אוסף של מפות אחדות בלזית באור עליהן – הוא קורא: "באר הלוחות". ש. בלאך הלוי קורא למפתו "דמות ארץ ישראל" ויצחק גולדהאר נתן למפתו את השם – "רושם דכל ארץ ישראל". במחצית המאה התשע-עשרה מתחילה להופיע בספרות העברית המלה "מפה", שנקלטה בהשפעת הלאטינית גם בכמה שפות אירופיות^א. המלה שאולה מהמלה הרגילה מפה – יריעה הפרושה על השולחן.

בצורות ובמפות העבריות של הארץ אפשר להבחין בעיקר שני סוגים ניכרים. הסוג הראשון: תרשימים עשויים בידי יהודים שלא היתה להם כל הבנה וידעיה אלמנטרית בכארטוגראפיה וכנראה לא ראו מימיהם מפה גיאוגראפית. הללו שרטטו, על סמך רשמי פסוקים במקרא ופירושיהם, קוים ישרים או שבורים כדי הדמיון הטובה עליהם והאמינו בתוסלכם כי מעשה ידיהם ופרי עמלם מראה את הארץ כמות שהיא על מקומותיה השונים. בסוג השני נמנות המפות שנעשו על-פי מפות לועזיות שונות. אחרים ממחברי המפות הללו מציינים זאת בפירוש אלא שאינם מזכירים את שם המפה הלועזית אשר בה השתמשו. מענין היה למצא את המפות הללו – מקורותיה הלועזיים של הכארטוגראפיה העברית. המפות העבריות מן הסוג השני הן יותר משוכללות ועשויות בסגנון הכארטוגראפיה של אותם הדורות. אכן גם בהן אין קביעות במצב רוחות השמים. בכמה מהן למטה – המערב, ואילו באחרות המזרח או הצפון הם למטה.

(ב) בלאטינית: Mappa (רבים: Mappae), באנגלית: Map, וכדומה בכמה שפות אחרות.

הכארטוגראפיה של ארץ ישראל טרם נחקרה כל צרכה. בכל הספרות העשירה והמסועפת על הארץ אין אף ספר מקיף אחד שיתאר את מפותיה השונות לתקופותיהן, התפתחותן וקורותיהן, ההשפעות השונות שחלו עליהן והבעיות הקשורות בהן. רק פה ושם תוארו מפות בודדות, הקדומות והחשובות ביותר, וכן הופיעו כמה רשימות ביבליוגראפיות בלתי-מושלמות.

ואם הכארטוגראפיה הכללית של הארץ טרם מצאה את גואלה, על אחת כמה וכמה נעזבה לגמרי הכארטוגראפיה העברית של הארץ. עד היום טרם פורסם מחקר מקיף על המפה העברית בכללה: ראשיתה וקורותיה, ולא כונם עדיין החומר הגנוז בכתבי יד והמפוזר בספרים שונים, מהם יקריהמציאות. אמנם אין לכארטוגראפיה העברית חשיבות יתרה לידיעת הארץ בכלל, אך יש בה ענין מיוחד מבחינת התפתחותו של מדע הארץ העברי ובמידה מסוימת גם מבחינת תולדות התרבות היהודית. אמנם היו בין היהודים, אף בימי הביניים, כארטוגראפים מומחים וגורעים לתהילה, כגון יהודה ואביו אברהם קרשקש, אך הם לא התקינו מפות בלשון העברית^א. הכארטוגראפיה העברית של הדורות הקודמים, היא מעשה ידי חובבים "משרטטים" שלא ידעו כלל את המקצוע. רובם גם לא ביקרו בארץ ולא עשו את מלאכתם על-פי מראה עיניהם ובקנה-מידה גיאוגרפי, כי אם על סמך פסוקים וברייתות בספרות הקדומה. מתוך דמיון ותמימות רבה, כארטוגראפיה זו מציגה תרשימים וצורות פרימיטיוויים, דוגמאות של "אמנות עממית", פרקי פולקלור יהודי.

בהשוואה לעמים האחרים, התחילו היהודים לשרטט מפות עבריות של הארץ בתקופה מאוחרת מאוד. התשוקה לראות, ראייה מוחשית, את הרקע הגיאוגרפי של מאורעות המתוארים בתנ"ך, היא שעוררה בקרב יהודים את הרצון להתקין תרשימים ומפות של ארץ

(א) יהודה בן אברהם קרשקש, שנקרא בשמו הספרדי ג'פודה קרסקס לי ג'ואן Jaffuda Cresques Lo Juhen (Juen), פעל במאה ה"ד, בעיר ברצלונה כפורטוגאל וכאי מאיורקה, בחלקו המערבי של ים התיכון. הוא התקין מפות רבות שהתפרסמו בדורו עד שזכה בכינוי "יהודי המפה". בשנת 1375 שרטט מפה ימית (בלעז פורטולאן) של הים התיכון והארצות אשר על חופיו (העתקה מסנה באנציקלופדיה היהודית-האנגלית ג' עמ' 678). בשנת 1387 התקין מפה נאה של העולם (מפה מוגדי) והנסיך יואן א' סארגונייה הגישה סתנה למלך צרפת, והיא שמורה עד היום בספריה הלאומית בפאריס. הנסיך הנרי הקים, בשנת 1400 בקירוב, אקדמיה ימית בעיר איפנתה (סאגורס) בקצה הדרומי של פורטוגל, והפקיד את יהודה קרשקש לסנהלה, בזכות ידיעתו הרבה בימים ובקראותו בכארטוגראפיה הימית.

(* תודתי נתונה בזה לד"ר נ. שלם, מ. אבייונה, ז. ליפשיץ ומ. גורדון שהזאילו לקרא ספר זה בכתובים ולהעיד עליו הערות חשובות. כולם יעמדו על הברכה!

רק בתקופה מאוחרת מופיעה המפה שבה נתון למטה – הדרום, כנהוג כפארטוגרפיה המודרנית. ציון המקומות במפות הוא מקרי ודמיוני ללא כל התחשבות במרחקים ובקנה מידה גיאוגרפיים. הרבה שמות שוהותם אינה ידועה עד היום מסומנים במפות הללו וכן מצויות בהן שגיאות שהיו רגילות בשעתן כפארטוגרפיה הכללית: הקישון יוצא מהכנרת אל ים התיכון, לירדן רק שני מקורות יאור ו-דן ומכאן השם ירדן, כפי שחשבו עולי-הרגל כימי-הביניים. יסוסף ונהר מצרים בדרום ונהר פרת בצפון הארץ, יורדים לפי מפות אחדות ומתחברים בים התיכון – הים הגדול. בזאת האמינו דורות רבים ולפיכך כותב רבי אליעזר אזכרי (אזכרי) חושב צפת, בשנת שמי"ח-1588: "בכל גבולי ארץ-ישראל מים, גבול מזרחי הוא הירדן וגבול מערבי הוא הים הגדול וגבול דרומי הוא נחל מצרים וגבול צפוני הוא נהר פרת ובכונה: כל הנכנס לארץ-ישראל שהוא אומר הקודש, צריך בכניסתו לטבול ולטהר עצמו תחילה".

הרבה מפות מקושטות בציורים ובסמלים תנכיים ידועים, כגון: אניה, יונה הנביא

(ג) ספר תרדים, הוצאה ראשונה שס"א-1601, ויניציא.

והלויית; יהושע נושא את דגל השבטים ולצדו שמש והפסוק "שמש כנבעון דום": רפסודות הארזים השמות בים יפו לשם בנין בית-המקדש; צורות סדום עמורה וערים אחרות השקועות בים המלח; דמויות של אהרון הכהן ומשה רבנו; סמל של ארץ זבת חלב ודבש וכדומה. המפות העבריות הותקנו לשם הסברת פרשות מסוימות במקרא, כמשנה ובתלמוד ולפיכך הן מצורפות לרוב לספרים הדנים בעניינים אלו. לפעמים צורפו מפות להגדה של פסח, להראות למסוכים דרך יציאת מצרים ומקומות החנייה של בני ישראל במדבר. מפות אחדות נדפסו כשהן לעצמן לשם עיון ולימוד. משולח מארץ-ישראל הדפיס לו מפה לשם אוסף כספים והכנים בתוכה גם את תמונתו לתפארת. כן הדפיסו מפות על גליונות מיוחדים כעין "מזרח" לשם קישוט בבית או בסוכה.

כדאי לציין שבמפות אחדות, אשר הוצאו לאור ע"י גויים בשפות לועזיות, לרוב בלאטינית, רשומים שמות מקומות גם בעברית, כפי שהם נזכרים במקרא. במעשה זה נתכוון הפארטוגרף לתת חשיבות מיוחדת ליצירתו ולשוות לה הוד-קדומים.

אוצרת התורה
אוצרת המפה

(ד) A. Montanus, Tabula Terrae Canaan, 1571. M. Tournier, Terra Chanaan, 1628.

1. תרשימים עברים מימי הביניים

א. תרשימי הארץ בפירושו של רש"י

אל כוזב שכנתה^ג, כאותו דף של מסכת גיטין מובא עוד תרשים בענין שילה וסביבתה, לשם הסברה שרשומית של הפסוק: "הנה חג יהנה בשלו... אשר מצפונה לבית-אל מזרחה השמש למסלה העלה מבית-אל שקמה ומנגב ללבונה"^ד בתרשים מסומן מצבן של בית-אל, שילה, לבונה והמסילה העוברת על פניהן.

במסכת עירובין מובא תרשים פשוט של גדר-חמתן וסביבתן, אשר בעבר הירדן מזרחה, לשם הסברת דברי החכמים: "בני גדר יורדין (בשבת) לחמתן ואין בני חמתן עולין לגדר". התרשים מראה את מצבן של חמתן, גדר ודרך העליה ביניהן^ה, תרשים של סביבה זו מובא גם בדבריהם של בעלי התוספות לבריתא זו.

בפירושו של רש"י במסכת בכורות מובא תרשים של ים המלח, הירדן ויריחו ונחלות השבטים: יהודה, בנימין ויוסף^ו. במסכת עירובין מובא תרשים פשוט של מערת המכפלה בחברון^ז, ובמסכת זכחים תרשים של שער ניקנור וסביבתו בהר-הבית בירושלים^ח.

התְּרִשִּׁימִים העברים של הארץ, הקדומים ביותר בספרות העברית, מובאים בפירושו של רש"י (רבי שלמה יצחקי) שחי במאה האחת-עשרה. הם משורטטים לשם ברור עניינים גיאוגרפיים שונים. נראה, שרש"י עצמו שרטט אותם, כעדות נכדו רבי שמואל בן מאיר (הרשב"ם) שחי במאה השתים-עשרה, המספר על רש"י: "רבינו וקיני פירש וצייר תחומין" א. אמנם בפירושו של רש"י המודפס על התנ"ך אין זכר לתרשים של הארץ, אולם הוא מובא בכתב-יד אחדים של פירוש זה, בפרשת מסעי של ספר במדבר. בכתב-יד של רש"י השמור בספריה העירונית במינכן, גרמניה, נמצא תרשים של ארץ-ישראל, עיין ביבליוגרפיה 1.

בפירושו של רש"י על התלמוד מובאים תרשימים אחדים של הארץ לשם ברור ברייתות שונות העוסקות בגיאוגרפיה של ארצנו. בפירושו לתלמוד בבלי, מסכת גיטין, מובא תרשים פרימיטיבי מאוד של עכו וסביבתה, תרשים זה בא להסביר את דברי החכמים: "היה מהלך מעכו לכזיב, מימינו, למזרח הדרך, טמאה משום ארץ העמים... משמאלו, למערב הדרך, טהורה... אמר אביי: רצועה נפקא... התרשים מציג את הרצועה המקשרת את עכו

(ד) עירובין סא, א.

(ז) זכחים כ, א.

(ג) שופטים כא, יט.

(ו) עירובין נג, ב.

(ב) גיטין ז, ב.

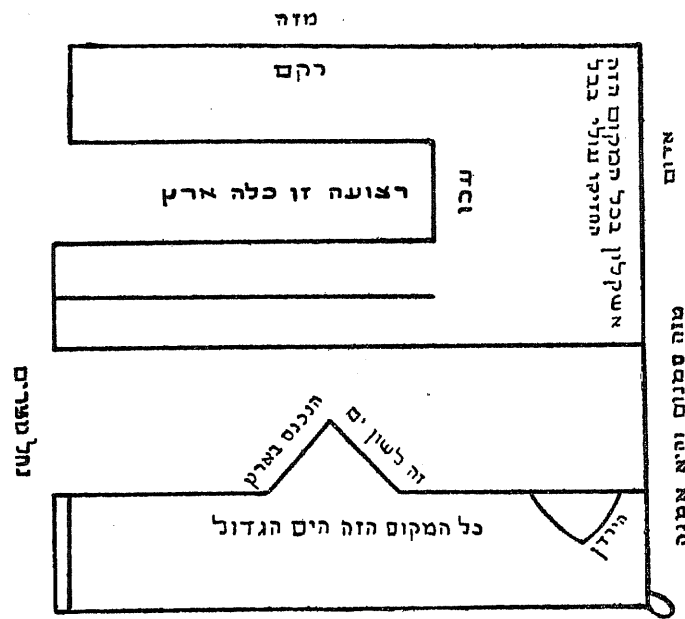
(ח) בכורות נה, א.

(א) בפירושו במדבר, לד ב, הוצאת ד. ראזין, תרמ"ב, עמ' 196. א. ברלינר, רש"י על התורה, תרס"ה, עמ' 348.

ב. תרשים של הרמב"ם בתשובותיו

שמה של עכו רשום לא במקומה הנכון. מול עכו מסומן כעין מלבן ובתוכו רשום: "רצועה זה כלה ארץ". שמה של אשקלון מובא בצורה, ובצדה כתוב: "בכל המקום הזה החזיקו עולי בבל". ארץ אדום רשומה, למעלה מו[ח] ובכיוון זה העיר רקם, המובאת במשנה ובתלמוד ה[ח] והמציינת, לדעת החכמים, את גבולה המזרחי של הארץ. נראה שהיתה במקום הנקרא בימינו בערבית, אירקוב ובימי הביניים אירקום, בסביבות רבתי-עמון – בירת עבר-הירדן המזרחי.

(ה) עיין למעלה הערה ב. וכן משנה, גיטין א, א. — "המביא (גט) סן הרקם".

1. תרשומו של הרמב"ם — תתקל"ז-1177.

"צורת ארץ-ישראל"

תרשום הארץ של הרמב"ם, מצורף לאחת מתשובותיו אל תלמידו רבי אפרים הר"ן, תושב העיר צור, בשנת תתקל"ז-1177 לסה"נ. רבי אפרים שאל את הרמב"ם בדבר הגבולות לשם בירור מצוות התלויות בארץ. רבי אפרים, שהיה תושב צור, על גבולה הצפוני של הארץ, ביקש לברר את הדינים הקשורים בפרשת הגבולות, הלכה למעשה, ופנה בענין זה אל הרמב"ם: "וורנו רבינו מהו פירוש כל שהחזיקו עולי בבל מארץ-ישראל ועד כזיב א". אם היתה כזיב מקום ההתחלה שמשם מתחיל ארץ-ישראל או לא? פְּנִיב זו, הנכתבת גם פְּנִיב, היתה על חוף ים התיכון, בין עכו וצור, בימינו הכפר הערבי אדזיב. בקרבת המושבה נהריה.

בתשובתו אומר הרמב"ם: "ההתחלה היא מאשקלון ותמצאו זה בניטין בענין ארץ-ישראל". ואני אצייר לכם צורת ארץ-ישראל. לארכה ולרחבה והמקומות הסמוכים לה ומצורה זאת תבינו הכל. ראו הסביבות אשר הם מוזכרים בגיטין, למען תשכילו כל הדבר התלוי בצורת ארץ-ישראל מהחכמים ז"ל. וצריך לידע כי אמנה המוזכרת בשיר השירים היא הנקראת במשנה אמינס^א והיא הנקראת **הנהר** אמינס^א והיא הר פניאס וזו היא הצורה כולה. והנחל המוזכר במשנה הוא נחל מצרים כלי ספק, וכתב משה, ציור ג. ועיין ביבליוגרפיה².

לפי דבריו של הרמב"ם אמנה, אמנס, אמינס ואמנוס הם שמות של הר אחד — הר פניאס. והוא אחד מרכסי החרמון המתרומם על פני הכפר פניאס הקיים גם בימינו, על גבול המזרחי של עמק החולה, עכשיו מדינת סוריה.

התרשים של הרמב"ם הוא פרימיטיבי ביותר, כולו עשוי קווים ישרים או שבורים. קביעת שמות המקומות מוזרה מאד, וסידורם מעורבב. המערב למטה: "כל המקום הזה היס הגדול". מים התיכון נכנס כעין משולש לתוך היבשה, ציור של מפרץ, וסביבו כתוב: "זה לשון ים הנכנס בארץ". מקומו של הירדן וצורתו משונים מאוד. נחל מצרים רשום בשמאל, וצריך להיות בימין, היינו בדרום. "שורי אמנוס והיא אמנה" צריך להיות משמאל היינו בצפון.

(א) משנה, שביעית ו, א. "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ-ישראל ועד כזיב (גזיב) — לא נאכל ולא נעבד. כל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנס (אמנה) — נאכל אבל לא נעבד. מן הנהר ופאמנס ולפנים — נאכל ונעבד". (ב) תלמוד בבלי, גיטין ו, א. "סרקם למורה ורקם במורה — מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום. מעכו לצפון ועכו כצפון".

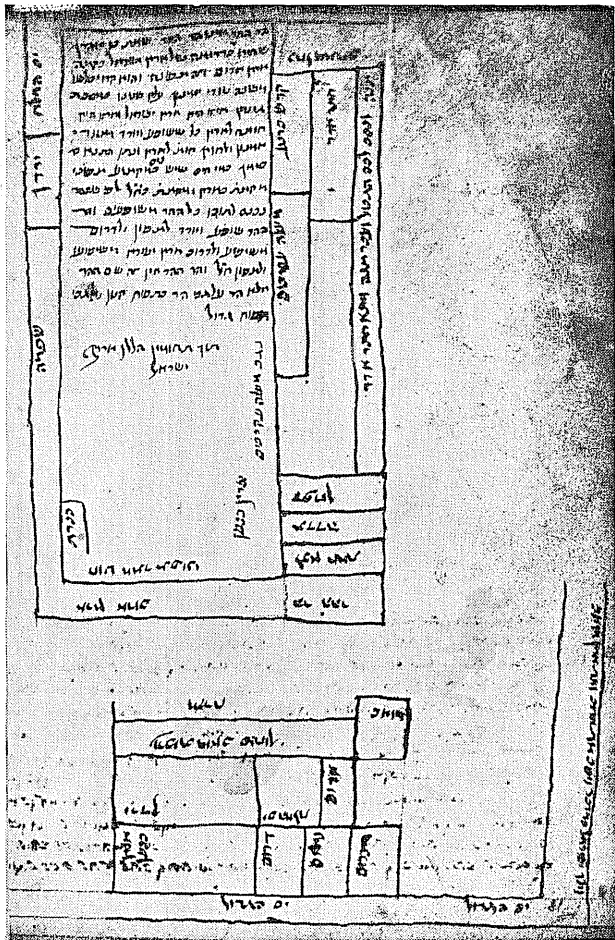
(ג) שיר השירים ד, ח. — "תשורי מראש אמנה". משנה, שביעית ו, א. עיין הערה א.

(ד) תוספתא, חלה ב, יא — שורוס אמנוס. ירושלמי, חלה ד, ה — אמנס.

ג. תרשימים במוזיאון הבריטי, לונדון

כנען, למטה: ים הגדול. בתוך משבצת אחת כתוב: ירדן, ולמטה ממנו שתי משבצות: ים המלח ואדום; מעל לירדן, במזרח, משבצת ארוכה ובה כתוב: ערכות מואב סיחון; מתחתיה, דרומה: מואב. מתחת למשבצת שכתוב בה כנען, נמצאות שלוש משבצות: דרום, נילוס, מצרים. ים הגדול מקיף את התרשים משני צדדים בצורת זווית כפולה. בצדה הימני, בדרום, כתובים גם דברי המקרא: "וַיֵּלֶךְ (ישראל) בַּמִּדְבָּר וַיִּסַּב אֶת־(ארץ) אֲדוֹם וְאֶת־אֶרֶץ מוֹאב" (י).

(ד) שופטים יא, ית. המלה ישראל אינה במקרא והמלה ארץ חסרה בתרשים.

2. תרשים א' במוזיאון הכרימי, לונדון
מהמאה הארבע-עשרה (?)

תרשימים א'. בספרית המוזיאון הבריטי בלונדון שמור דף נייר ועליו שני תרשימים של ארץ־ישראל. התרשימים הם אנונימיים וקשה לקבע את תאריכם. אולי מהמאה הארבע־עשרה. עיין ביבליוגרפיה 3, ציור 2.

שני התרשימים הם פרימיטיוויים מאד, עשויים קיים ישרים המהווים משבצות כנות צורה וגודל שונים. בתוך המשבצות רשומים שמות המקומות. התרשים העליון (א) גדול מהתרשים התחתון (ב).

א. התרשים הגדול עשוי בצורת מלבן. וכתוב בו: "הר ההר אינו הר ההר שמת בו אהרון. שהוא בדרומה של ארץ־ישראל בקצה ארץ אדום. וזה צפונה והוא קרוי בלשון[א] משנה: מזרי אמנון. עליו שנינו במסכת נטיון: איזו היא ארץ ישראל ואיזו היא חוצה לארץ. כל ששופע ויורד ממזרי אמנון ולחוף. חוצה[ה] לארץ א). ונתן התנא סימן באי הים שיש בים במקצוע צפוני מקצת[ו] בחוצה לארץ. לפי שההר נכנס לתוכו. כל ההר[ים] משופעים והר ההר שופע ויורד לצפון ולדרום. משיפוע ולדרום — ארץ־ישראל[ל]. משיפועו ולצפון — ח"ל [חוצה לארץ]. והר ההר אין זה שם ההר. אלא הר על גבי הר. כתפוח קטן על גבי תפוח גדול" ב).

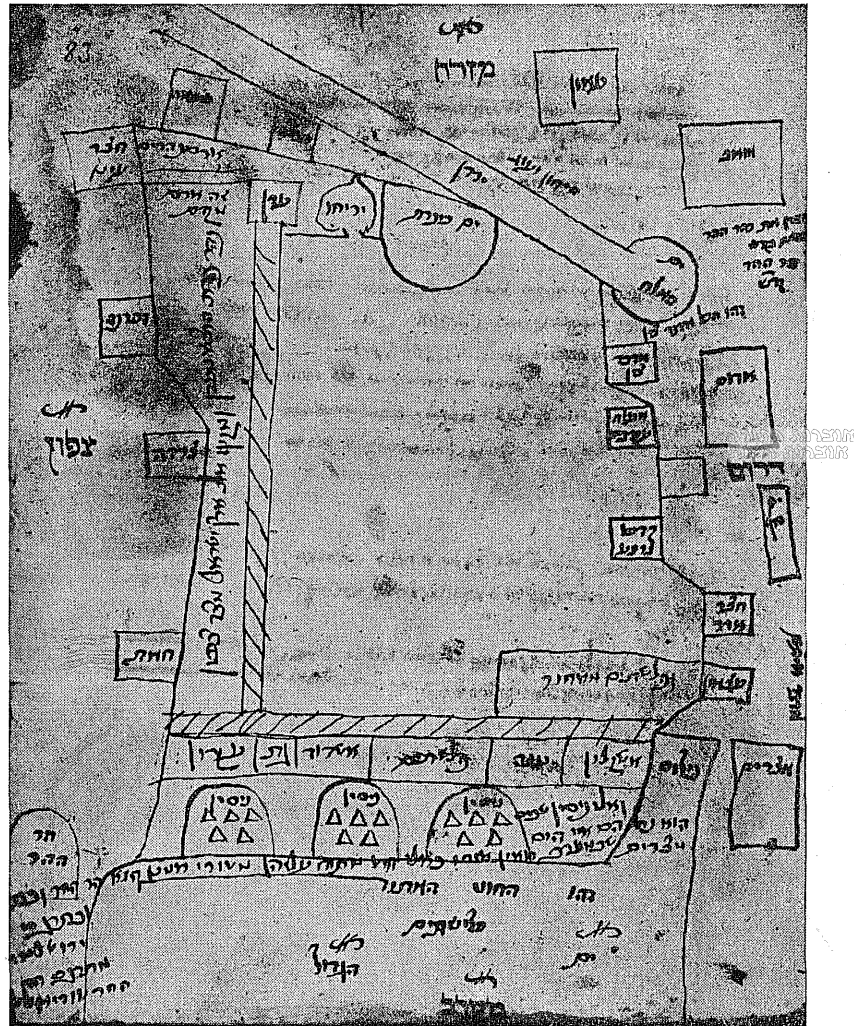
על פני חלק התרשים המציג את הארץ כתוב: "תוך תחומין הללו ארץ-ישראל". למטה בצד ימין רשום: ארץ כנען. בשולי התרשים מלמעלה למטה: ים-המלח, ירדן, שפמה, ובתוך פינת המלבן: כנרת, בתחתית התרשים: ארץ אדום. בתוך המשבצות מימין: הר ההר, לבא חמת, צדרה, ופרון, מעלה עקרבאים, מעבר לקו, בפנים המלבן הגדול: נגב, מעלה עקרבאים, מימין למעלה, במשבצות מיוחדות: קדש ברנע, חצר אדר, נחל מצרים, צנה ודברי התורה: "וְנָסַב לָכֶם הַגָּבֹל (מִנֶּגֶב לְמַעַל עַקְרָבִים) וְעָבַר צָנָה (וְהָיָה תוֹצְאָתוֹ מִנֶּגֶב לְקֹדֶשׁ בְּרִנֵּעַ) וַיֵּצֵא חֲצֵר־אֲדָר..."^(א)

ב. התרשים הקטן, עשוי כולו משבצות, במשבצת הקיצונה, משמאל, כתוב: ארץ

- (א) ברייתא זו באה בשלוש גירסאות:
1. תוספתא, חלה ב' יא:
איוו היא ארץ ואיוו היא חוצה
לארץ? — כל ששופע ויורד מטרורם
אמנוס ואילך — ארץ-ישראל. מטרורם
אמנוס ולהלן — חוצה לארץ.
2. בבלי גיטין ח', ע"א:
איוהו ארץ ואיוהו חוצה לארץ? —
כל ששופע ויורד מטורי אמנון
ולפנים — ארץ-ישראל, מטורי אמנון
ולחוץ — חוצה לארץ.
3. ירושלמי, חלה ד. ה':
איוו היא הארץ ואיוו חוץ לארץ?
— כל שהוא שופע מטורס אמנס
ולפנים — ארץ-ישראל, מטורס
אמנס ולחוץ — חוצה לארץ.
- (ב) לפי תנחומא, חקת, חוצאת ש'. באכער, סי' ל"ז. "מהו חור ההר, הר על גבי הר, כתפות קטן על תפות גדול".
- (ג) במדבר לד, ד. המלים בסוגריים אינן מוכחות בתרשים.

תרשים ב' במוזיאון הבריטי, לונדון

מצפון ליריחו מסומן מקומו של עדן, ונהר יוצא ממנו: "נהר פרת היוצא מעדן ומקיף את ארץ-ישראל מצד צפון". לאורך הנהר הצפוני רשומים המקומות: חצר עינן, ופרנה, צרדה, חמת. ובקצה המערב מצפון: הר ההר. התרשים הזה דומה בהרכבה לתרשימו של רבי אליא מזרחי מראשית המאה השש-עשרה (עמ' יד).

3. תרשים ב' במוזיאון הבריטי, לונדון
מהמאה החמש-עשרה או השש-עשרה (?)

במוזיאון הבריטי שמור כתב-יד עברי ובו תרשים של הארץ, ששורטט כפי הנראה במאה החמש-עשרה או השש-עשרה לספה"נ. עיין ביבליוגרפיה 4; ציור 3. תרשים זה עשוי קווים פשוטים, ישרים ועקומים, המהווים משבצות בצורות שונות. למטה, במערב, רשום: ים הגדול, פלישתים. אל מול החוף מצוירות שלש קבוצות של משולשים. חמשה משולשים בכל אחת מהן. כל אחת ואחת, מוקפת חצי עיגול ובו כתוב: ניסין. מלה יוונית זו מצויה בתלמוד, ופרושה אים. בצד כתוב: "ואלו ניסין שבים, והם איי הים. שבמערב רואין אותן כאלו חוט מתוח עליהן מטורי אמנן, הוא הר ההר ובתי (תיבה זו מיותרת. שכן היא ראשיתה של התיבה "ובתרנוב" הבאה אחר זאת) ובתרנוב ירושלמי מתרנוב הר ההר — טורי אמנן א".

בצד ימין על פני הים כתוב: "זהו החוט המתוח" (מתחת לקו המקשר את הר-ההר בצפון, הניסין ועצמון בדרום). האות ח' במלה "מתוח", פרושה ומתוחה על פני שטח גדול כאלו להראות כיצד החוט מתוח.

על חוף הים מסומנות ערים ושמותיהן במשבצות. מדרום צפונה: אשקלון, עזה, פלשתים, אשדוד, נת, עקרון, מאחורי הערים אשקלון ועזה כתוב במשבצת מיוחדת: ופלשתים מאחור; מדרום לאשקלון: נילוס הוא נחל מצרים; מימין, כלומר מדרום, מסומן קו החוף הפונה מערבה, ומעבר לו כתוב במשבצת: מצרים. ממזרח למשבצת זו מסומנים, בדרום: מדבר איתם וכן הנדודים של שבטי ישראל ותחנותיהם, שמותיהן רשומים במשבצות: עצמון, חציראדר, קדשיברנע, מעלה-עקרב, מדבר-צין, דרומה למשבצות אלו: יסוסף, אדום. בצד המשבצות של מדבר-צין כתוב: זהו הכל מדבר-צין. סמוך לכתובת זו: ים המלח.

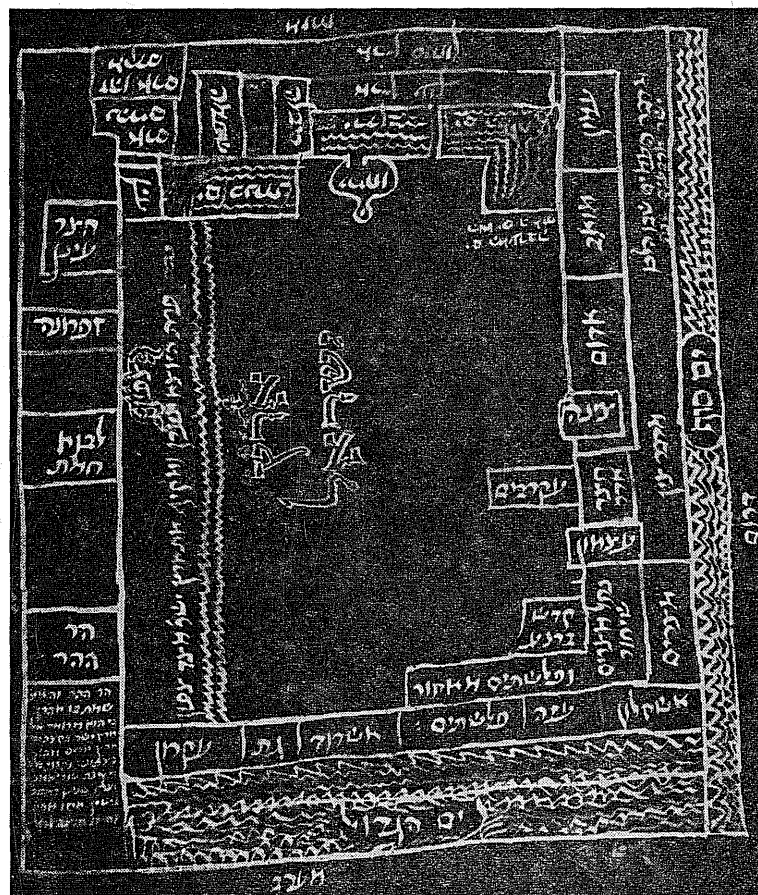
בתרשים מסומן המקום שבו מת אהרון הכהן: אהרן מת בהר-ההר, מרים בקדש. הר-ההר, קדש. אל ים המלח יורד הירדן בשני קווים מקבילים העולים באלכסון לשמאל, צפונה. על פני עבר-הירדן כתובים שמות המלכים: סיחון ועוג. מאחוריהם מזרחה, הארצות: מואב, עמון. הירדן נוגע בים-כנרת ומצפון לו מסומנת בעיגול: יריחו; צפונית-מזרחית לה מציינות שתי משבצות את מקומן של הערים: רבלה, שפמה. מערבה לעיר האחרונה כתוב: "ארם נהרים זה ארם מקדם". וצפונה כתוב: חצר עינן.

(א) ברייתא זו מובאה בשלוש גירסאות:

1. תוספתא, חלה ב, יא: "הניסין שבים רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהן מטורי אמנן ועד נחל מצרים. מן החוט ולפנים — ארץ-ישראל. מן החוט ולחוץ — חוץ לארץ."
2. בבלי, גיטין, ה, א: "הניסין שבים רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהם מטורי אמנן עד נחל מצרים, מן החוט ולפנים — ארץ-ישראל, מן החוט ולחוץ — חוץ לארץ."
3. ירושלמי, חלה, ד, ה. "הניסין שבים את[ה] רואה אותן כאילו חוט מתוח מטורי אמנן ועד נחל מצרים, מהחוט ולפנים — ארץ-ישראל, מהחוט ולחוץ — חוץ לארץ."

ד. תרשים בספרית המדינה, ברלין

4. התרשים של ספרית המדינה, ברלין

מהמאה השש-עשרה לסה"נ (?)

(הקטנה מעטה מהמקור 15 x 18 ס"מ).

בספרית המדינה, לשעבר הספריה הממלכתית, כברלין, שמור כתביד עברי ובו תרשים של הארץ. אננומי, כנראה מהמאה השש-עשרה לסה"נ. עיין ביבליוגראפיה 5: ציור 4. תרשים זה משורטט בקוים ישרים המהווים משבצות שונות של האזורים היבשתיים ובקוים משוננים (ויגוונים) מקבילים כיניהם המסמנים את האזורים הימיים. רמז אל גלי המים, השמות כתובים בכתב קורסיווי אשכנזי. על פני השטח המרכזי כתוב: ארץ-ישראל. למטה, מערב, ים הגדול; מימין, דרום, ים סוף, למעלה: ים המלח, הירדן וים כנרת. מים כנרת יוצא, לפי תרשים זה, נהר פרת: "נהר פרת היוצא מעדן ומקיף את ארץ ישראל אל מצד צפון".

לאורך חוף ים הגדול, במשבצות מיוחדות: אשקלון, עזה, פלשתיים; מעל לשתי המשבצות האחרונות כתוב: ופלשתיים מאחור. בהמשך הקו של חוף הים מובאים במשבצות השמות: אשדוד, נת, עקרון, בדרום רשומות משבצות זו מעל זו: קדש ברנע, נחל מצרים שיחור, מצרים, עצמון, עקרבם, חצר אדר, צינה, אדום, מדבר צין, מואב, עמון, מדבר העמים שבו הלכו ישראל אל ארבעים שנה.

במזרח משורטט ים המלח. בצדו כתוב: ים הערבה הוא ים המלח. מים המלח נמשך צפונה: ירדן, ועל חופו עינול מיוחד, ובו השם: יריחו. מעבר לירדן, בשתי משבצות מקבילות: ארץ עוג, ארץ סיחון, מצפון לירדן משבצת מיוחדת ובה: ים כנרת, וכצדה, משמאל במשבצת, השם: עין. מזרחה לכנרת: ריבלה, שפמה; בין השתים — משבצת ריקה. אחרי שפמה, עוד משבצת ריקה. אחריה שתי משבצות על גב זו: כאחת כתוב: ארם נהרים, ובשניה: זהו ארם מקדם.

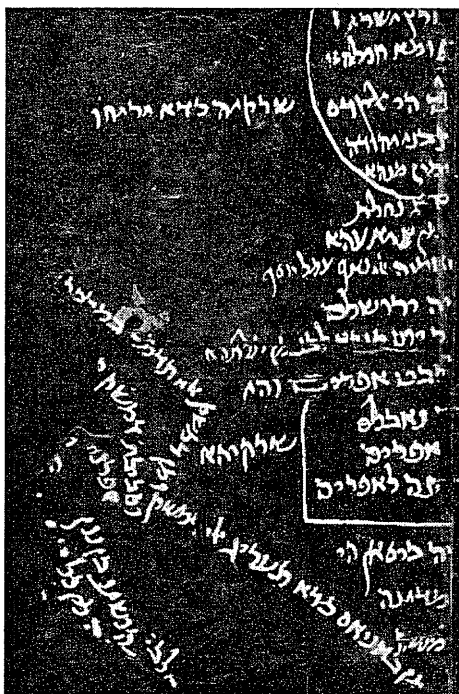
לאורך הגבול בצפון: חצר עינן, זפרונה, לבוא חמת, הר ההר, במשבצת מיוחדת ממערב לאחרונה כתוב: "הר ההר זה אינ' [ה] שמת בו אהרן כי הוא בדרומה של ארץ ישראל אל בקצה אר' (מיותר); הכותב החל לכתוב ארץ ונתקל בדופן התיבה, ע"כ לא גמר ובשורה שאחריה חזר וכתב מלת ארץ במלואה) ארץ אדום, וזהו בצפונה וקרוב בלש' [ה] משנה טורי אמנ' [ה] ועליו שנינו במסכ' [ה] גישין; איזו ארץ ואיזה הוצה לארץ, א."

התרשים הזה, כמו התרשים ב' של המוויאון הכריטי, דומה בהרכבה, בסגנונו ובשמות המקומות הנזכרים בו, לצורת ארץ-ישראל של רבי אליא מזרחי, בקירוב משנת רפ"ג-1528. יש מקום לשער שאינם אלא העתקה מאותה הצורה הנזכרת להלן (עמ' יד).

(א) עיין הערה א' לתרשים א' במוויאון הכריטי, עמוד ט'.

ה. תרשים בבית-המדרש לרבנים, ניוירורק

לפי סידור שמות המקומות נראה שהצפון הוא למטה, וזה כנגון המפות הערביות של הארץ בימי-הביניים. (עיין תרשים 6, עמוד יט).

5. תרשים בבית-המדרש לרבנים, ניוירורק
(הקטנה מעשה מהמקור 10 x 16 ס"מ).

בספרית בית-המדרש לרבנים בניוירורק (אוסף אדלר) שמור דף נייר קטוע מכל עבריו. ועליו רשימה של שמות מקומות ונחלות שבטי ישראל בארץ. עיין ביבליוגראפיה 6; ציור 5. המחבר רשם לפניו מקומות בארץ לפי מצבם הגאוגרפי ומקומן של נחלות השבטים. על פני התרשים, למעלה, קו אחד מעוגל, וקרוב לקצהו למטה קו בצורת זווית. חלקה הימני של הרשימה חסר ונשארו רק סופי מלים קטועות. גם חלקה השמאלי קטוע. השמות מובאים בצורתם העברית ובחלקם גם בצורתם הערבית: אלקדם – ירושלים, נאבלם – שכם, ביסאן – בית שאן, באניאם – דן, הבאור הוא בערבית, בכתב עברי.

רוב שמות המקומות כתובים בטור אחד. אחדים בקוים מעוגלים ובאלכסון, להראות את כיווניהם של המקומות האלה. מלמעלה כתוב: ארץ-ישראל/... חולהא (מלה ערבית שפירושה סביבה) [ירושלם] הי אלקדם (שמה הערבי של ירושלים גם בימינו) / [נחל]ת בני יהודה, [בני]מין מנהא (היינו: ממנה). חמש שורות אלה מוקפות רבע עיגול. בצד כתוב: שרקה[א] מדא יריחו (היינו: ממזרחה תחום יריחו).

מתחת לקו העקום: ... יג נחלת / מן... עהא (?) / ... מנהא[א] ? אלי נצף עמל יוסף (היינו: ממנה ? אל חצי מחוז יוסף) .. יה ירושלם / ... אחד יום מנהא לבנימן (אולי התרגום: יום אחד ממנה לבנימן). ... תהא / [ש]בט אפרים ודי / ... נאבלם (שכם) / ... אפרים / ... זה (?) לאפרים. שלושת השמות האחרונים מוקפים זווית. בצד כתוב: שרקהא (היינו: למזרח). למטה מקו הזווית כתוב: ... יה ביסאן (= בית-שאן) די / ... מדינה (היינו: היא ... עיר גדולה) / ... מנשה...? / ... בצד כתוב: מן באניאם מדא תעריג אלי דמשק (היינו: מהעיר באניאם קצה? הנטייה אל דמשק) / ומן דמשק אלי תדמר (?) (היינו: ומדמשק לתדמור) במדבר: / וסביבת דמשק (?) / ... זפרנה ... וחלב: ... יהושע בן נון / ... ס מן כל ... (?)

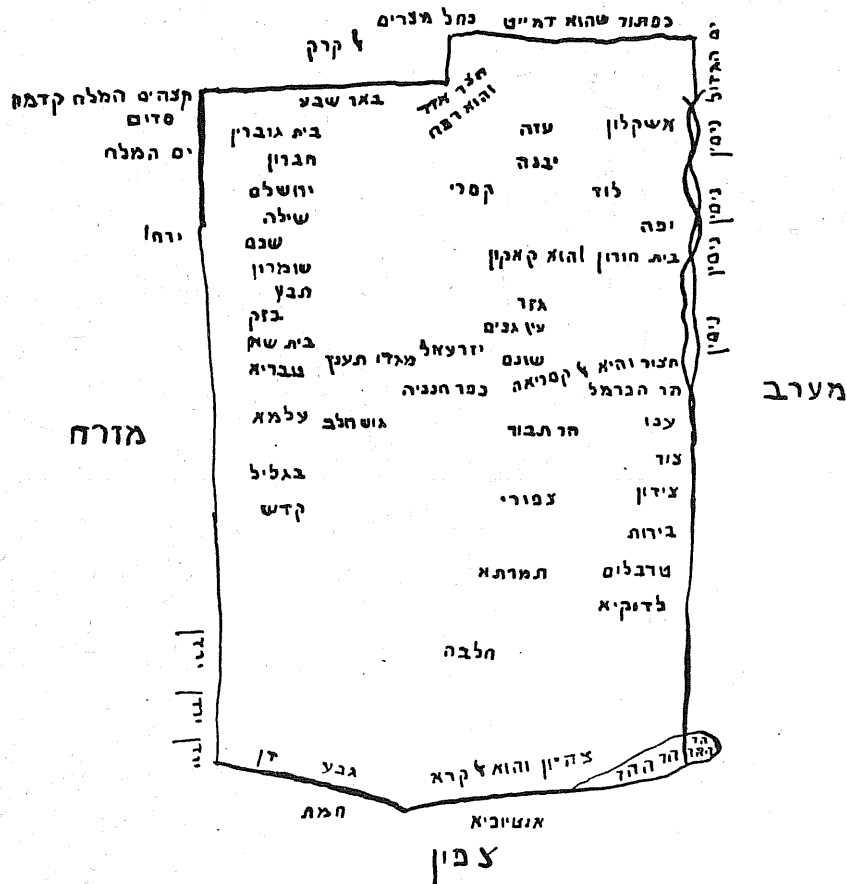
תוצאות המחקר
תוצאות המחקר

ו. תרשים ארץ-ישראל בכתב-יד של מסעות באסולה

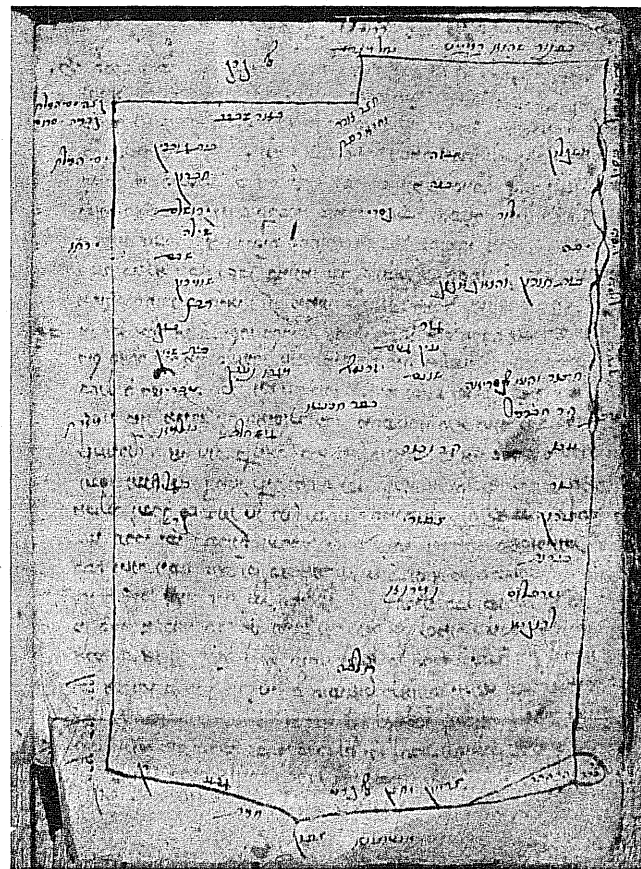
לכתב-יד זה של מסעות באסולה השמור בירושלים, מצורף תרשים עברי של הארץ. אחת הדוגמאות המענינות בפארטוגרפיה העברית. נראה, שלא באסולה הוא שצייר או ערך את התרשים הזה, ואך במקרה צורפה אל כתב-ידו. יש הבדל בכתובם של שמות המקומות במפה ובנוף הספר. גם צורת הכתב בתרשים נראית שונה מזו שבנוף כתב-ידו. נראה שהתרשים מתאר את הארץ לפי ספרו של אישתורי הפרחי "כפתור ופרח", שנכתב במאה ה"ד בארץ. ראה ציורים 7-6.

בשנת רפ"ב-1522 ביקר בארץ יהודי איטלקי והשאיר לנו לזכרון תיאור מענין של ביקורו זה. קטעים ממנו נדפסו לראשונה בספר "שבחי ירושלים", שיצא לאור בשנת תקמ"ה-1785. בלי הזכרת שם התייר ובלא כל תרשים. יצחק בן-צבי חזר ופרסם בשנת תרצ"ח-1938 את פרשת נסיעתו של התייר הזה מכתב-יד השמור בירושלים. והוכיח, כי התייר האלמוני הזה הוא רבי משה באסולה. עיין ביבליוגראפיה 7.

דרום

7. העתקה חדשה של התרשים 6.

6. תרשים ארץ-ישראל בכתב-יד של מסעות באסולה

חוף הים התיכון. היהודים בימי הביניים חשבו אותו כמזרח לכפתור התנכית.

קו הגבול הדרומי נשבר ומעבר לו דרומה רשום: אלקרק, שמה הערבי, גם בימינו של העיר קירמואב הידועה הרבה בימי הביניים. בתקופת שלטון הצלבנים והערבים. למטה מנחל מצרים רשומה "חצור-אדר והיא רפח". זה מתאים גם לתרגום הערבי של התורה לרבי סעדיה גאון: חצור-אדר — רפח (לפי תרגום אונקלוס: חצרים-רפח). צפונה ממנה כתוב: עזה, יבנה, לוד, קיסרי, נור, עידננים, יורעאל שונם, מגדו, תענק, כפר חנניה, הר תבור, גוש חלב, צפורי, תמרתא (2-אולי כיוון לתרמור). חלבה (אולי כוון אל העיר חלב או אלפו בלעז). בעל התרשים הביא את

בתרשים זה משורטטת הארץ בצורת מלבן, גבולותיה עשויים קוים פשוטים. למטה — צפון, ובימין — מערב. במערב ים הגדול. בכתובה פעמים אחדות המלה: ניסין שפירושה אים. על פני המפה רשומים שמות הערים כמעט בעמודות. נזכרים בה ששים שמות מקומות, רובם תנכיים, מיעוטם תלמודיים ואחדים ערבים.

לאורך החוף, המסומן בקו פשוט, רשומות הערים אשקלון, יפה (צורתו הערבית של השם יפו), בית חורון והוא קאקון: הויהו של בית-חורון אינו נכון; מקומה ידוע היטב, בהרי ירושלים, בימינו הכפר הערבי בית-עור. קאקון נמצאת בשרון בסביבות מול-יכרם, והיא כפר ערבי גדול.

על החוף רשום: חצור והיא אלקסריאה. הזהו הזה חשוב מאד להכרת מקומה הנכון של אותה חצור הנזכרת פעמים אחדות כישוב יהודי בכתבי הגנזיה: במכתב אחד משנת 1080 וכו' ב א. גם לאחריו בשנת 1216 מזכירה: "נסעתי מצור ועד חצור" ב. רבי תנחום ירושלמי, בשנת 1260 בקירוב, מזכיר ויהו זה בפירושו הערבי לספר יהושע: "חצור היא קיסריה" ג. בימי הביניים קראו היהודים לערים שונות בארץ ובארצות השכנות בשמות תנכיים, שבעצם אין להם כל קשר לערים הללו. כן: חצור — קיסריה, סוכות — אלעריש, נת — רמלה, נרד — אשקלון, בסוריה: סנים — טריפולי, ארס-ציבא — חלב (אלפו); במצרים: נוא אמן — אלכסנדריה, נושן — רשיד, כפתור — דמיאט כפי שרשום בתרשים הזה.

בתרשים רשום לאורך החוף הר תבור, עכו, צור, צידון, בירות, טרבלוס (טריפולי), לדנקיא, בקצה הצפוני מסומן פעמיים: הר ההר, ממנו נמשך מורחה קו הגבול הצפוני של הארץ. לאורך הגבול כתוב: "צהרין והוא אלקרא", צהרין ידועה גם בימינו בסוריה הצפונית, בין הרי העילואיים, מעבר למבצר צהרין — העיר אנטיוכיא. על הגבול מסומנת גבע וסמוך לה: דן, גבע זו נזכרת גם בספרות על הקברים הקדושים. בעל "יחוס האבות" מזכיר אותה בשנת רצ"ד 1587 ד. מעבר לגבול הצפוני מובא שמה של חמת, היא העיר חומס.

למעלה, בדרום, מסומן נחל מצרים. מעבר לגבול כתוב: "כפתור שהוא דמיאט". דמיאט היא עיר קטנה במצרים, על

I. Mann, The Jews in Egypt and in Palestine under the (א) Fatimid Caliphs II, 1922 p. 199. (ב) תחכמוני, הוצ' קטינקא, עמ' 202. (ג) הוצאת הארבריקער עמ' 27. (ד) המעמר ג' עמ' 218.

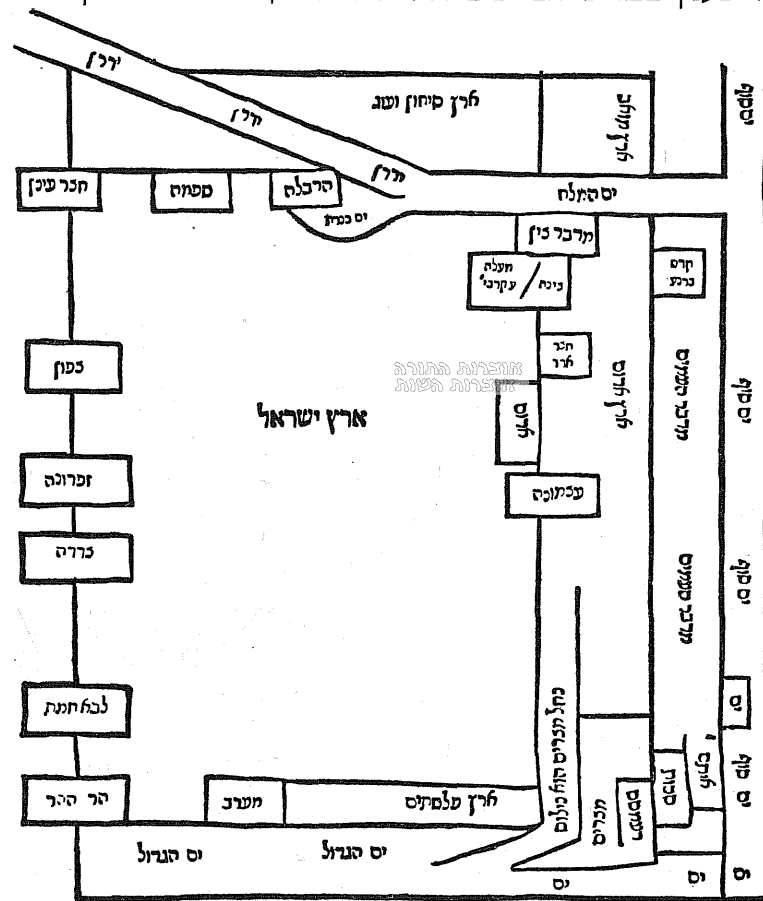
הצורה חלבה הנזכרת בתנ"ך, בספר שופטים בתאור נחלתו של אשר בהרי הגליל העליון ה). סמוך לקו הירדן רשומות: באר-שבע, בית-גוברין, חברון, ירושלים, שילה, שכם, שמרון, תבני, בוק, בית-שאן, מבריא, עלמא, גוש-חלב, בגליל קדש, מצד מורח לקו הירדן — ירחו, למעלה ממנה: יסדהמלח ובצדו רשום: "קצה ים המלח קדמה סדום". התרשים הזה, המצורף לכתב-היד של מסעות באסולה, מזכיר במקצת מפות ערביות של הארץ שהוכנו בימי הביניים והן מובאות בכתבי הגיאוגרפים המוסלמים. ברוב המפות הללו הצפון הוא למטה, בימין ים התיכון, ולאורך חופו רשומות ערי-חוף שונות ו).

(ה) שופטים א, לא. (ו) K. Miller, Mappae Arabicae 1927; III Taf 11-12. (ז) ואב וילנאי, תולדות הערבים והמוסלמים בא"י, א, תרצ"ב, עמ' 143.

התרשים העברי הראשון של הארץ שנדפס בספרות העברית הוא, עד שכמה שידוע לנו, של רבי אליא בן אברהם מורחי (רא"ם) — רבה הראשי של תורכיה בקושטא. הוא התעניין בתכונה ובחכמת החשבון ופרסם ספר במקצוע זה. בספרו על פירוש רש"י לתורה שנכתב בקירוב בשנת רפ"ג 1523, הוא מביא תרשים מענין של הארץ (ספר במדבר, לפרשת מסעי) ועיין ביבליוגרפיה 8.

התרשים של מורחי בא להסביר בצורה גראפית את דברי התורה על גבולות הארץ ולהראות את המקומות השונים הנזכרים בתאור זה והמובאים בספר במדבר פרק ל"ב. רבי מורחי אומר: "כל דבריו (של רש"י) מבוארים לכל מעיין בצורה הזאת". השוה ציור 8. התרשים של מורחי מענין בצורתו הפרימיטיביות. הוא בנוי קווים ישרים המקבילים

ברובם האחד לשני. באמצע כתוב ארץ ישראל. למטה ממנה, במערב: ים הגדול. לחופו: ארץ פלשתים. בין ארץ ישראל למצרים: "נחל מצרים" הוא נילוס, המתעקם ויורד אל הים הגדול. לכל אורך הצורה, בימין: ים סוף. בין נחל מצרים וים סוף רשומים השמות: חצרים, רעמסס, סכות, איתם, מדבר העמים, קדשברנע, עצמונה, אדום, חצר-אדר, צינה, מעלה עקרב[ים], מדבר צין, ים המלח. ים המלח מתחבר אל ים סוף. חלק זה של

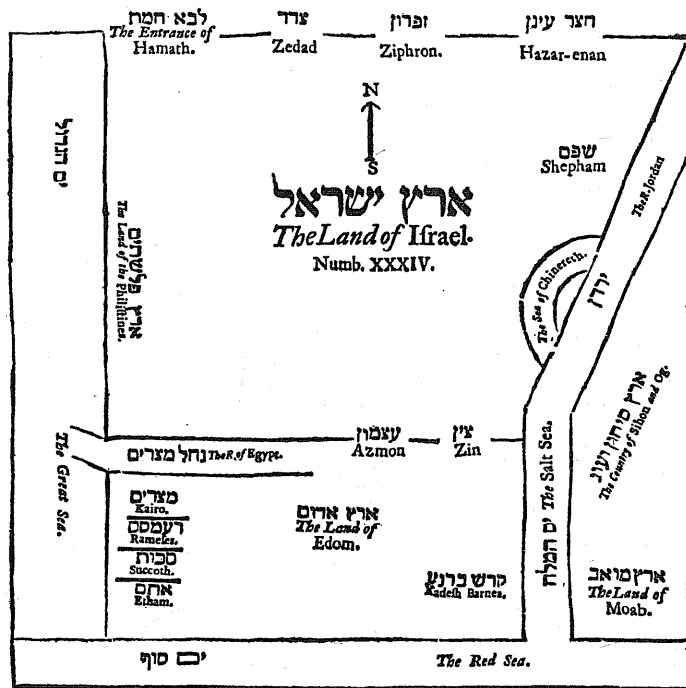

8. תרשים של רבי אליא מורחי — רפ"ג 1523 (הגודל לפי המקור).

התרשים בא לבאר את דברי התורה: "והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום והיה לכם נגב מקצה ים המלח קדמה: ונסב לכם הנגב למעלה עקרב[ים] ועבר צנה והיה תוצאתיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר-אדר ועבר עצמונה: ונסב הנגב למעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הקמה: ונגבול ים והיה לכם הים הגדול ונגבול והיה לכם נגבול ים." (א.)

מים המלח נמשך הירדן צפונה בשני קווים מקבילים העולים מעלה. הירדן נוגע בים-נגרת. ממזרח ליסדהמלח ולירדן מסומנות: ארץ אדום, ארץ סיחון ועוג. מעבר מזה של הירדן: הרבלה, שפמה, חצר עינן. ממנה מערבה לאורך הנגב הצפוני, בשמאל הצורה, מסומנים מקומות ששמותיהם נתונים בטשטשות מיוחדות: זפרונה, צרדה, לבא חמת, הר ההר, הנמצא על חוף הים הגדול. חלק זה של התרשים בא להמחיש את דברי התורה על הגבול הצפוני של הארץ: "והיה לכם נגבול צפון מן הים הגדל תתאו לכם הר הקר: מחר הקר תתאו

לבא חמת והיו תוצאת הנגבול צרדה: ויצא הנגבול זפרנה והיו תוצאתיו חצר עינן וזה יהיה לכם נגבול צפון: והתאיתם לכם לנגבול קדמה מן חצר עינן שפמה: ויבד הנגבול משפם הרבלה מקדש לעין ויבד הנגבול על-קדמה ים-נגרת קדמה: ויבד הנגבול הירדנה והיו תוצאתיו ים המלח זאת תהיה לכם הארץ לנגבוליה (ב.)

9. התרשים של מורחי עם חרגום אנגלי, משנת 1735.

(א) במדבר לד, ג-ו.
(ב) במדבר לד, ז-יב.
במהדורה האנגלית חל שנוי בכיוון רוחות השמים.
בעברית למטה — המערב, ובאנגלית — הדרום.

התרשים של מזרחי דומה בהרבה לתרשים ב' במוזיאון הבריטי (עמ' י) ולתרשים של ספרית המדינה בברלין (עמ' יא). אולי שימש מקור לשני התרשימים ההם כפי שכבר צויין לעיל.

רבי דוד בן זמרא (רדב"ז) ממצרים, שעלה לצפת בשנת שי"ג-1553, מזכיר את ציורו של רבי אליא מזרחי ואין הוא מסכים לסימון מקומו של נחל מצרים בציור זה. "הרב המזרחי – הוא כותב – חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה. ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל (זכרנו לברכה) צייר מה שלא ראה". תרשימו של רבי אליא מזרחי הובא בתרגום אנגלי. ע"י תומאס שאו, פרופסור למדעי המזרח באוניברסיטה של אוכספורד באנגליה, בספרו "נסיעות או הסתכלויות", שיצא לאור בשנת 1738. המחבר ביקר, בשנת 1722, בארצות המזרח וגם בארץ-ישראל. עיין ביבליוגרפיה 8; ציור 9.

(ג) שאלות ותשובות הרדב"ז, חלק ששי, תרס"ב, שאלה שנים אלפים רו.

ח. תרשים של רבי יוסף בן יששכר – שם"ט-1609.

תוספת התורה
תוספת השנה

התרשים של רבי אליא מזרחי הועתק, בקירוב בשנת שם"ח-1588, על-ידי רבי שמעון בן יצחק אושנבורג בספרו "דבק טוב – והוא באור על פירוש רש"י... פלפול נאה ודרך ישר... כאשר באר בהקדמתו: ה' ישלח מלאכיו לפניו ויביאנו למחוז הפצו לירושלם". המחבר מעיר: "והא לך הציור ולא כמו שהוא מציור בדפוס המזרחי, כי נפל בו טעות ע"י המדפיס". למעשה העתיק את הציור כמו שהוא, אלא הוסיף וסימן בו בנקודות את דרך נדודי ישראל במדבר, עיין ביבליוגרפיה 10.

על יסוד התרשימים של מזרחי ואושנבורג, הותקן תרשים מענין המובא ע"י רבי יוסף בן יששכר בספרו "יוסף דעת". יצא לאור בשנת שם"ט-1609, בפראג. עיין ביבליוגרפיה 11; ציור 10.

רבי יוסף בן יששכר מספר על גבי התרשים: "הציור הזה הנה הוא דוגמת ציור של אדוני מו[רנו] המובהק הגאון הגדול מהר"ר (מורנו הרב רבי) מרדכי יפה נר"ו (נמריה רחמנא ופרקיה – אלוהים ישמרהו ויצילהו) והוא דעת אמיתית בלי שום פקפוק לדברי רש"י ז"ל". רבי מרדכי יפה, הידוע בשם ספרו "בעל-הלבושים" היה רב מפורסם בפולין, בסוף המאה השש-עשרה (1530-1612).

התרשים של רבי יוסף בן יששכר דומה לשל מזרחי ואושנבורג אך נתווספו בו ציורים של המקומות הרשומים במשבצות, הציורים הם דמיוניים מאד, לרוב סימטריים, מקושטים במגדלים מחודדים ועל פסגותיהם דגלים; גם צורת ההרים היא מיוחדת במינה.

10. התרשים של רבי יוסף בן יששכר – שם"ט-1609
(לפי הגדול במקורו)

2. מפות עבריות מן המאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה

א. מפת רבי אברהם בן יעקב — תנ"ה 1695

על יונה הנביא. ציור זה מצוי מאד על מפות הארץ בדורות הללו. כפנה מימין, על פני ארץ מצרים, מצוירת אשה רוכבת על תנין ושמייה בידה, סמל של ארץ מצרים עם תניניה והחום הגדול השולט בה...

המפה מראה את נדירות בני-ישראל ממצרים דרך יסוסוף ומדבר סיני. כל תחנה מסומנת באות, ובלוח מיוחד רשומות, לפי האותיות, שמות התחנות. במפה מובלטת חלוקת הארץ בין השבטים והערים שנפלו בחלקו של כל שבט ושכט. כל עיר מצוירת בצורת בנין או בנינים עם מגדל מחודד, בסגנון שונה. מובן ששמות המקומות רשומים על-פי השערה סתם ללא שימוש בקנה-מידה גיאוגרפית.

ביסדהמלח מצוירות הערים ששקעו בו, כמסופר בתורה. נחל קישון מתחיל במפה זו מים כנרת ונמשך אל יסדהתיכון, אל ים הכנרת יורד נחל דתן, מצדו המערבי המתחיל מקרבת העיר דתן ולפי מפה זו מקומה בגליל. היבוק נופל אל קצה הכנרת ממזרח, אלו הן שגיאות מצויות במפות של התקופה הזאת. הירדן יוצא בהר הלבנון משני מקורות, האחד נקרא יאור והשני דן ומכאן השם יאור-דן — ירדן, אנדה מצויה מאד בספרות עולי-הרגל בימי-הביניים. הירדן יורד אל מי מרום, במפה — מי מרון.

המשרטט, כבוד מורנו רבי אברהם בן רבי יעקב ממשפחת אברהם אבינו, לא ציין אמנם באיזו ^{מפת העולם} השתמש לשם הכנת מפתו העברית, אולם ברור שהיתה לפניו המפה הלאטינית של הפארטוגרף המפורסם כריסטיאן ואן אדריכום (כריסטיאנוס אדריכומוס), שחי בהולאנד במאה השש-עשרה. אדריכום חיבר ספר על הארץ ושכטיה מלווה במפות של נחלות השבטים^א, בן פרסם בשנת 1590. מפה קטנה של הארץ, שיצאה אחר-כך בהרבה מהדורות^ב, נראה שמפה זו או אחת מהדורותיה היתה לפני רבי אברהם בן יעקב. רוב מפותיו של אדריכום נדפסו באמשטרדם בעיר מושבו של רבי אברהם, ולפיכך נקל היה לו להשיג אחת מהן. מפתו של אדריכום השפיעה על סגנון של מפות הארץ במשך דורות אחדים, והרבה מפות לועזיות נדפסו כדוגמתה ובסגנונה.

א) Ch. Adrichom, Theatrum Terrae Sanctae, 1590. ב) Situs Terrae Promissionis (ד)

שנת תנ"ה 1695 יצאה לאור הגדה של פסח מצוירת ואליה מצורפת מפה של ארץ ישראל משורמטת יפה. המפה נועדה להראות למסובים בסדר הפסח, את הדרך שבה עברו בני-ישראל ממצרים, במדבר סיני, אל ארץ כנען, מקומות חנייתם על פני הדרך הזאת וחלוקת הארץ לשבטי ישראל. המוציא-לאור הכריז בשער ספרו על התוספת שנשתכחה בו ההגדה שלו: "כל המסעות במדבר עד חלוקת הארץ לכל שבטי ישראל... חרות על לוח נחושת ע"י הבחור כמו"ר (כבוד מורנו רבי) אברהם בן יעקב ממשפחת אברהם אבינו... נדפס באמשטרדם בשנת ק"נה ש"מ וארץ לפ"ק" (קנה"ש = תנ"ה = 1695). המחבר היה גר ממוצא נוצרי, מפתו צורפה גם למהדורות אחרות של אותה הגדה, עיין ביבליוגרפיה מס' 16; ציור 11.

מפת אברהם ב"ר יעקב עשויה בטעם רב ואפשר לראות בה את המפה הראשונה בספרות העברית. היא מצוירת בסגנון המפות של אותם הימים. למטה — המערב, ומימין — הדרום. בראש המפה מוסברת מטרתה: "זאת לדעת לכל בר דעת המסעות ארבעים שנה במדבר והרוחב והאורך של ארץ הקדושה מנהר מצרים עד עיר דמשק ומנחל ארנן עד הים הגדול ובתוכו כל שבט ושכט חלק נחלתו, כאשר עיניכם ת"ח"ו"נ"ה" ב"משרם והמשכלים יבינם". במפה מצויר מצפן בסגנון ימיהביניים וקנה-מידה — "פרסאות שכל אחד בתחומין".

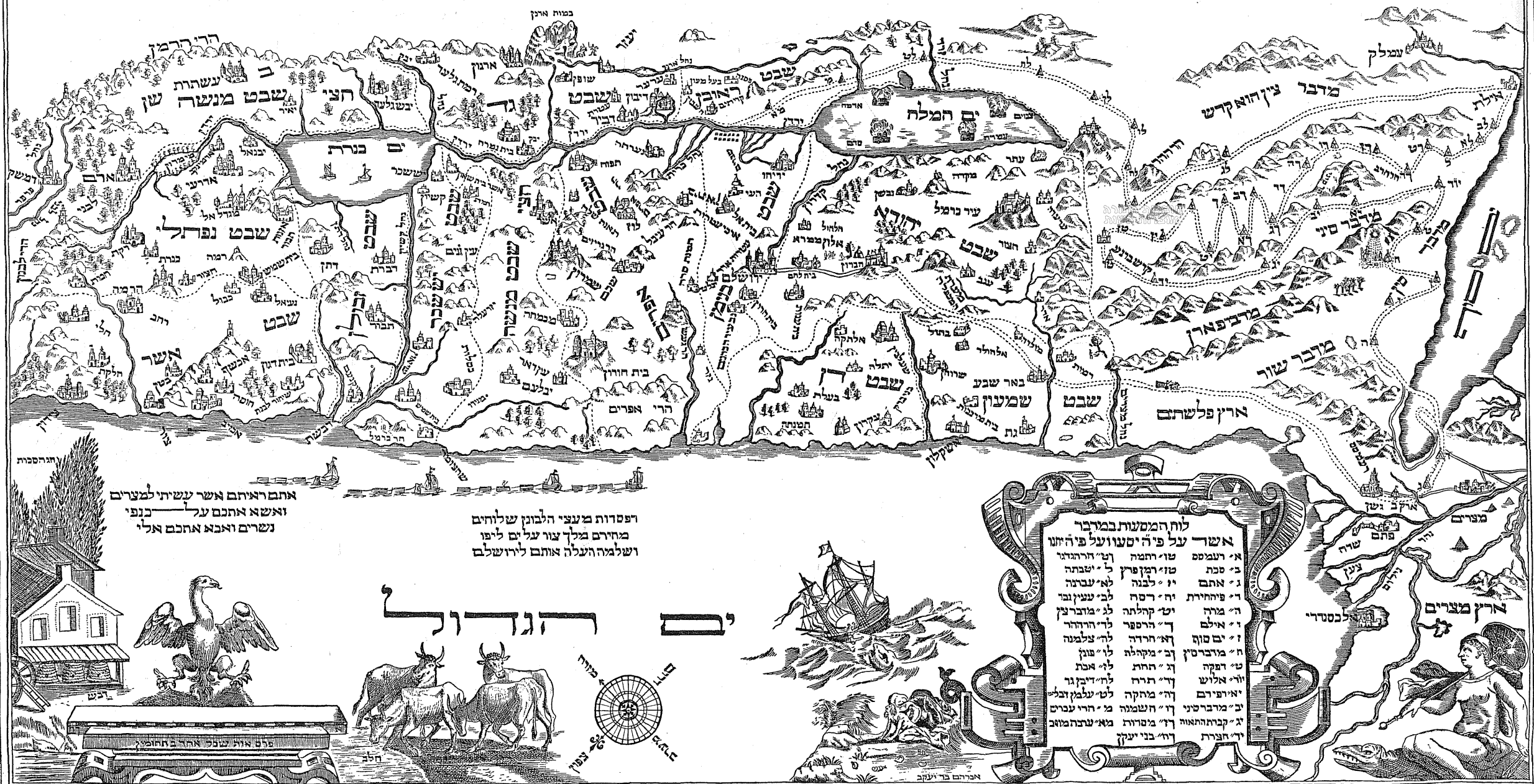
המפה מקושטת בציורים לפסוקים תנכיים שונים המציינים את תכונות הארץ ואת יחסם של ישראל אליה. משמאל פרות אחדות, ולמטה כתוב: חלב. שמאלה בנין של מכורת אירופית ולמטה כתוב: דבש. ציורים אלו מסמלים את טוב הארץ: ארץ זבת חלב ודבש. בין הפרות והמכורת — נשר פרוש-כנפים ולמעלה ממנו דברי התורה: "אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לַמִּצְרִים וְאֲשָׁא אֶתְכֶם עַל-פְּנֵי נְשָׁרִים וְאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי"^א, מאחורי המכורת מצוירים עצים וכתוב: חג הסוכות.

אל מול חוף הארץ, בכיוון אל יפו, מצוירות רפסודות המובילות עצי ארזים לבנין המקדש: "רַפְסֹדֹת מְעַצֵּי הַלְבָנֹן שְׁלֹחִים מִחֵירָם מִלֶּךְ צוּר עַל-יָם יָפוֹ וּשְׁלֵמָה הַעֲלָה אֹתָם לִירוּשָׁלַם"^ב, על פני הים מצוירת ספינה נוטה לשבוע ואדם נבלע ע"י לויתן, כפי שמסופר

א) שמות יט, ד. ב) לפי דברי-הימים ב, טז, מו.

זאת לדעת לכל בר דעת דרך המסעות ארבעים שנה במדבר והרוחב והאורך של ארץ הקדושה מנהר מצרים עד עיר דמשק ומנהל ארץ עד הים הגדול וכתוב כל שבט ושבט חלק נחלתו כאשר ענינם תחזנה במשרם והמשכלים יבינם

לוח המסעות במדבר

אשר על פי ה' יסעו ועל פי יחזו

א. רעמסס	טו. חממה	יט. חרמון
ב. סבת	טז. רמז	כ. יבנה
ג. אתם	יז. לבנה	כא. עשבה
ד. פיהחית	יח. רסה	כב. עשין
ה. מרה	יט. קללה	כג. מדבר עין
ו. אילם	כ. הרספר	כד. הררה
ז. ים סוף	כא. חרדה	כה. צלמנה
ח. מדבר סיני	כב. מקלה	כו. עין
ט. דפקה	כג. חות	כז. אבת
י. אלוש	כד. תרה	כח. דיבן
יא. יפירם	כה. מחקה	כט. עמק ובל
יב. מדבר סיני	כו. חשמה	ל. חרובים
יג. קברות האות	כז. מסרות	לא. שרת מואב
יד. חפרת	כח. בני עקן	

רפסדות מעצי הלבון שלוחים
מחרים מלך צור עלים ליו
ושלמה העלה אותם לירושלם

אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים
ואשא אתכם על כנפי
נשרים ואבא אתכם אלי

ים הגדול

ב. תרשים של הארץ ושכנותיה – תקל"ב 1772

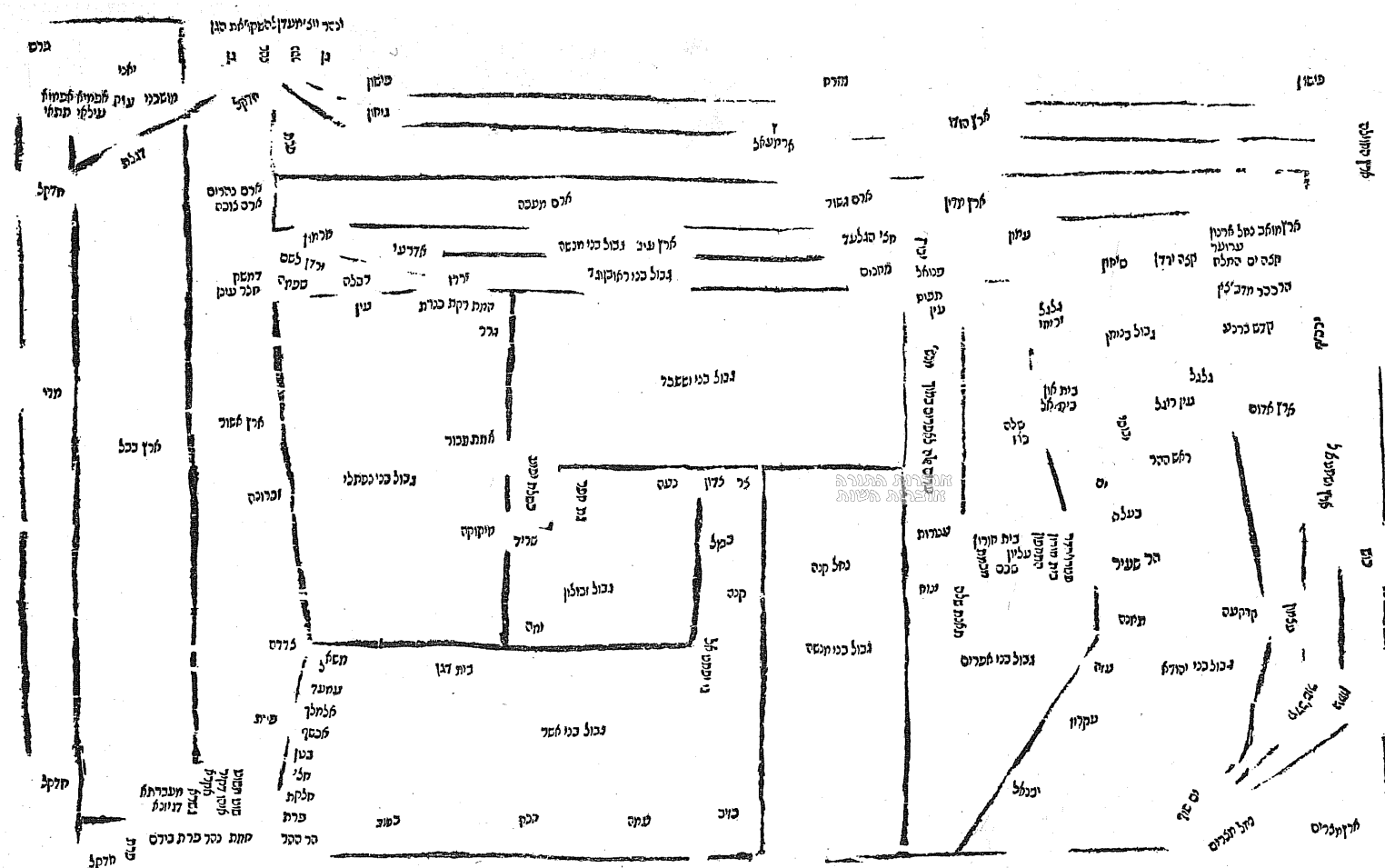
בשנת תקל"ב 1772 הופיע ספר בשם: "קצווי ארץ... ביאור על ארץ כנען לגבולותיה סביב שבפרשת אלה מסעי וסדר חלוקת הארץ" מאת יהושע פייבל בן ישראל מטרנגראד. (פולין). בו מובא תרשים של הארץ ושכנותיה. עיין ביבליוגרפיה מס' 18; ציור 12.

התרשים משתרע על שני עמודים סמוכים, והוא פרימיטיבי ויוזיף מאוד, כולו עשוי קוים ישרים, עקומים ושכורים. למטה – מערב, בימין – מצרים, ובשמאל – ארץ בבל. המפה מחולקת למשבצות בנות צורות שונות. כל משבצת – נחלה של איזה שבט: גבול בני יהודה, גבול בני אפרים, גבול בני יששכר, גבול בני מנשה, גבול בני אשר, גבול בני נפתלי וכו'. בגבול של כל שבט רשומים שמות הערים שנפלו בחלקו, כפי שנוכחים בספר יהושע. כן מסומן הגבול הצפוני של הארץ מההר החרמון ועד מקור הירדן. קו ישר מסמן את הירדן. בקצהו הדרומי כתוב: קצה ירדן, דרומה לו: קצה ים המלח. על פני עבר-הירדן: חרמון, ארם מעכה, ארם גשור, ארץ מדין וכו'.

התרשים מביא גם את הארצות השכנות, למעלה, שמאלה, מסומן מקומו של גן-העדן וכתובים דברי התורה: "וַיֵּקֶר יֵצֵא מִעֵדֶן לְהִשְׁקוֹת אֶת-הָאֲדָמָה... מִן עֵדֶן יוצאים ארבע נהרות המקיפים את הארץ סביב, ככתוב: "וַיֵּקֶר יֵצֵא מִעֵדֶן לְהִשְׁקוֹת אֶת-הָאֲדָמָה... וַיִּפְרֹד וַיְהִי לְאַרְבַּע רְאשִׁים: שֵׁם הָאֶחָד פְּרִישׁ הוּא הַפָּבֶב אֶת כָּל-אֶרֶץ הַחִוִּילָה... וְשֵׁם הַשֵּׁנִי גִיחוֹן הוּא הַפָּבֶב אֶת כָּל-אֶרֶץ כּוּשׁ: וְשֵׁם הַשְּׁלִישִׁי תִּיֶקֶל הוּא הַחִלָּף קְדָמַת אֲשׁוּר וְהַרְבִּיעִי הוּא פָּרַת: "א על התרשים פונים פישון וגיחוון על פני המזרח דרומה דרך ארץ ישמעאל, ארץ הודו, ארץ החוילה, כוש, אל ארץ מצרים שבה עובר הנילוס – נחל מצרים, לפי דברי המדרש, סעדיה גאון, רש"י ואבן עזרא, פישון הוא הנילוס^א, הנהרות חידקל ופרת פונים צפונה ונוטים מערבה. חידקל רשום גם בשמו התלמודי דגלת. בין הנהרות ומעבר להן רשומות הארצות: ארם-נהרים, ארם-צובה, ארץ אשור, ארץ בבל, מדי ופרס.

המחבר ניסה לציין בתרשימו גם את המקומות שנוכרו בשיחת חכמים על גבולותיה של ארץ בבל. השיחה מתובלת

(א) בראשית כ, י-יד. (ב) בראשית-רבה טו, בראשית כ, יא.

12. תרשים של הארץ ושכנותיה – תקל"ב 1772 (הקטנה מהמקור בגודל 20 x 31 ס"מ)

שמות מקומות רבים, ואחדים מהם נרשמו במפה, שאלו חכמים: "עד היכן היא בבל? – רב אמר: עד נהר עזק, ושמאל אמר: עד נהר יואני (בתרשים יאני). לעיל בדיגלת עד היכא? – רב אמר: עד מושכני, ולא מושכני בכלל... לתחתית בדיגלת עד היכא? – אמר רב שמואל: עד אפמיא תתאה (התרשים: תתאי). תרתי אפמיא הויין, חדא עיליתא (בתרשים עילאי) וחדא תתייתא". למטה רשם המשרטט שמות מקומות המובאים בהמשך השיחה הנזכרת: "לעיל בפרת עד היכא? – רב אמר: עד אקרא דתולבקי (בתרשים רק: אקרא) ושמאל אמר: עד גישרא (בתרשים: גשרא) דבי פרת. ורבי יוחנן אמר: עד מעברת דגיומא... אמר ליה אבוי לרב יוסף: להא גיסא דפרת עד היכא? – אמר ליה: מאי דעתך משום בירם? (בתרשים תחת נהר פרת בירם) מייחסי דפומבדיתא מבירם נסבי (נשאו נשים משם)... החוא גברא דאמר להו: אנא מן שוט מישוט (בתרשים: משוט) והוא סמסוטה הקדומה ממעברות הפרת). עמד רבי יצחק נפחא על רגליו ואמר: שוט מישוט בין הנהרות (פרת וחידקל) עומדת... אמר רבי יוחנן:

(ג) תלמוד בבלי, קידושין עא, ב–עב, א.

מאיה דקירא (בתרשים: איהו דקיר) ולעיל והא אמר רבי יוחנן: עד מעברתא דגיומא (בתרשים: דגיומא)..."^ג

המפה שב"קצווי ארץ" הועתקה ע"י המקובל רבי אלכסנדר-זיסקינד בספרו "יסוד ושורש העבודה", יצא לאור לראשונה בשנת תקמ"ב 1782. רבי אלכסנדר השמיט את הארצות השכנות ונהרות גן-העדן והוסיף לעומת זאת שינויים שונים בגבולות השבטים וכן קצת שמות מקומות. כן הוסיף מפה: "ציורי גבולין שבפ[רשת] מסעי", ר' אלכסנדר זה, שהיה מקובל מפורסם בדורו (נפטר תקנ"ד-1794), השתוקק לעלות לארץ-ישראל אלא שלא זכה לכך, והוא צוה על בניו: "בניי אהוביי תשוקתכם יהיה בתמידות ליסע לארץ הקדושה... ובודאי אם לא יהיה תשוקת האדם בתמידות לזה לא יהיה גם כן הסכמה בלבו בזה, לכן בניי אהוביי ברו לבככם בזה ולה' הישועה". עיין ביבליוגרפיה מס' 19.

ג. תרשים של אריה בן יצחק – תקע"ג 1813 (כ)

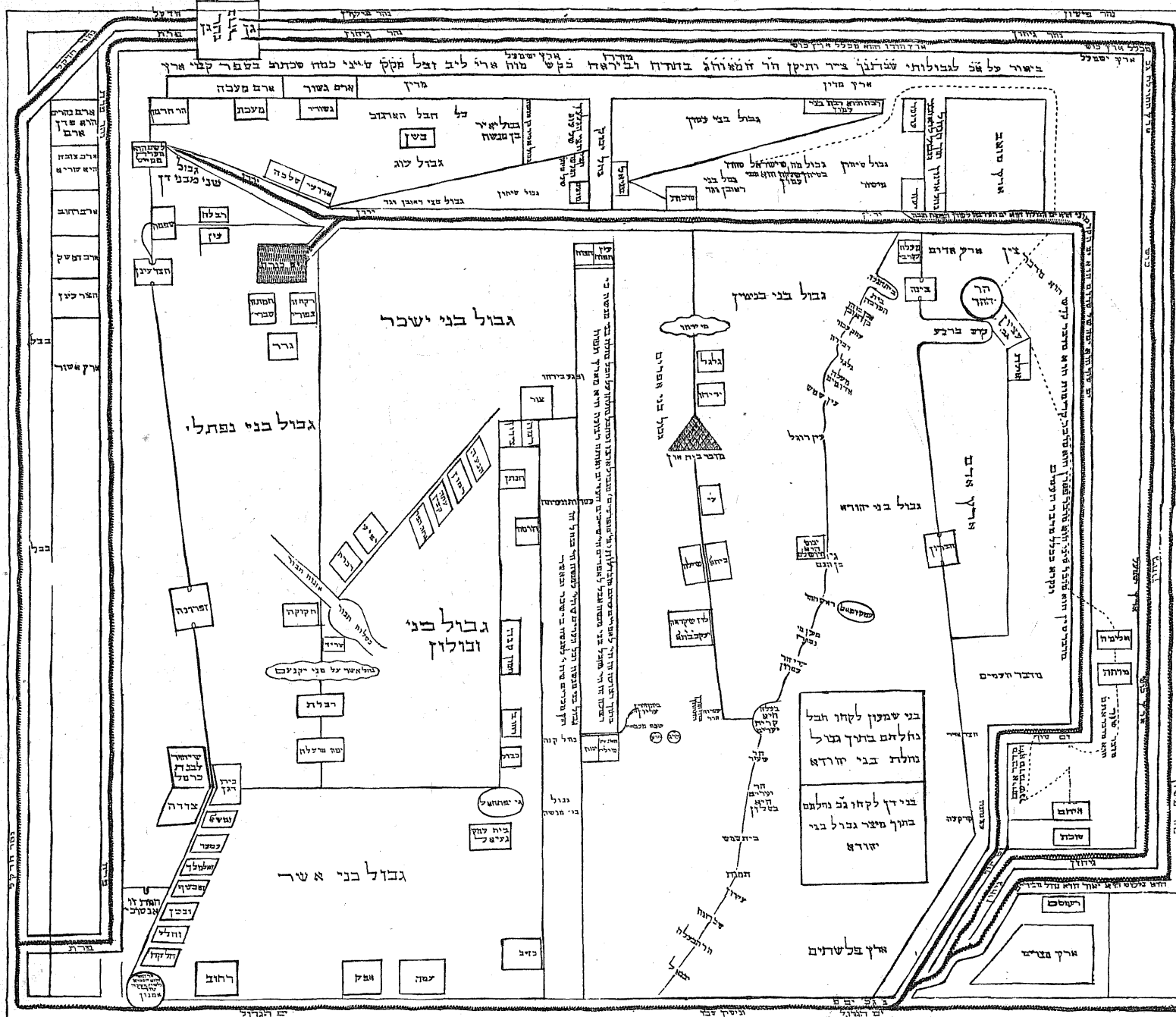
ספר "קצוי ארץ" יצא בשנת תקע"ג 1813 במהדורה שניה, ובה מפת הארץ השונה לגמרי מזו שבמהדורה הראשונה. המו"ל מציין: "הוספנו הנהה ותיקון ציורי הגבולין כפי דעת הספר הזה למען יוכל בקל לרוץ כל הקורא בו". המביא לדפוס, אחיו של המשרטט, מתפאר בהקדמה במפה החדשה: "והוא ציור נכון ומספיק מאד כאשר ישפוט עין הקורא, ובטחתי בחסדו יתברך שבספר הזה ובציור הלז יושטמו רבים ותרבה הדעת ויבינו כל התלמידים גבולות הנ"ל על מכונם בעיין מעט, על כן אחינו בני ישראל נושו חושו וקנו ספר הזה מאתי ח"ם (חתום משה) ואל תחוסו על כספכם כי השם יתברך ימלא לכם בכפלים ובזכות זה נוכח כולנו יחד לראות בעינינו גבולי הארץ הקדושה ובעריה נתישב..." המפה ניתנה על גליון מיוחד בסוף הספר (ראה ציור 13).

המפה שורטטה בידי רבי אריהלייב בן יצחק תושב העיר סייני (רוסיה, פלך סובאלק), כפי שרשום עליה: "ביאור על א"כ (ארץ כנען) לגבולותיה שבתנ"ך צייר ותיקן הר"ב [ה'מא'ו'ה'ני] (המאור הגדול) בתורה וביראה כק"ש (כבוד קדושת שמו) מו"ה (מורנו הרב) ארי' ליב זצ"ל מק"ק (מקהילה קדושה) סייני כמה שכתוב בספר קצוי ארץ".

במפה החדשה נוספו שמות ערים, רובם נתונים במשבצות, כן רשומים בעיגולים, שמות הרים, עמקים או גאות, על המפה מצוירת הארץ כשהיא מוקפת נהרות גן־העדן, למעלה צויר מרובע המציין את גן־העדן וממנו יוצאים שני נהרות ימינה – פישון וגיחון, ושני נהרות שמאלה – פרת וחידקל. פישון וגיחון סובבים דרומה ועוברים "בארץ הודו והוא מכלל ארץ כוש" וכן "ארץ ישמעאל וארץ החוילה ג"כ מכלל ארץ כוש". כל הנהרות, יחד עם ים־סוף, יורדים אל "ים הגדול וניסין (איים) שבו".

לאורך המפה עובר הירדן המתחיל מהמקום: "לשם היא מערת פמייס". בצדו, ברכוב "ים כנרת" וזרוע שלו מתחברת אל הירדן, הנמשך בקו ישר אל ים־המלח ואל "ים סוף הוא ימה של סדום הוא ים הקדמוני הוא ים המלח הוא ים הערבה". לפי ציור זה ים סוף סובב בדרום הארץ ומתחבר אל ים הגדול. הארץ מחולקת לנחלות שבטים: "גבול בני יהודה, בני שמעון לקחו חבל נחלתם בתוך גבול נחלת בני יהודה, בני דן לקחו ג"כ (גם כן) חלקם בתוך מיצר גבול בני יהודה", גבול בני בנימין, גבול בני אפרים, גבול בני יששכר, גבול בני זבולון, גבול בני אשר, גבול בני נפתלי, גבול שני מבני דן, בכל נחלה רשומים שמות הערים של השבט, לאורך גבולותיו, מרובע מציין את יבוס היא ירושלים, על הגבול בין יהודה ובנימין משולש מציין את "מדבר בית־און", על גבול בנימין ואפרים, למטה, מקומה של לוז שקראה יעקב בת"א – בית־אל. בנחלת אפרים למטה רשומה שכם ושני עיגולים מציינים את הריה: הר ג'יריזים [הרייזים] הר ע'יבל].

לאורך הגבול הצפוני של הארץ רשומות טורי אמנון, חמת זו אנמוכיה), צדרה, זפרונה, חצר עינן, שפמה, הגבול עובר דרך לשם אל

13. תרשים של אריה בן יצחק – תקע"ג 1813 (הקמנה מהמקור בגודל 32.5 x 38 ס"מ)

מצרים, הנילוס הוא, לפי ציור זה, המשכו של נהר פישון היוצא מגן־העדן, מעבר לגבולה הצפונית של הארץ עוברים נהר פרת ונהר חידקל, בנייהם רשומות: "ארם נהרים הוא פרן ארם, ארם צובה היא סוריה, ארם רחוב, ארם דמשק, חצר עינן וארץ אשר". הפרת והחידקל מתחברים יחד ויורדים אל הים הגדול.

החרמון ואל עבר־הירדן, בעבר־הירדן רשומים חבליו השונים: ארץ מעכה, ארץ גשור, מדין, כל חבל ארנוב, בשן גבול עוג, גבול בני עמון וכו'. בחלקו הדרומי של עבר־הירדן מסומן קו הגדודים של שבטי ישראל ולאורכו מסומנים כמה ממקומות חנייתם. בארץ מצרים עובר נהר הגדול: "הוא נילוס הוא יאור הוא נחל

בעֵיירָה נובֿדֿבֿור (נאווי דוואהר) הסמוכה לווארשה התקיים, בראשית שנות השמונים של המאה השמונה־עשרה, בית־דפוס עברי שהיה שייך לגרמני יוהאן אנטון קריגר, בו עבד כמגיה ומפקח יהודי בשם יהונתן בר' יעקב. באחד הימים נזרמנה לידו מפה גרמנית, "לאנד קארט", של ארץ־ישראל והחליט להעתיקה לעברית. ובשנת תקמ"ד 1784 אמנם הופיעה המפה מעשה ידיו בבית־הדפוס הנ"ל. עיין ביבליוגראפיה מס' 19; ציור 14.

בראש המפה מובא ציור של שני אריות דוגמת הציורים המצויים על כלים שבקדושה יהודיים. בין האריות כמה שורות הסבר על טיב המפה ומחברה: "יעצתי בכליותי לחקוק במשענותי ציור תמונת מסעי בני ישראל וגבולותיהם אשר היו בנחלתיהם. אני הדל והצעיר יהונתן בן מו[רנו] יעקב וצ"ל (זכר צדיק לברכה) מוועילויש, בעל מגיה בדפוס חדש נאווי דוואהר".

בצדה השמאלי של המפה, במור מיוחד, מוסיף המחבר לסַפֵּר: "אמר יהונתן: לא שקמתי ולא נחתי עד שהוצאתי לאור את תעלומי ומחשבותי להעתיק מלאנד קארט מאשכנזי לעברי כצלמ[ה] ותמונתה, והנה עשיתי בהם סימנין למען ירוץ הקורא בו... נעשה ונגמר היום יום א' ר"ח (ראש חודש) ניסן לפרט והביאנו ל'ציון עיר'ך ב'ר'ח'מ'ים (תקמ"ד) פה נאוידוואהר".

המפה עשויה בסגנון המצוי במאות השש־עשרה והשבע־עשרה, המורח—למטה, מטרת המפה להראות את נחלות השבטים, שמותיהם מובאים בראשי תיבות, מחוּסֵר מקום: יה—יהודה, בנ—בנימין, אפרי—אפרים, חשמ—חצי שבט מנשה, ישש—יששכר וכו'. בכל נחלה ונחלה מובאים, בלי כל שיטה, שמות הערים הנזכרים בספר יהושע, הסימנים במפה הם מוזרים במקצת, עשויים מקישוטי דפוס: פרחים, ניצנים, עליים, וכדומה.

לפעמים מוסיף המחבר שמות משלו: עלי־ד עזה "הר שמשון", עלי־ד באר־שבע—"באר יצחק", בקרבת ים המלח—"עמק המלח" (אולי כיוון אל גיא המלח), עלי־ד שם העיר עי הוא מציין בנקודות את השם "שברים" כשם מקום, שברים זו נזכרת בפרק המתאר את כבוש העיר עי בידי יהושע בן נון: "וַיִּקְרָא שְׁמוֹ עַד הַשְּׁבָרִים."*

משמות אחדים נשמטו אותיות: נחל [שורק, צקלג], לפעמים מובא שם לועזי, הואיל

(א) יהושע ז, ה.

והמחבר לא ידע את השם העברי, דרך משל: בין יפו ועקרון, בקרבת חוף הים, רשום השם ימני והמחבר כנראה לא ידע שזוהי יבנה המפורסמת.

ים המלח משרטט בצורה מצויה, קצהו הדרומי מחודד ופונה מערבה, על פניו רשומות הערים שטבעו בו כמסופר בתורה: סדום עמורה, אדמה וצבונים, הירדן מסומן בשני קווים מקבילים, צורתו של ים־כנרת מוזרה, בו רשומים שמותיו: מי טבריה, ים־כנרת, המחבר ציין גם את שמו הנוצרי הרגיל: ים גליל, שאינו מצוי בספרות העברית הקדומה, הירדן הזורם אל הכנרת בא ממ־מרום, וכמפה רשום מי מרון.

על פני עבר־הירדן נחלות השבטים: ר—ראובן, ג—גד, ח'ש'מ—חצי שבט מנשה, בארץ עמון מובא השם הרומאי של העיר רבת־עמון—פילעדעלפיע, מזרחה יותר סומנו המדברות: מדבר קדמת, מדבר מתנה, והמדבר הערבי בצורת שמו הגרמני: מדבר אראביעס, בנבול המדבר ציור של שורת פרחים וגם שדרת עצים נושאי פירות.

כמו רוב המפות של הדורות הקודמים, נועדה גם מפה זו להראות את קו הנדודים של בני־ישראל ממצרים ולציון את מקומות הנייתם במדבר סיני עד גבול הארץ, קו הנדודים צוין בשני טורי נקודות מקבילות וארבעים התחנות סומנו בסימני אהלים הדומים לפטריות מחודדות, בצד כל שם תחנה, אות סידורית, ממצרים נמשך הקו אל ים־סוף ובו כתוב: "וילכו בני ישראל בתוך הים וחיל פרעה טבע בו", המשרטט השתדל להראות זאת במפתו. בתוך ים־סוף מצויר מצפן וכן רשום בו: "שלמה עשה אניות ושלה מעציוֹן־גבר לאופיר להביא כסף וזהב".

יהונתן בן יעקב מספר במפתו שהכינה לפי מפה גרמנית: "מלאנד קארט מאשכנזית לעברית כצלמה ותמונתה", אולם אינו מביא את שמה, אפשר לשער שלפני יהונתן בן יעקב היתה המפה הגרמנית הנקראת: Delineatio und Beschreibung des gelobten Landes samt der Kinder Israel Viertzig jaehrigen Reise in der Wuesten—Michael Kauffer sculps Augustae Vindiliborum. — נדפסה כנראה בשנת 1700 בקירוב; גודלה 47 × 30 ס"מ. זו אחת המפות הקדומות ביותר של ארץ־ישראל בשפה הגרמנית.

3. מפות עבריות מן המאה התשע-עשרה

א. המפות המיוחסות לגאון רבי אליהו מזוילנא (הגר"א)

א. ארץ-ישראל לגבולותיה.

רבי אליהו בר' שלמה דולמן, הידוע בשם הגאון מזוילנא או הגר"א (הגאון רבי אליהו), חי בשנות ת"ת-פתקנ"ה (1720–1797). הוא התעניין בגאוגרפיה של הארץ ונשא את נפשו לעלות אליה, ואולם לא זכה לבקרה. חיבר ספר על אודותיה וקרא לו: "צורת הארץ לגבולותיה סביב". הספר יצא לראשונה בשנת תקס"ב-1802. לגאון מיוחסת מפה של הארץ עשויה בצבעים, אחת הדוגמאות המענינות ביותר של הפארמוגראפיה העברית. עיין ביבליוגראפיה מס' 20; ציור 15.

המפה המיוחסת לגאון מזוילנא נקראת בשם: "חלוקת ארץ-ישראל לגבולותיה" [ה]. לפי עדותו של המשרטט בראש המפה, היא העתקה מהמקור הנכון: "הועתק מהמאור הגאון הצדיק החסיד המפורסם מוריני ורבינו מו"ה (מורנו הרב) אליהו זל... מק"ק (מקהילה קדושה) ווילנא הברירה". אחרי השם אליהו אפשר לקרוא את שתי האותיות "זל" ואחריהן באות אותיות ממושמשות שיש לקרואן אולי "זלמנס" כשם אביו, **אליהו האותיות זלמנס** (זכרו לחיי העולם הבא).

המפה מצוירת בסגנון המפות של התקופה ההיא. המערב הוא למטה ובו כתוב פעמיים: ים הגדול. הירדן עובר בצד ימין-נרת אל יסדהמלה. לפי מפה זו נמשך נחל ארנון. הנופל אל יסדהמלה. אל יסדוף המקיף חלק ממזרח וכל דרום הארץ. בצפון הארץ עובר נהר פרת. ולדעת המשרטט הוא נופל אל הים הגדול – ים התיכון.

שורה של נקודות מציינת את דרך יציאת מצרים ונדודי ישראל במדבר וחניותיהם. מימין, למטה, ארץ מצרים ודרומה לה ארץ כוש. ביניהן מצוירת רעמסס וכתוב: "ויסעו ב"י (בני ישראל) מרעמסס לסוכות". לאורך קו הנדודים רשומים שמות התחנות. כל תחנה בצורת 'בנין בעל מעשנה. הר סיני מצויר ובצדו הר חורב. למעלה הר שעיר וסביבו כתובים דברי התורה: "וַיִּסַּב אֶת הָרָה שְׁעִיר גִּמִּים רָפִים" (א) מהר שעיר נמשך קו הנדודים אל עבר-הירדן. עובר לרגלי הוריההר והוצה את נחל זרד. לפי מפה זו הרי הוא אחד הנחלים הנופלים אל יסדוף. בני-ישראל עברו לרוחב עבר-הירדן בארץ סיחון ובעיר חשבון המצויירת יפה. הם עברו את הירדן ובאו אל יריחו. בקרבתה משורטט עמק עכור, הנראה כאגם מאורך ומי יריחו עוברים בצדו.

(א) דברים כ, א.

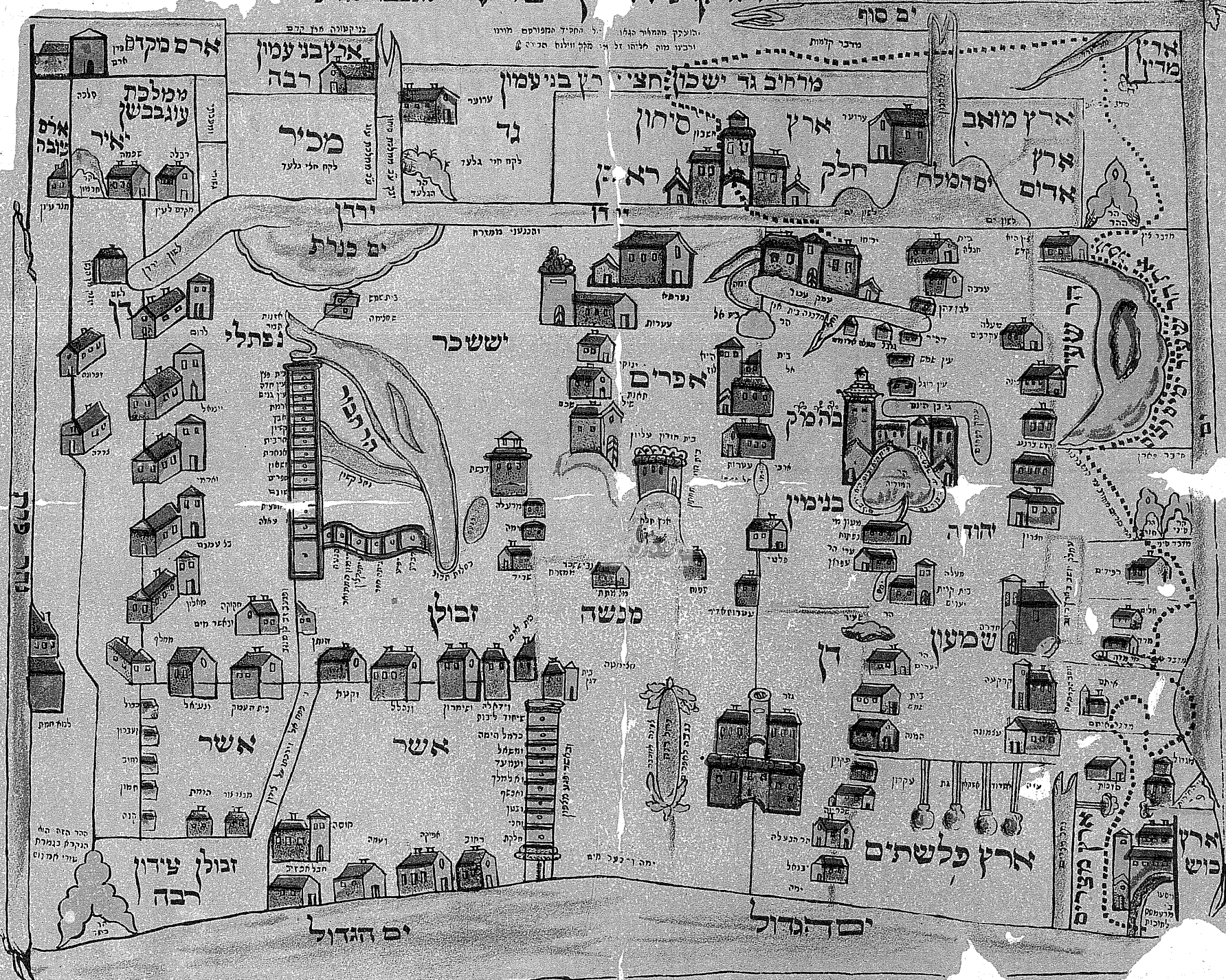
הארץ מחולקת לנחלות השבטים. נחלתו של כל שבט רשומים שמות עריו. מקצת ערים מצוירות בצורת בתים בעלי גגות אדומים ועליהם מעשנות. הבתים מצוירים בצורות שונות. יש ערים רשומות בשורה של מרובעים כמו סולמות. נחלתו של יהודה, בגבול בנימין, מצוירת ירושלים, שמה אינו רשום באותיות גדולות. בצד בניני ירושלים בנין ב"המ"ק – בית המקדש, בצדו למטה הר המוריה. משמאל כתוב: "ציון היא יבוס היא ירושלים". מימין – "ההר אשר על יד גי בן הינם". למעלה מסומן: "גי בן הנם ועמק רפאים". למטה שורה של ציורי ערים נחלתו של יהודה. על גבולה הנוגע בגבול מנשה מצוירת יפה העיר גזר. נחלתו של מנשה מצויר נחל קנה בצורה מזוהה. כעין מלפפון. מקושט עלים בשני קצותיו. באמצע נחלתו של אפרים – העיר שכם. למעלה ממנה – העיר עטרת. בצורת בנין ומגדל בצדו. ולמעלה – העיר נערתה – בנין גדול. בצד שכם למטה, ימינה, בית-חורון עליון. השוכנת על הר נישא. למטה נחלתו של מנשה ובגבולה האזור הנקרא ארץ תפוח. בה מצויר ענף עם שלשה תפוחים ועליהם. נחלת יששכר הר החבור בצורת רכס הרים ארוך. ממנו יוצא נחל קישון הנבלע במור ערי יששכר. הערים הללו מצוירות בצורת סולם ובין שלביו נקודות המציינות את הערים ומשמאלו – רשומים שמותיהן. מימין לחבור – נחל יקנעם, בדמות אגם קטן מעגל, בגבול נחלתו של זבולון. בה רשומות ערים שונות ומהן זכחה העיר דבשת לציור מיוחד – בנין גדול ועליו בנין קטן. כעין עליה. כן רשומות נחלת זבולון הערים שימרון ונהלל בדמות בנינים גדולים.

בגבולו הדרומי של אשר שורה של ערים בצורת סולם, ומערבה על חוף הים ערים בצורת בתים. נחלתו של אשר מבוהרת על-ידי רצועה ובה כתוב: "גי יפתח אל וירכתו על צידון". על החוף רשום: "זבולון צידון רבה". צפונה מצויר הר גבוה: "הר ההר – ההר הזה הוא הנקרא מורי אמנוס". גבול נחלתו של נפתלי נוגע בשורת הערים של שבט יששכר. בדרום ובצפון מצוירות עריו השונות: לקום, יבנאל וכו'. כל עיר בצורת בנין ובצדו בנין צר בעל שתי קומות. מעבר לגבולו של נפתלי – נחלת דן ודברי הברכה עליו: "וַיֵּצֵא מִן הַבְּשָׁן" (ב). נחלתו זו מסומנת העיר לשם שממנה יוצא "לשון ירדן" הוא מקור הירדן. לאורך הגבול הצפוני ערים הנזכרות בתורה בתאור הגבול הזה וגם הר החרמון. ארם צובה, חצר-עין ו"לבוא חמת". המצוירת בצורת בנין גדול בעל שתי קומות על גדות נהר פרת...

(ב) דברים לג, כב.

חלוקת ארץ ישראל לגבולותיה

ב. צורת הארץ לגבולותיה

ב ירושן של הגאון מוילנא על ספר יהושע נדפס יחד עם פירושו האחרים על המקרא בספר "אדרת אליהו". אליו מצורפת מפה של הארץ - צורת הארץ לגבולותיה. עיין ביבליוגרפיה מס' 20, ציור 16.

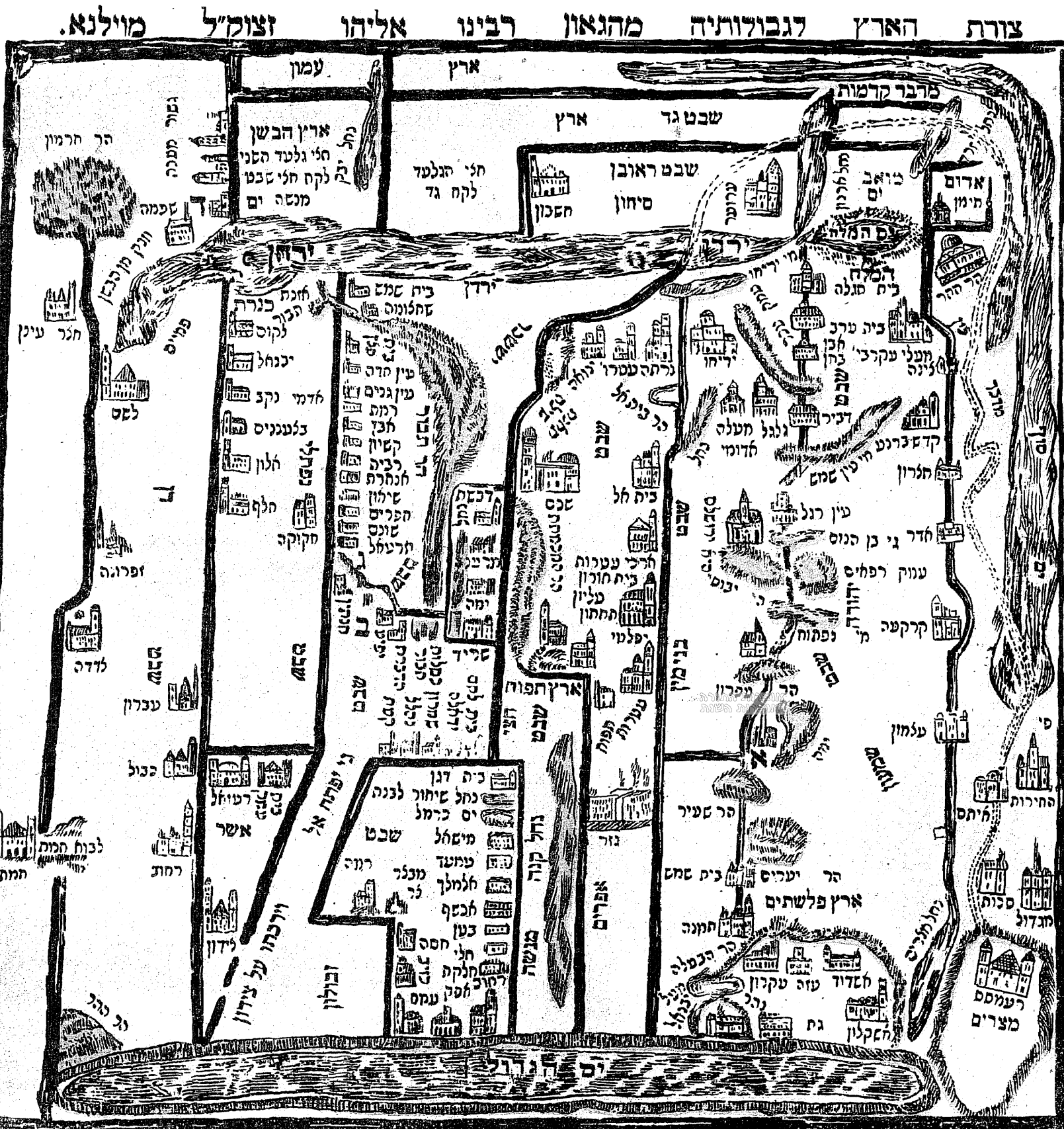
צורת הארץ לגבולותיה עשויה בסגנון שונה מהמפה הקודמת - ארץ-ישראל לגבולותיה. הירדן עשוי בדמות ים ארוך לכל הארץ, שבו נבלעה הכנרת והוא רחב יותר מים-המלח. הערים בנחלות השבטים מסומנות בצורות של בנינים בסגנון שונה. במפה רשומות אותיות אחדות ובשולים, למטה. מובא באור עליהן, למשל בנבול יהודה האות: "א" - שם עיר ושמה בעלה והים סובב אותה כחצי עיגול". הים הזה גם מצויר במפה. כך הבין המשרטט את דברי המקרא: מִבְּעֵלָה יָמָּה המובא בתאור גבול נחלתו של שבט יהודה...

ג. רשימת ארץ-ישראל - תרמ"א 1881

ב שנת תרמ"א 1881 הופיעה מפה של הארץ ולפי דברי מחברה, אלמוני, הכינה על-פי סדר הגאון מוילנא. עיין ביבליוגרפיה מס' 20; ציור 17. המפה נדפסה על גליון נייר, בראשה כתוב: "מפת גבולי ארץ-ישראל" ובפנים "רשימת ארץ-ישראל לגבולותיה סביב במדה מדויקת ובסדר נפון ע"פ (על-פי) סדר הגאון רשכב"ה (רכן של כל בני הגולה) מויה (מורנו הרב) אליהו מוילנא ו"ל (זכרוננו לברכה)". המפה נדפסה בליטוגרפיה של משה דאנציגערקראהן בווארשה. שם מחברה לא צויין, אין למעשה כל דמיון בין מפה זו לבין המפות האחרות המיוחסות לגאון מוילנא.

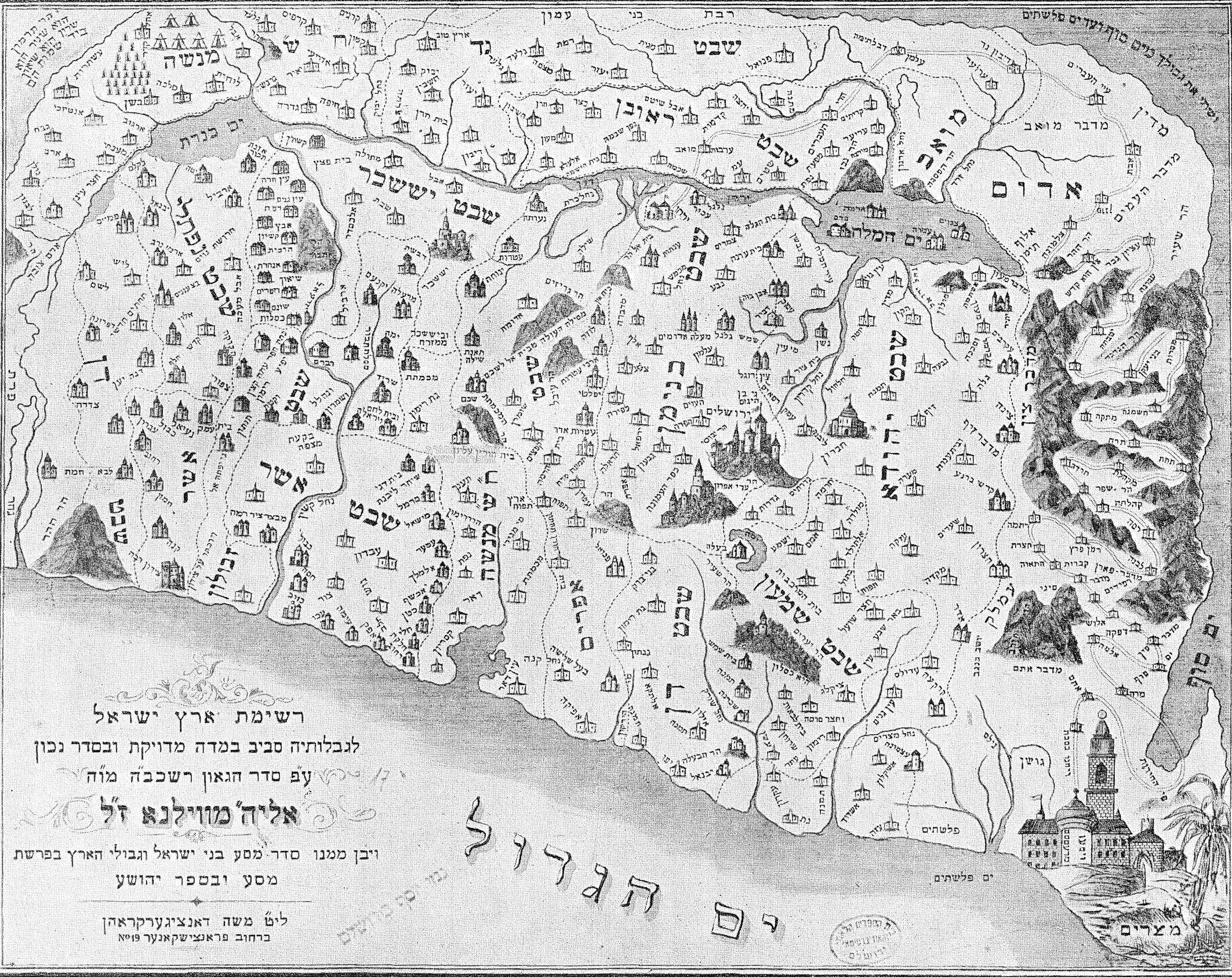
המפה מציגה את חלוקת הארץ לשבטים. מענינים ציורי הערים הגדולות, כמו ירושלים ואחרות, הדומות בצורתן לאיזה "פורג" של ימרי הביניים באירופה; חומות מעוגלות עם מגדלים מחודדים על ראשי צוקי סלעים. במפה מצוירת מצרים והערים פיתום ורעמסס וכן מסומן קו הגדודים של בני-ישראל דרך מדבר סיני ושמות המקומות שבהם חנו על דרכם.

16. המפה "צורת הארץ לגבולותיה" המיוחסת לגאון מוילנא (בגודל המקור)

א. שם עיר ושמה בעלה והים סובב אותה כחצי עיגול. ב. שם עיר ושמה בעלה והים סובב אותה כחצי עיגול. ג. שם עיר ושמה בעלה והים סובב אותה כחצי עיגול. ד. שם עיר ושמה בעלה והים סובב אותה כחצי עיגול.

רשימת ארץ ישראל

לגבולותיה סביב במדה מדויקת ובסדר נכון

ע"פ סדר הגאון רשכבה מ"ה

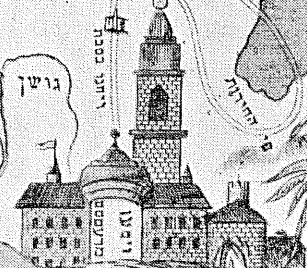
אליה' מווילנא ז"ל

ויבן ממנו סדר מסע בני ישראל וגבולי הארץ בפרשת

מסע ובספר יהושע

ליט' משה דאנציגערקראון
ברחוב פראנצישקאנער 19

ארץ ישראל

ראשית המאה התשע-עשרה, יצא לאור מעין אטלס עברי של ארץ-ישראל, אוסף של מפות אחדות בשם: "באר-הלוחות", מאת יעקב אוישפיץ, הספר הוא "באר רחב על חמשה לוחות הנמצאות באחרית הספר אשר העתקתי ללה"ק (ללשון הקודש) מאת אשר מצאתי בלשון רומי, בשינוי רב, בראיות ברורות ודעות נאמנות, כפי דעות חכמים ונכונים מדע מחכמי העמים... כאשר עיניכם תחוינה מישירים", הספר נדפס לראשונה בשנת תקע"ד-1817, כפי הנראה היתה הדרישה רבה למפות הללו לכן יצאה בעבור שנה במהדורה שניה.

המחבר אוישפיץ היה מלמד תינוקות והיה נוהג להסביר לתלמידיו על-ידי ציורים עיניים שונים בתנ"ך, הוא מספר זאת: "להנך ילדי בני ישראל על תלמי התורה הקדושה, ותמיד היו פעולותי, ת"ל (תודה לאל), באמת ובתמים לברר לתלמידים הכל היטיב ולהעמידם על אדני האמת ובבאי אל מקומות אשר לא היו כחי כפי להבינם... הראיתי להם הציור... כגון... מסעי המדבר וגבולי הארץ וחלוקותיה כי תועלת ידיעתם רב מאוד", אוישפיץ אסף מפות אחדות – לוחות בלשונו – והדפיסם בציורן באור ולפיכך קרא לספר ^{המפתחות} "הלוחות", כן נתן בספרו מפתח מפורט של שמות המקומות, עיין ביבליוגרפיה מס' 23.

המפה הגדולה והחשובה ביותר בספר "באר הלוחות" היא מפת ארץ-ישראל, ראה ציור 18.

המפה מציגה את הארץ בימי התנ"ך, וכן כתוב עליה: "מפה של ארץ הקדושה כמו שהיא בתנ"ך מפורשה ובאיזה מקומן בדברי רז"ל דרושה, מעתקת מלשון לטיין ללה"ק (ללשון הקודש)... וחוק חוקה שאל יעזו איש להשיג גבולו של המעת(י)ק והשומע לו, ישיג ששון ושמחה כאות נפשו אמן, שנת התקע"ו (1816) לפ"ק", Cum Priv(ilegio) S(anctae) C(aesareae) Maiest(atis) Flexner sc. — בזכות הוד מלכותו הקדושה, כן מובא שמו של הגלף.

ככל המפות של אותם הדורות מעוטרת גם המפה הזאת בציור תנכ"י: יהושע מחזיק את דגל השכמים וסמליהם ומצביע בידו האחת אל השמש, למעלה בציור כתוב: "שְׁמֶשׁ בְּנִקְעוֹן דוֹם" א, משמאל, תמונה של אהרן הכהן, לבוש אורים ותומים, למעלה ציור סמלי של "עמוד האש" ו"עמוד הענן" שהיו ניצבים לפני בני-ישראל בנדודיהם במדבר.

הארץ מחולקת לנחלות השבטים, הגבולות ביניהם בצבעים שונים, בכל שבט מסומנות ערי השונות וסימן מיוחד לעיר-מלוכה, עיר-מקלט, עיר לויים או ישראליות, שמות המקומות רשומים ללא כל מדידות ובדיקות, כמו בכל המפות של הדורות ההם.

במפה מצויים קוריוזים אחדים, עקרון נמצאת על חוף הים ובצדה מי הירקון, גת – על

חוף הים דרומה לעזה, וכן אשדוד ואשקלון, ארץ אדום – בדרום במקום מדבר סיני, בסביבה זו רשום גם מדבר העמים, הנזכר כנבואהו של יחזקאל: "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל מִדְבַּר הָעַמִּים וְנִשְׁפָּטְתִּי אֶתְכֶם שָׁם פָּנִים אֶל פָּנִים"^ג, לפעמים מובא במפה ציור המעשה המסופר בתנ"ך, ביסדהמלח ציורי הערים שמבעו בו: סדום, עמורה, אדמה וצבויים, בסדום מצוירת מערת לזם, בגלגל המזבח של בני-ישראל, במדבר יהודה – מערת-שאוול, בהר-הכרמל – מערת אליהו, על-יד קדש בצפון הארץ – אוהל יעל, במפה מצוירים קבריהם של אישים מפורסמים: יוסף, יהושע, שמשון, דבורה וכו', במזרח אהל קדר – הגררים; כך נקראו הבדואים בספרות העברית של ימי-הביניים, על שם הגר אמו של ישמעאל אבי כל הישמעאלים.

מלבד שמות תנכ"יים מובאים במפה גם קצת שמות תלמודיים: מערת פמיים, בקעת גינוסר וכו', בנחלת יששכר, בעמק יזרעאל בקרבת שונם, ציון של עיר ובצדה רשום – בית פולין, המעתיק הרנס כך את השם הלועזי קסטרום פ'בה שפירושו מצודת הפולים, השם קסטרום פ'בה היה ידוע בימי שלמון הצלבנים בארץ, במאה השתים-עשרה, כך קראו הם למצודה שהיתה אז במקומה של מרחביה בימינו, המצודה ידועה גם ממלחמתו של נפוליון בשנת 1799 נגד התורכים.

מקומות אחדים במפה צוינו לפי המסורת הנוצרית, הר חרמון על-יד התבור, הירדן מתחיל בשני מקורות, האחד יאור והשני דן ומכאן שמו, נחל קישון יוצא מהכנרת והולך אל ים התיכון, המעתיק צייר בקצה עבר הירדן המזרחי אגם גדול, "מי יעזר", בסביבה שהיא כולה מדבר, ממי יעזר נמשך נחל ארוך אל יסדהמלח והארנון הוא רק פלג קטן של הנחל הזה.

יעקב אוישפיץ מספר שהכין את מפתו העברית ממפה לאטינית "מעתיקת מלשון לטיין ללשון הקודש", אולם אינו מביא את שמה של המפה הזאת, אפשר לומר בבירור שהיתה לפניו המפה הלטינית של לוטר, שיצאה לאור בשנת 1759, צורתה של מפה זו דומה למפתו של אוישפיץ וגם בה מובאת דמותו של יהושע נושא את דגל השבטים וכדומה^ג, טיפוס המפה של לוטר מצויה מאד בפארטוגרפיה של ארץ-ישראל במאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה והוא ידוע גם לפניו, פארטוגרפים אחדים כמו סאנסון, דאנקרטס, הומן, סוטר ואחרים הדפיסו מפות בסגנון זה והן נבדלות אחת מחברתה רק בציורים המקשמים אותן.

ג) יחזקאל כ, לה.

ג) T. C. Lother, Terra Sancta sive Palestine, 1759.

ד) Th. Danckerts, Judaea sive Terra Sancta, 1650, G. Sanson, Terra Sancta, 1679.

א) יהושע י, יב.

מפה המפה העברית של ארץ ישראל הודפס מתוך אוצרות התורה, עמוד 29
18 "מפה ארץ-ישראל" - תקע"ו-1816 (הקטנה מהמקור בגודל 44 x 33 ס"מ)

בשנת תקצ"ד 1836 הופיע ספר בשם "מורה דרך" — מסעות אבותינו מעת צאתם מארץ מצרים עד כואם אל ארץ נושבת... אשר חיברו האבדך המופלג בתורה, השנון מ"ה (מורנו הרב) אהרון בן המופלג [ל] המגיד המנוח מ' [ורנו] חיים ז"ל (זכרנו לברכה). משפחת הגאון הגדול מ' [ורנו] שמואל אב"ד [אב בית דין] דק"ק [דקהילה קדושה] וילנא. בספר מובאים פרשת "מסעי" מתוך ספר במדבר ופרקים מספר יהושע המספרים על חלוקת הארץ לשבטים, בצירוף פירוש רש"י, באור מפורט ומפה של הארץ מאת המחבר הנזכר. הספר יצא במהדורה שניה והמפה נדפסה גם לחוד במהדורות אחדות. עיין ביבליוגרפיה מס' 29: ציור 19. המפה של אהרון בן חיים עשויה בסגנון של הרבה מפות מאותה תקופה. למטה — המערב — ים הגדול. במבלה מיוחדת מקושטת יפה מספר המשרטט על תוכן המפה: "בשמה הפיושה" נכלל המסעות וגבולי ארץ צבי והכרמל לפי (לפי פירוש) רש"י ז"ל שחברתי ועשיתי מנופה בשלש עשרי נפה הכ"ד (הלא כה דברי) אהרון ב"מ (בן מורנו) חיים ז"ל. בראש המפה, מימין, ציור יהושע בן נון נושא את "שֵׁמֶשׁ פְּנִיָּהוּ דָּוִד" (ראה עמוד כז). למטה, מימין, ארץ מצרים ובה מצוירות הערים הנזכרות בתורה: רעמסס, פיתם ומגדול. ממצרים יוצאת צפונה "דרך ארץ פלשתים", בה אמרו בני ישראל להכנס אל הארץ "ולא נחם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא".^א מרעמסס מתחילה דרך הנדודים של שבטי ישראל אל מדבר סיני. הדרך עוברת בתוך "לשון ים סוף". המשרטט מביא גם קו המקיף את לשון ים סוף סביב "לדעת תוסי' ערכין".^ב על פני מדבר סיני רשומים שמות החנייות של בני ישראל. כל תחנה מסומנת בבנין בעל מגדל. הדרך מקיפה את הר שעיר הנמצא, לפי מפה זו, בקצה הדרומי של הארץ. הדרך עוברת לרגלי הוריההר אל עבר הירדן המזרחי. על הריהעברים ויורד בין אשדות הפסגה וראש הפעור, דרך ערבות יריחו, אל הירדן מול גלגל ויריחו. הארץ מחולקת לנחלות השבטים, וגבולותיהן מסומנים בצבעים שונים. בכל נחלה

(*) מלשון פֶּשֶׁה היינו מתפשט, משתרע.

(א) יהושע י, יב. (ב) שמות יג, יו. (ג) עיין תלמוד בבלי, ערכין טו, א.

(ה) "לשם זו פסיים", ראה תלמוד בבלי, מגילה ו, א; בכורות נה, א.

(ד) יהושע טו, י. הטלה מצפונה חסרה בטפה.

רשומים שמות הערים לפי ספר יהושע. כל עיר מסומנת בציור של בנין עם מגדל ועליו הגל, ירושלים מצוירת בצורת בנין גדול עם מגדלים ומעבר לה מורחה — הריהויתים, חברון השוכנת בהרים, רשומה בצורת בנין גדול הבנוי בסגנון אירופי ולמטה ממנו מערת המכפלה. בנחלת יהודה רשומה, "בית לחם היא אפרת" ובצדה ציור של קבר רחל. בנכול יהודה "הרריערים (מִצְפֹּנָה) הִיא כְּסֻלֹן". בקרבנו הרשיעיר הנזכר בתאור הנכול הזה. על גבול נחלת אפרים רשומה "לזו היא בית אל" ולמטה ממנה ציור של קבר דבורה. מנחלתו של מנשה חודרת רצועה צרה מורחה, בין נחלות אפרים ויששכר, ובה כתוב: "ארץ תפוח. מארץ תפוח עד נחל קנה היו ערים לאפרים בתוך ערי מנשה".

לאורך מישור החוף של ים הגדול רשומים שמות חמשת ערי הפלשתים: עזה, אשדוד, אשקלון, גת ועקרון. צפונה לעקרון מהווה הים הגדול מפרץ יפה בתוך היבשה. צפונה מהמפרץ נחלת מנשה ובה בולטת, על הר נישא, העיר בִּלְעָם. נחל קנה עובר בנכול נחלתו. מעבר לנחל הערים צידוקרבה, מבצר צר ועכו בפנים היבשה. צפונה להן עובר נחל קישון היוצא מיסכנרת — שגיאה מצויה במפות הארץ. צפונה משפך הקישון אל ים הגדול ערים שונות בנחלת אשר, על גבולה הר הכרמל ובקרבתו הריההר, מהעיר רחוב, בנחלת אשר. מסומנת דרך "לבוא חמת". בנחלת נפתלי מצוירת יפה "עיר מקלט קדש" השוכנת בהרים. בצד אלון בצעננים שורה של אלונים. בנחלת נפתלי עובר הקישון. בהקבלה לו, לצד הכנרת, יורד נחל דותן ובצדו העיר דותן. על גבול יששכר רשימה של שמות ערים ומעבר להן — הר התבור. ממזרח לכנרת זורם אליו הירדן, הבא מאגם מימרם הסמוך אל הר הגלעד. הירדן יוצא מ"לְשֵׁם זו מערת פמים".^ה אל קצה הכנרת והירדן מתחבר נחל יבוק. העובר לאורך עבר הירדן, על פני רבת בניעמון. מיסכנרת מורחה, לצד הר חרמון, חצי נחלתו של מנשה. בה מצוירים אלוני בשן ואהלי קדר. לאורך הנכול הצפוני של הארץ רשומים שמות ערים הנזכרות בתורה: צדדה, זפרונה, חצרענין, שפם וכו'. מעבר להן נהר פרת, הזורר אל ים הגדול — טעות מצויה במפות העבריות של הדורות הקודמים.

המשולחים שיצאו מן הארץ לתפוצות הגולה לאסוף כסף למוכת הישוב, נהגו לפעמים להדפיס איזו חוברת, בעיקר תאור המקומות הקדושים, כדי לקרב את הארץ אל בני הגולה ולרכוש לעצמם כבוד הראוי לסופר בעמיו. רבי יחיאל בר יוסף שיצא מירושלים חוצה לארץ — כנראה בשליחות עצמו ולא בשליחות הציבור — בחר בדרך מקורית. הוא הדפיס מפה של הארץ כעברית. עיין ביבליוגראפיה מס' 29; ציורים 20-21.

המפה של יחיאל בר יוסף כוללת את כל ארץ-ישראל, מדבר סיני וחלק ממצרים. המפה מקושטת בציורים אחדים. במקום בולט בראש המפה תמונתו של המשולח מלוכש כרב ירושלמי מראשית המאה התשע-עשרה. מעוטף טלית ובראשו עטיפה כמנהג הספרדים בהשפעת המוסלמים. בידו הספר העממי המפורסם "חוק לישראל".

המפה היא עברית, אולם שמה מודפס באנגלית משובשת: מפת נדירת בני-ישראל ממצרים, דרך המדבר, אל הארץ הקדושה, וחלוקתה לשנים-עשרה השבטים ע"י מחוקקם משה, לפי כתבי הקודש, עם תמונת המחבר רבי יחיאל בר יוסף מירושלים^א. בתחתית המפה רשום שנדפסה בליטוגראפיה אחת בנייריוסק בשנת 1840. ברשות הקונגרס האמריקאי^ב. המפה משורטטת כדרך המפות המודרניות. למטה — הדרום. אין כל פרופורציה בין האזורים השונים. סימנים מיוחדים מציינים את הערים לפי המפתח הנתון בנוף המפה למטה, מימין: "עיר מלכות, עיר גדולה, עיר קטנה, עיר מקלט, עיר לויים ומחנה ישראל".

דרומה מארץ-ישראל חצי-האי סיני וחלק מארץ מצרים. ביניהם — ים-סוף. צורת הסעיף המזרחי של ים-סוף, בחוף אֵילת ועציון-נבד, משונה במקצת. במדבר סיני רשומים מקומות החניה של ישראל במדבר — "מחנות ישראל". כל תחנה וסימנה — אוהל מחודד ועליו דגל. מפני החשיבות המיוחדת לחניה בחר סיני, שורטט החר הזה במסגרת מיוחדת. על פסנתו שני לוחות הברית ולצדו הר חורב. על גבי המפה, מימין, מצוירת דמותו של משה רבנו. בראשו קרני אור, בידו האחת מקל ולמטה כתובים דבריו: פנו לכם צפונה!

כדי לשוות למפה חשיבות מיוחדת ולהגדיל את הרושם שלה, הוסיף המחבר למטה חותמות, כתבות וציורים. בקצה השמאלי, חותמת של קהילת האשכנזים בירושלים ובה ציור הכותל המערבי, אבני הכותל שחורות ולבנות חליפות ומעליהן, משמאל, ציור של מסגד עומר ומימין בנין מסגד אקצא — מדרש שלמה כפי היהודים, ביניהם עץ ברזל המצוי על הר המוריה גם בימינו. למטה כתוב: "חותם דקהל אשכנזים". מסביב דברי הנביא ישעיהו:

^א Map of the journey of the Children of Israel from Egypt through the Desert to the Holy Land, and the dividing of the same into the twelve tribes, by their lawgiver, Moses, According to Scripture, with a Portrait of the Author, Rabbi Jachiel Bar-Joseph from Jerusalem.

^ב Entered according to Act of Congress in the year 1840 by Rabbi Jachiel Bar-Joseph in the Clerks Office of the District Court of the United States for the Southern District of N. Y. Lith. of G. Endicott 152 Fulton St. N.Y.

"צִיּוֹן בְּמִשְׁפַּט תִּפְדֶּה וְשָׁבֶיהָ בְּצִדְקָה" ודברי המשורר בתהלים: "אִם-אֶשְׁכַּחךָ יְרוּשָׁלַם תִּשְׁכַּח יָמִי".^א באנגלית כתוב מסביב: חותמת זו של בית-הכנסת הגרמני בירושלים^ה. מימין לחותמת כתוב בכתב ספרדי: "מודה אני החתום משה בהודאה נשוי"ק (נמורה, שלמה וקיימת) היות אמו"ץ (אמת וצדק) שנשלתי וקבלתי ממעלת פאר הזמן, הרב המפורסם כמורה"ר (כבוד הרב רבי) שמואל^ב אשכנזי נ"ע (נשמתו עדין)^ב קארה (ממבע אוסמרי) וחצי עין שחיב לי מעלת הרב צדוק אשכנזי נ"י (נרו יאיר) מזה שלוש שנים, וע"ד (ועל דא) אמו"ץ (אמת וצדק) ח"ש (חתמתי שמי) פה נאדאמן (השם העברי של אלכסנדריה במצרים) בח' תמוז^ג (התקצ"א 1831) לפ"ק. למטה שלוש חתימות מסולסלות של רבנים ספרדיים: אשכנזי ס"ט (ספרדי טהור) רב צדוק כהן, שמואל חיים, נראה שבידו של המחבר היה שטר-חוב והוא העתיקו במפה מחוך בטחון שאיש לא יעמוד על תוכנו וכתב באנגלית: המלצת רבי יונה נכון ושני עוזריו.^ד יונה יוסף נכון היה רב ידוע בירושלים בשנות תקצ"ז — תר"א. (1837-40) מימין מועתקת תעודה בכתב ערבי. וזה תרגומה: "נושאי התעודה הזאת, שלושה יהודים מנתיני ממשלת אוסמריה, הולכים לביקור לקבר שמואל הנביא, והרצון הוא שבהגיעם אליכם, לא יפגע בהם שום אדם, לא יעצרום ולא יבקש כסף ולא יטרידם בענינים אחרים, היה תהיה להם החסות והשלום בכל הדרכים, 6 (לחודש) רביע שנת 1249 (לספירת המוסלמים)"^ז. דהיינו 25 יולי 1833. מתחת לתעודה שתי חתימות ערביות טפוסיות. בחותמת המרובעת כתוב: עבדה חסן כאשא. בחותמת העגולה — השם נאצר^ז. בצדה כתוב בכתב-יד: קאסם אלאחמד אבן אסחק קדם שריף. השם קדם שריף, שפירושו קדושה-נכבדה, הוא שמה הערבי של ירושלים. מתחת לכתובת הערבית מבואר באנגלית: תעודה מאת הפחה של ירושלים.^ח

בצד הכתובת הערבית ציורי השקל. באחד כתוב: "הקדושה דירושלים" ובשניה: "שקל ישראל". בצד מבואר באנגלית: "דמות המטבע שנתנו בני-ישראל בספרם אותם בכדי שהמנפה לא תבוא ביניהם".^ט בקצה, מימין, חותמת ובה ציור מנקדוד, וסביבו דברי ישעיהו הנביא: צִיּוֹן בְּמִשְׁפַּט תִּפְדֶּה וְשָׁבֶיהָ בְּצִדְקָה^ה. ודבריו זכריה: וְנָחַם ה' עוֹד אֶת-צִיּוֹן וְכָתַר עוֹד בִּירוּשָׁלַם^ו. במגן כתוב: ירושלם ובקצוות: עה"ק (עיר הקודש) תוב"ב (תבנה ותכונן במהרה בימינו) צדק, ילין בה אמן. באנגלית מבואר: דמות החותמת של בית-הכנסת הפורטוגזי בירושלים.^{יא} (המשך בעמ' לד)

^א ישעיה א, כו. ^ד תהלים קלו, ה.

^ה This seal is the impression of the German Synagogue (sic!) in Jerusalem.

^ו Rabbi Jonoth Nevon and his two associates recommendations.

^ז ناقلين تذكرنا هذه تلت انصار يهود رعايا دولة النمسا "تولين الذياره مقام النبي شمویل في وصولم لعندكم لاحدا... عبده حسن باشا. ٦ ربيع ١٢٤٩. ناصر. قاسم الاحمد بن اسحاق قدس شريف.

^ח Certificate from the Bashaw of Jerusalem.

^ט This impression is the Coin the Children of Israel gave when they numbered that the plague might not come amongst them.

^י זכריה א, יו.

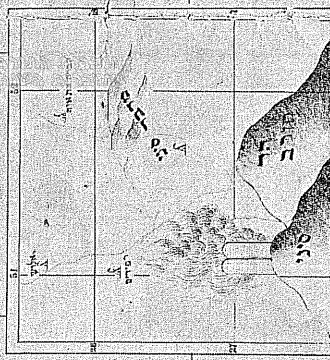
^{יא} Impression of the Seal from the Portugese Synagogue (sic!) in Jerusalem.

FROM FIGHT

LAWGIVER, MOSES,
According to Scripture. With a Portrait of the Author,
Rabbi Nachiel Bar-Joseph,
from Jerusalem.

بزرگواران و صاحبان سراسر اوج و اقصای
 فیض و معلوم اند که در مکتب انوار حجاب
 انوار حق و انوار حق سبحانه و تعالی
 تا ابدی ندرت آن حضرت تاج افکار بود و در عالم اولاد

Handwritten signature: *John C. ...*

15. *Is the following a hypothesis?*

(הקטנה מהמקור בגודל 77 x 59 ס"מ)

החלק העליון ראה כצויר הנא 19, עמוד ל"ב

(המשך מעמוד ל')

ל
19. ארץ-ישראל במפתו של יחיאל בר יוסף—
ת"ר-1840 (ראה מפה מס' 18, עמ' לא)

המפה מודפסת על בד, כתובה עברית וגרמנית. עיין ביבליוגרפיה מס' 40; ציור 24. במסגרת סביב כתוב: "צורת ארץ הקדושה לגבולותיה עם כל סימניה ומצריה, עריה וכפריה, הריה וגבעותיה, וכל גנוי ספוני טמוניה, נביאיה וחסידיה, צדיקיה וקדושיה, תנאיה ואמוראיה, גאוניה ורבניה, שים לבך קורא נעים איך ציינתי והצגתי לפניך דבר דבור על אפניו, ראה דרכיה וחכמים, למטה כתובים דברי המשורר בתהלים: "אֶסְכְּלָה יְרוּשָׁלַם אֶסְלֵא אֶפְרָכִי אֶסְלֵא אֶעֱלֶה אֶת־יְרוּשָׁלַם עַל־רֹאשׁ שְׁמֹחֲתִי" (א) ודברי הנביא ישעיהו: "צִיּוֹן בְּמִשְׁפַּט תִּפְדָּה וְשִׁבְיָהּ בְּצִדְקָה" (ב). בעברית לא צויין במפה שם המצירה, אולם בגרמנית מסופר שהמפה נעשתה לפי ציור מקורי מעשה ידי רבי חיים־שלמה פיניא איש צפת. (א)

המפה מחולקת פסים פסים, לפי אזורי הארץ, מהמערב אל המזרח, בפס הראשון, למטה, מראה חוף הארץ מהים – הים הגדול, מימין יפו, שמאלה חיפה, ביניהן רשום משכן שילה. כנראה רמז אל חרבות אפולוניה (ארסוף) שבצדן נמצא הקבר של עֲלִי הקדוש לערבים ולפי מסורת אחת הוא עלי הכהן ששרת במשכן שילה. (ד)

מעל חיפה הר הכרמל, עליו 'מובח שבנה אליהו בהר הכרמל', בצדו "מערה שישב בה אליהו". בקרבת המערה בנין ועליו כתוב: אלישע הנביא, שמאלה – נחל קישון והערים עכו, צור וצידון, בצדה (קבר) זבולון בן יעקב, יותר שמאלה העיר בירות, מימין לבירות כתוב: סיפרים, השם הלועזי של האי קפריסין...

מעל רצועת החוף רכסי גבעות ולרגליהן מימין "עיר ראמלה היא גת"; כך זיהו יהודים בימי הביניים, משמאל כתוב (א)בו גוש, הכפר הערבי הנמצא על הדרך לירושלים, שמאלה מקומות קדושים בירושלים: חצר המטרה, כלבא שבוע, שבעים סנהדרין, שמעון הצדיק, שמואל הנביא עם אביו, שמאלה הר הלבנון, על הפסגה עיר דיר אל קאמיר, זו העיירה דר אלקמר שבה התקיים ישוב יהודי לפני דורות אחדים, בגרמנית נוסף: מושב האמיר בשיר (בטעות אכשיר), שמאלה כפר זאחאלה וזהו הכפר זחלה – קיטנה מפורסמת בלבנון.

בפס השלישי תמונה מעניינת של עה"ק (עיר הקודש) ירושלים תו"ב (תבנה ותכונן במהרה), בה בולט מסגד עומר ומעליו כתוב: מקום קודש הקדשים, בגרמנית כתוב אחרים, השם הערבי של מקום בית־המקדש, ימינה מסגד אקצה בשמו העברי מדרש שלמה מ"י (מלך ישראל), ביניהם כותל מערבי, ימינה בתי ירושלים, בקרבם שני תותחים על גלגלים, מימין, מחוץ לחומה, כתוב ציון ולמטה מצוירים בתי ציון ועל־ידם בנינים המציינים את קבריהם של דוד המלך, שלמה המלך וכל מלכי בית (דוד), למטה ציור של בית־לחם וקבר רחל אמנו, למעלה קבר זכריה הנביא, יד אבשלום, הר הזיתים, חולדה

(א) תהלים קלז, ה, ו. (ב) ישעיה א, כו.

(ג) Nach Originalzeichnungen von Rabbi Chaim Salomon Pinia aus Zefath.

(ד) יהוסף שוארץ, תבואות הארץ, תר"ה 1845.

הנביאה, מערת חגי ומלאכי, שמאלה מירושלים ארץ שומרון, בה עיר שכם, בין הר גריזים והר עיבל, לרגלי הר גריזים קבר יוסף הצדיק ודינה, על פסגתו קבר חמור (אבי שכם), בקרבת שכם כפר הארתי וזה הכפר עוארתה, סביבו הקברים המיוחדים לאיתמר, אלעזר ויהושע (בן נון), מעל רכסי הרי שומרון – הרי הגליל, מימין הכפר יאקוק ובו קבר חבקוק הנביא, מימין כנראה השם גנוס[ר], מעל שכם – עיר לוד, כפר לוד, (קבר) ריש לקיש, עיר פקיעין, מערה שישב בה הרשב"י (הרבי שמעון בר יוחאי), הרוב שנכרא לרשב"י, על־יד פקיעין כפר עדא(?) וקבר של רבי עדא בר אהבה(?), שמאלה כפר דארייא, זהו הכפר צ'הריה הסמוך לצפת.

מעל לתמונת ירושלים – הרי חברון, עה"ק חברון תו"ב, אבות העולם, מערת המכפלה, שמאלה כתוב ^{המכרות הנזכרים} ~~מכרות~~ וקברים קדושים: ישי, כלב בן יפונה, עתניאל בן קנו, בועז ורות, וקבר עכסא שאינו נזכר בספרות הקברים, למעלה ים כנרת ועל חופו עה"ק טבריא תו"ב, בקרבתה, מימין, חמי טבריא, רבי מאיר בעל הנם, מערת רב כהנא, רבי עקיבא ואשתו, הרמב"ם, של"ה, הוא הרב ישעיהו הורביץ בעל שני ליוחות ה'ברית, ריב"ז (רבי יוחנן בן זכאי) ורב אמי, מעבר לכנרת רכסי הרים – "הרי עבר ים כנרת", "כתף ים כנרת", לרגליהם ציורים של אהלי קדר, לבנים ומחודדים, משמאל לכנרת, על ההר, עה"ק צפת תו"ב, בה "רחוב הגוים", והמבצר – "קוראין לו מבצר זה יודפת", בקרבת המבצר מערת שם ועבר, מעבר לצפת הר חרמון ועל פסגתו מבצר – סיגדל בלע"ז, בסביבות צפת קברים קדושים: הושע הנביא ובארי (אביו), ינוקה, רב האר"י, מרן בית יוסף (קארו), רב (א)לשיך, גלאנטי, מעבר לקברים עוברת בקעה צרה והיהודים קוראים לה, בטעות, מי מגדו, ראשיתה בקרבת מירון המצוירת על קבריה הקדושים: חצר קבורת רשב"י, בית שמאי, בית הלל, כלתו של שמאי, כן מצויר הסלע הנקרא כפי היהודים כסא של אליהו, למעלה, משמאל, כפר מירון, קבר ר' יוחנן הסנדלר וצורת שער – חוית בית־הכנסת במירון, למעלה כפר ביריאי, בניהו בן יהוידע, רב פפא, אבא שאול, למעלה: ר' חנינא בן דוסא(?) – כפר סעסע ובצדו ר' אליעזר בן חנינאי(?), למעלה: כפר עמוקא, יהונתן בן עוזיאל, כפר גוש חלב וקברי שמעי' (ה) ואבמליון, יותר למעלה: כפר אלמה (צ"ל עלמה), ר' אליעזר בן הורקנוס, כפר דלאטה (צ"ל דלאתה).

בפס העליון מצויר הירדן המסועף לזרועות, ראשיתו במערת פמיים – "ירדן יוצא מן מערת באמיים", על גדותיו "כפר באנייאס היא פאמיים", הירדן מתפתל בככר הירדן ועל גדותיו ישובים אחרים, מהירדן מסתעפות שתי זרועות היודרות אל הכנרת מצדה המזרחי, הירדן יורד דרומה אל ים המלח – "כאן נופל הירדן לים המלח", על חופו סדום ועמורה, למטה ירחו עיר התמרים וכן מצוירת אשתו של לוט, למעלה, מימין, "מערה של לוט וכנותיו", על גדות הירדן ובעבר־הירדן מצוירים טורי עצים – "גנות ופרדסים", כן רשומים שמות של ערים הנזכרות במקרא ואחדות מהן בלתי ידועות.

[illegible]

אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְלֹא אֵל אֲחֵרִים

The map is a detailed historical representation of the Eastern Mediterranean region, specifically focusing on the area around the Dead Sea and the Sea of Galilee. It is oriented with North at the top. The map is labeled with various geographical features, cities, and biblical sites in both German and Hebrew. Key locations include Jerusalem, the Jordan River, the Dead Sea, and the Sea of Galilee. The map is titled 'Palästina's mit näherer' on the left side. The map is divided into several sections, each with its own title in German and Hebrew. The top section is titled 'Das tode Meer' (The Dead Sea) and 'ים המלח' (Yam Hamelach). The middle section is titled 'See Genezareth' (Sea of Gennesareth) and 'ים כנרת' (Yam Kinneret). The bottom section is titled 'Das mittelländische Meer' (The Mediterranean Sea) and 'ים תימן' (Yam Teyman). The map is filled with numerous labels for cities, towns, and geographical features, all in German and Hebrew. The style is that of a historical woodcut map, with detailed illustrations of buildings, trees, and terrain. The map is a valuable historical document, providing a visual representation of the region as it was known in the 19th century.

Bezeichnung der aus der Geschichte, Bibel und Talmud bekannten Orte, der Gräber berühmter Männer und sonstiger monumentaler Bauten.

אם אישכחך ירושלם אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחת ציון במשפט תפדה ושבי בצי

אביגדור בר' מרדכי מאלקאוו, הוציא מפה מענינת של הארץ, שהכתירה בשם: "מפה דרך אמת". המפה עשויה בשלל צבעים ונתונה במסגרת מוזהבת שבה משובצים פסוקים תנכיים שונים. ר' אביגדור חשב לתומו שהמפה מעשה ידיו היא דבר מתוקן ומדויק: "ראו זה דבר חדש מפת ארצנו הקדושה... ודרך אמת לעלית בני ישראל מארץ מצרים... ותמצאו דבר לאשורו, מזוקק שבעתים על פי חז"ל וגאוני עולם... וגם קרבתי דעותיהם לחכמת מדידת ארץ, שנת וד' ב'ר' ב'א' מ'ת'. אל המפה מלווה, ספר מיוחד "דרך אמת" ובו מספר "המבאר והמציר" על העמל שהשקיע בחיבורו: "אחי בני עמי, זרע קדושים, עיניכם הרואות גודל טרחי ועמלי, יומם ולילה לא נחתי ולא שקמתי, לא השגחתי על עניי ועל פרנסת אנשי ביתי רבות בשנים, יותר מעשר שנים, לזאת מהראוי לרחם עלי ולחביא את ספרי דרך אמת והמפה תבנית ארצנו הקדושה ביתה... וכל השומע לדברי אלה, יתברך מאלהי הברכות בכל טוב סלה". עיין ביבליוגרפיה מס' 51, ציור 25.

המפה עשויה בסגנון המפות של הדורות הקודמים. למטה המערב (במפה כתוב: מעריב) דבר מוזר הוא שני קניימדה — "מאס שמאב". אחד לחלק השמאלי של המפה "ארץ כנען ועבר הירדן". ואחר לחלק הדרומי: "במאשטאב תמדוד את כל המדברים ואמ"צ (וארץ מצרים). מואב ועמון".

חוף הארץ בחלקו הצפוני עשיר במפרצים, אל מול החוף — שלוחות של שני איים. בין עכו וכיב קצה אי קפריסין — "אי קיברים גם קאפרוס". צפונה שלוחה של "הא ירום" — "אי רודס". במפה רשומים שמות של ערים הנזכרות במקרא וכן מקומות חדשים. בהרבה שמות נפלו שגיאות גסות, שמות אחדים אין לדעת מהיכן נטל אותם, הסימון של מקומות רבים מוזר, לפעמים על יסוד מסורות שאין להן כל שחר, לאורך חוף הארץ, בקרבת מצרים, רשומה רופא היא רפיח או רפה בערבית, אחריה עוקה, לפי מסורת מוטעית של ימיהביניים היתה עוקה בקצה הדרומי של הארץ, על יסוד שם ערבי דומה ביר עזק, אחרי עוקה השם מערומה (?). בקרבת עזה — נמל עזה, מעזה מובילה דרך אל מקום בשם מימה שעל החוף; וזהו בודאי מיומס הרומאית — נמל עזה בימי קדם, אחרי עזה, אשקלון, אשדוד, יבנה, יפו, ביתר (?), אפולוניה קסריה, טאנמורוט היא מנמורה, עליידה השם עקבא בסימן של עיר גדולה, מאין לו למשרטט העיר הגדולה הזאת? צפונה רשומה חיפה (בטעות חופה), אחריה עכו, כיב, צור, צידון, בירות (בטעות בורות), בין כיב וצור במקום ראשיהנקרה או סולמה של צור, משורטט הור ההר ועל שלוחתו כתוב השם קאפוליריא, הנזכרת בתאור גבולות הארץ: "חוט מתוח מקפליריא (קפוליריא) ועד אוקינוס" (תוספתא, חלה ב, א, ירושלמי, שביעית ו, בבלי, גיטין ת, א).

בשמות הרשומים בפנים הארץ נפלו טעויות שונות, במקום הקרקאה צריך להיות הקרקעה, מעלהעקרבית — מעלהעקרבית, אשטמה — אשתמה (אשתמוע), מסדה — מצדה, מקומה של פטרה, במפה פיאטרא, צריך להיות בעבריהירדן, במפה זו רשומה בפעם הראשונה מסילתהברול ירושלים — יפו, אולם הכיוון שלה מתאים יותר לכביש שבימינו.

ענתות מולדת ירמיהו היא לפי מפה זו ממערב לירושלים, וזה לפי מסורת נוצרית שאמרה למצוא את ענתות בכפר הערבי אבויעוש, ולפיכך נקרא המנזר הנוצרי הנמצא בו על שמו של ירמיהו הנביא, עלייד ענתות — אלמון, צריך להיות עלמון, המסילה עוברת במקום ואדי אלביאך, צריך להיות באב אלואד, בשם אכסניה ידועה על הדרך ירושלים — יפו, עלייד יפו רשומה סודנא עלי, צריך להיות סידנא עלי הנמצא בחרבות אפולוניה (ארסוף) ובמפה הן רחוקות זו מזו.

המשרטט הכנים במפתו שמות שהם כנראה פרי דמיונו: נחל פלישתים בין אשקלון ואשדוד; נחל אפרים היורד אל הירדן, בצד יריחו, למעין אלישע הוא קורא באר אלישע, בעמק יזרעאל עובר נחל יזרעאל המתחבר אל שיחור לבנת, הנופל אל מפרץ חיפה — "לשון ים התיכון" — בין נחל קישון — בטעות קשיון — ונהר נעמן, נחל יזרעאל יוצא מהר החרמון הקטן וזה שמו נבעת המורה בספרות של עולייהרגל הנוצרים בימיהביניים.

מפה זו "דרך אמת" היא כמדומני הראשונה, המביאה שמות של המושבות העבריות "קאלאניע יהודים" וניתן להן סימן מיוחד, בית עם גג משופע ומעשנה, בקרבת ירושלים המושבה מוצא, בכתיב התנכ"י מצה, בסביבות יפו רשומות, במצב גיאוגרפי בלתי נכון, המושבות: באר טוביה, ראשון לציון, נחלת דראובן (שמה של נס־ציונה בראשיתה), עקרון, גדרה ורחובות שהיא הדרומית ביותר, לאורך הדרך מיפו אל חיפה רשומה מקוה ישראל, יהוד (שנוסדה ע"י אכרי פתחתקוה מחמת הקדחת ששררה במקומם), פתחתקוה, זכרון יעקב; מהצד, כאילו על הר גבוה, המושבה חדרה, בקרבתה מסומן הנהר הקטן העובר עליידה בשמו הערבי המשובש נהר ואדי אלחאצר הוא נהר אלאחצירה בערבית.

בקרבתה של חיפה, בצד הדרך אל צפת, מסומנת מושבה בשם יצב, בודאי כפריסיף, שבו היה ישוב יהודי עד מחצית המאה התשע־עשרה, בספרות העברית נקרא גם יציב, פקיעין מסומנת כמושבה עברית, בקרבת צפת המושבה "אגודת האלף" היא עיקזיתים העברית, שנוסדה ע"י חברה שקראה לעצמה "אגודת האלף", מערבה צפונה מצפת מסומנת מושבה קטרין ולא ברור מאין לקחה המשרטט, מזרח הדרומה מצפת, ראשיפנה ובקרבת מירמורם — יסודיהמעהל, כיודע נמצאת בקרבתה המושבה משמר הירדן, בין מירמורם ויסכנרת, אולם לפי "דרך אמת" משמר הירדן מרוחקת ממנה הרבה יותר דרומה, בין יסכנרת ויסדהמלה, והגשר הסמוך לה הנקרא גשר בנות יעקב, ובימי הביניים גשר יעקב, נמצא פה בקרבתה.

על פני עבריהירדן, מזרח, מסומנים אווריו השונים: מואב, בניעמון "פעראא" — השם היווני של הגלעד, השם גלעד רשום רחוק מאד ממקומו הנכון, השם גאלאנימים — היא הצורה היוונית של השם גולן, טראכאנימים הוא המרכונה, חורין — החורן, צפונה ממנו השם הערבי גבל אל־הלל, כך קראו הערבים בימיהביניים להרי החורן על שם שבט בדואי, המפורסם גם באגדה הערבית, לפי מפה זו עוברים בעבריהירדן שני נהרות, בשם ירמוך, האחד דרומה מהכנרת, במקומו הנכון, והשני צפונה ממנה, על פני עבריהירדן מובאים שמות אחדים מוזרים, על חוף הכנרת היתה עיר בשם ביתדצירה שנקראה גם יוליה ובמפה היא רשומה בית־סידיווליה, בעבר הירדן מסומנת עיר גדולה בשם מונמניה ולא ברור מאין נטל שם זה.

לפי מפה זו נמצאת חרושתהגנים על הדרך מצפת לרמשק, ולא רחוק ממנה הר הגלעד; החרמון נקרא בשמו המלא הר חרמון הגדול, להבדילו מן החרמון הקטן, שמה הנוצרי של נבעתהמורה בימיהביניים, על המפה מימין מקומה של ארץ מצרים ובה "יאור נילוס" וגם תעלת סואץ, בשמה הרוסי: סואצקי קאנאל, לפי מפה זו מתחברת התעלה עם הנילוס לא רחוק מאלכסנדריה ופורטסאיד — צריך להיות סעיד — השוכנת רחוק מחוף ים התיכון.

ממצרים מסומן דרך הנודים של שבטי בני־ישראל על פני ים־סוף ומדבר סיני, במדבר מקומות החניה עד בואם אל הירדן, הקו עובר בגבול ארץ אדום ועליידו אוור בשם נאבאל, שיבוש השם הערבי ג'אבאל, היא גבל או גבלא הקדומה, קרהנודים עובר על פני נחל זרד והארנון היורדים אל ים המלח, לפי מפה זו זורמים הנחלים הללו כאילו מתוך אנמים גדולים.

[illegible]

25. "מפת דרך אמת" מאת אביגדור מאלקאוו – תרנ"ד-1894 (הקטנה מהמקור בגודל 53 x 79 ס"מ)

4. מפות הארץ בתקופת ההתישבות הציונית

ע

התפשטות הרעיון הציוני בתפוצות ישראל, התחילו לאט להופיע מפות עבריות של הארץ שציינו לא רק את המקומות ההיסטוריים אלא גם את המושבות העבריות החדשות. אמנם קשה היה, כנראה, בהתחלה להתרגל אל הכתיב העברי של שמות המקומות והישובים החדשים במפה הניאוגראפית. כאשר הוציא נחום סוקולוב (סאקאלאו) את ספרו "ארץ חמדה", בשנת תרמ"ה-1885, צירף אליו מפה של הארץ כתובה גרמנית ורק שמה נכתב עברית: "מפת ארץ הקדושה". בהקדמה לספרו התנצל על כך: "בהתחלה עלה במחשבה לפני להדפיס את המפה באותיות עבריות. אך נאלצתי לסור ממחשבתי זאת. יען ראיתי כי לא תהיה תועלת להקוראים ממפה עברית. הגע בעצמך, קורא נכבד, כי אחד ממיועדיך יושב בעיר בירות ואתה חפץ לשלוח אליו מכתב על ידי הפאסט (הדואר). התדע עלפי השם "בירות" איך לכתוב את תו הרשום (הכתובת)? או בחפצך לכתוב לצפת אל מיועדיך. התדע לדרוש לשכנו ע"י הפאסט לפי מפה העברית הנוקבת את השמות בכתב עברי? הן משמות המקומות בא"י, אך מעוטם נשארו מימי קדם. ורובם הם ממקור לשון יונית ורומית. ואם נכתבם עברית בלתי מנוקדים, יהיו כספר החתום לפני העברים. וגם אם נכתבם מנוקדים, לא כל הקוראים העברים ידעו לקרוא אותם במבטאם האמיתי כי לא במבטא האשכנזים במבטא הספרדים, ולא כבני ליטא בני פולין, גאליציה ועוד... ידעתי ולא נכחד ממני כי לקוראים רבים (וגם להכותב בתוכם) נעים היה לראות מפת א"י בכתב עברי. אך הערב והמועיל, מה נדחה מפני מה? אנכי בחרתי לשים לפני הקוראים מפת א"י בכתב רומי שלמה ומתוקנת כהוגן. ממפת א"י בכתב עברי, אשר לרגלי כל הסכות שמנתי למעלה אי אפשר שתהיה כתקונה...". על-אף ההתענינות הגוברת בארץ-ישראל ובבנינה, הופיעו מפות עבריות מעטות מאד. בשנת תרנ"ה-1894 יצאה לאור המפה "דרך אמת" מאת מאלקאו ובה ציין המושבות העבריות שהיו קיימות בזמנו (עיין עמ' לו). בשנת תרנ"ט-1899 יצאה לאור מפה קטנה של הארץ ע"י א. גראווער המעיד עליה "וחקרה ומדויקה היטב". בה מובאים בעברית שמות המושבות שהיו בזמנו הוא, ורובן נרשמו שלא כהלכה. מפות מעטות התחילו להופיע גם לצרכי התלמידים בבית-הספר. המפות שיצאו לאור בעברית הן בדרך כלל העתקות של מפות לועזיות שונות.

ל

לרוב גרמניות. א. ספיר בעל ספר "הארץ" וא. קרויזה הוציאו לאור מפת הארץ. ישעיהו פרס ודוד ילין הוציאו לאור מפה קטנה ערוכה על פי המפה הגרמנית של פישר וגוטד. מפה זו, בעברית, מצורפת גם לאטלס של זאב ובוטינסקי ושי. פרלמן, שמואל קליין ערך מפה של הארץ לפי המפה של רוטוויג אומלויפט (עיין ביבליוגראפיה).

ד"ר א. י. ברנר, העשיר את הכארטוגראפיה העברית בהוציאו מפה גדולה של הארץ, מפה מיוחדת לתלמידים ומפה קטנה שיצאה לאור במהדורות אחדות (עיין ביבליוגראפיה). ולמן ליפשיץ, הדפיס מפה של הארץ ומפות מאזוריה השונים (ביבליוגראפיה). ד. בנבנישתי ובקציון לוריא הוציאו לאור מפות של הארץ ביחוד לצרכי ההוראה. גם המוסדות הלאומיים, הקרן הקיימת וקרן היסוד, הדפיסו מפות הארץ שמטרתן להבליט בעיקר את פעולותיהן בשטח רכישת האדמה ובנין הישובים עליה. עקב התפתחותה המהירה של הארץ, הקמת ישובים חדשים וסלילת דרכים חדשות, מתישנות המפות עד מהרה. המפות העבריות שנדפסו בשנים האחרונות בארץ, עשויות ברובן לפי מפות אנגליות שיצאו לאור ע"י מחלקת המדידות הממשלתית הנמצאת בתל-אביב. המחלקה הזאת מרחה והדפיסה גם הוצאה עברית של מפת הדרכים בארץ (עיין ביבליוגראפיה).

עד היום חסרה לנו מפה עברית מפורטת של הארץ בימינו; מהרי הלבנון ועד ים סוף, מים התיכון ועד מדבר ערב; מפה שתציג את כל ישוביה העברים והערבים, מקומותיה ההיסטוריים בכתיב הנכון של שמותיהם, עם רשת הכבישים והדרכים; עשויה בצבעים ^{הצבעות התורה} מתאימים ^{הצבעות התורה} צורה נאה וברורה. כן חסרות מפות של תקופות היסטוריות מסוימות בתולדות ישראל בארצו: תקופת המקרא, תקופת המשנה והתלמוד, תקופת ימי הביניים וכדומה. אכן הגיע הזמן להכין גם אטלס לאומי של הארץ, על טבעה המנוון, המבנה הניאוגראפי, תמורותיה ההיסטוריות מני קדם ועד ימינו, מצבה האתנוגראפי, התפשטות היהודים בה ותאורים גראפיים של אפשרויות התישבותם באזוריה השונים. אטלס כזה, פרי עבודה מדעית של חבר חוקרים ומומחים, עשוי בשלל צבעים ובאמנות רבה, עתיד להוות בלי ספק נכס חשוב בתרבות ישראל על אדמתו הנאולה.

5. ביבליוגראפיה של מפות הארץ ותרשימיה, בעברית

א. רשימה כרונולוגית*

1. תרשימי הארץ בפירושו של רש"י

תרשים בפירוש רש"י על התורה:

כתב-יד בספריה העירונית, מינכן. גרמניה: M. Steinschneider, Die Hebraeischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in Muenchen, 1895, S. 2. Cod. Heb. 5 Fol. 140.
תרשימים בפירוש רש"י על התלמוד הבבלי:

א) עכו וסביבתה—גיטין ז, ב. ד) ארץ יהודה—בכורות נה, א.
ב) שילה וסביבתה—גיטין ז, ב. ה) הר המורה—זכחים כ, א.
ג) גדר וחמתן—עירובין מא, א. ו) עכר-הירדן—ערכין טו, א.

2. תרשימים של הרמב"ם בתשובותיו

כתב-יד בספריה הממלכתית בקופנהאגן, דאניה. אוסף ששפורטאש (סימונסן A) סימן יז, דף 70 ב. נדפס לראשונה ע"י מרדכי חמה, תושב חברון, בספרו: פאר הדור א) תקכ"ה-1765, אמשטרדם. דף ב, ד.
ב) תרי"ט-1859, לבוב. ג) א.ח. פריימן, תשובות הרמב"ם, חרצ"ד-1934 עמ' 311. עיין: Jewish Quarterly Review XI, 1899 p. 540 ראה העתקה בספר זה, עמ' ח.

3. תרשימים א' במוזיאון הבריטי, לונדון

G. Margoliouth, Hebrew and Samaritan Manuscripts, I, 1905 No. 534 (Harley 5529 Fol. 18a). נדפס לראשונה ע"י ז. וילנאי, ביצני הכרמוןגראפיה העברית של א"י. ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, ת"ש עמ' 71. ראה העתקה בספר זה, עמ' ט.

4. תרשימים ב' במוזיאון הבריטי, לונדון

G. Margoliouth, Hebrew and Samaritan Manuscripts, III, 1915 No. 1080 (Add 27 128 Fol 53a). נדפס לראשונה ע"י ז. וילנאי, ידיעות, ת"ש עמ' 72. עיין לעיל מס' 3. ראה העתקה בספר זה, עמ' י.

5. תרשימים בספריית המדינה, ברלין

M. Steinschneider, Handschriften — Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin, Hebräische Handschriften 1878 S. 5 No. 14 (Ms. Or, Fol. 121 Bl. 134a). נדפס לראשונה ע"י ז. וילנאי, ידיעות, ת"ש עמ' 73. עיין לעיל מס' 3. ראה העתקה בספר זה, עמ' יא.

6. תרשימים בבית-המדרש למורים, ניוירוק

כתב-יד באוסף אלקן אדלר Catalogue of Hebrew Manuscripts, 1921, p. 85 No. 3439.

מהכר הקטלוג קרא בתרשימים במקום השם ביסאן (בית-שאן)—חרסאן, ולפי זה חשב שלפניו: "רשימה גיאוגראפית של מקומות מארץ-ישראל לפרס".

(* ברשימה זו הובאו גם קצת מפות באירוש וכן נזכרו בה מפות לועזיות אחרות המצורפות אל ספרים עבריים.)

נדפס לראשונה ע"י ז. וילנאי, ידיעות, ת"ש עמ' 76. עיין לעיל מס' 3. העתקה בספר זה, עמ' יב.

7. תרשימים ארץ-ישראל בכתב-יד של מסעות באסולה

מצורף לכתב-יד, השמור בידו ר' יצחק בדאחב, ירושלים, ימין-משה. נדפס לראשונה בספר: מסעות ארץ-ישראל מאת משה באסולה, הוצאת יצחק בן-צבי, א) תרצ"ח-1938, ירושלים. ב) תרצ"ט-1939, ירושלים. על החרשים הזה, עיין: נ. שלם, ידיעות ז, תרצ"ט עמ' 86; ד. כנננישתי. שם עמ' 115; ז. וילנאי, מוסף "לדבר", תרצ"ט. גליון 4033. ראה העתקה בספר זה, עמ' יג.

8. אליא מורחי, צורת ארץ-ישראל—רפ"ג-1528

בפירושו על רש"י. ספר במדבר, פרשת אלה מסעי. נדפס א) רפ"ז-1527, ויניציאה. ב) ש"ה 1545 דף רפ, ב. ג) שכ"א-1561, ראוי דטרנטו עיין. Jewish Encyclopedia x p 433. של"ד-1574 דף רלח ה) חע"ח-1718 דף ר, ב. הציור לקוח מהספר "רבק טוב" עיין מס' 10. ראה העתקה מההוצאה הראשונה בספר זה, עמ' יד.

9. תרגום אנגלי של תרשימים מורחי—1735

T. Shaw, Travels or Observations, 1738, Oxford p. 357. ראה העתקה בספר זה, עמ' יד.

10. שמעון אושנבורג, צורת הארץ—שמ"ח-1588

בספרו "רבק טוב". נדפס א) שמ"ח-1588 ויניציאה דף קיג, א. ב) ש"נ-1590. ג) ש"ס-1610. ד) תע"ד-1714 אמשטרדם. ה) תרנ"ה-1895 עמ' פז. במהדורות תקפ"ו-1826 ו-תרצ"ו-1936 החרשים חסר.

11. יוסף בן יששכר, ציור ארץ-ישראל—שס"ט-1609

בספרו "יוסף דעת", שס"ח-1609, פראג, דף קכת, א'. בדף כה, מובא ציור של סוף-יעקב אבינו. על שלביו שמות שבטי ישראל, ולמטה ממנו תרשימים של הארץ, מכאן-שבע ועד חרן. כן מובא תכנית של בית-המקדש. ראה העתקה של ציור זה בספר זה, עמ' טו.

12. שמואל אליעזר אידליש (מהרש"א), תרשימים—שע"א-1611

בפירושו "הירושי הלכות" לתלמוד בבלי: חלקי הארץ—ברכות מא, ב. עכו וסביבתה ושילה וסביבתה—גיטין ז, ב. המהרש"א חי בשנים 1631-1555. הפירוש נדפס לראשונה בשע"א-1611, לובלין.

13. מאיר מלובלין (מהר"ם), עכו וסביבתה—שע"ה-1615

בפירושו "מאיר עיני חכמים" לתלמוד בבלי, גיטין ז, ב. המהר"ם חי בשנים 1616-1558. הפירוש נדפס א) שע"מ-1618, ויניציאה. בהוצאת תקי"ג-1753 זולצכאך, נמצא החרשים, בדף צה, א.

13א. שלמה עדני, תרשימים של הארץ—שפ"ב-1622

בפירושו "מלאכת שלמה" למשנה, שביעית ו.א. עדני כתב את

פירושו בשנת שפ"ב-1622, בארץ-ישראל. אכיו ר' ישועה עדני עלה מחימן לצפת בשל"א-1571. רבי שלמה מת חברון בשצ"ב-1632.

14. יעקב צדיק, מפת ארץ-ישראל—שצ"א-1631 (או שפ"א-1621)

נזכרת לראשונה ע"י: J. H. Hottinger, Historia Orientalis 1651 p. 192, Cippi Hebraici, 1662 p. 52. J. Bartolucci, Bibliotheca Magna Rabbinica, III 1683 p. 863, J. Ch. Wolf, Bibilotheca Hebraea I, 1715 p. 612, No. 1097 גם הכיבליוגראף העברי הראשון, רבי שבתי' במ, מזכיר מפה זו בספרו "שפתי ישנים", ח"ם-1680, עמ' מז, מס' 271. יעקב בן אברהם צדיק (ברומית-יוסטום) חי בהולנד. הוא כתב ספר בפורטוגזית על אודות הארץ: Relação de Citio de Terra de Israel יעקב צדיק עלה לארץ בקירוב בשנת שצ"ב-1632. רבי יצחק יבן מחתיו הוציא בשנת 1685 את המפה ברומית—Jacobus Justus — Terra Sanctae Jydaeus.

15. יוסף רקיטי, צורת ארץ-ישראל—תל"ו-1676

יוסף שליט בן אליעזר רקיטי היה תושב צפת ויצא בשליחות לאיטליה. "והדפיס, בהיותו מרכיץ תורה בעיר וירונה, כמו צורת ארץ-ישראל, צורת הבית ותכונתו, ונדפסו באמשטרדם" עיין מ.ש. גירונדי, תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליאה, 1853, עמ' 213. רקיטי הוא בעל "חכמת המשכן" ומוציא לאור של "אגרת הצדיקים" בתל"ו-1676, מנטובה.

16. אברהם בן יעקב, מפת ארץ-ישראל—תנ"ה-1695

מצורפת להגדה של פסח, נדפסה: א) תנ"ה-1695, אמשטרדם, ב) תע"ב-1712. ג) תקמ"א-1781. בכל המהדורות הללו השתמשו באותו פיתוח הנחושת. אברהם בן יעקב צייר גם שער יפה לספר של"ה מאת ר' ישעיהו הורביץ, תנ"ח-1698, אמשטרדם. אברהם בן נפתלי מנג' העתיק, בתק"ח-1768, מפה זו וצרפה, בתוספת צבעים, להגדה כתובה על-ידו. ההגדה שמורה במוזיאון היהודי, לונדון. מנג' היה סופר יהודי בלונדון, בעל פירוש פילוסופי לקהלת וחיבורים אחרים. ראה העתקה ממפת אברהם בן יעקב בספר זה, עמ' יז.

17. מפה גרמנית בהגדה של פסח משנת 1758

בהגדה של פסח, הנקראת "בית חורין", שנדפסה בתקכ"ז-1767, מיץ, מצורפת מפה כתובה גרמנית של מדבר סיני וציון מקומות החניה של שבטי ישראל. סביבה ציורים של כלי קדושה, המשכן, המזבח וכו'. המפה נקראת: Reisen der Jsraeliten durch die Wüste, von Egypten aus, bis an den Jordan. המפה בהרכה למפה. Carte du Voyage et Routes des Jsraelites dans le Desert — P. Starck-Man.

18. אריה בן יצחק, תרשימים ארץ ישראל—תקל"ב-1772

בספר "קציו-ארץ" מאת יהושע פייבל בן ישראל מטרנגראד.

נדפס לראשונה בתק"כ-1772, זאנקווא. במהדורה שניה, תקע"ג-1813, הוראדנא, המפה שונה לגמרי. אלכסנדר זיסקינד מכא את התרשים של תקל"ב-1772 בשנים שונים בספרו "יהודי ושוורש העבודה". נדפס לראשונה בתקמ"ב-1782. ראה העתקות משתי המפות בספר זה, עמ' יח-יט.

19. יהונתן בן יעקב, מפת ארץ ישראל – תקמ"ד-1784
נדפסה בעיירה נובידבור (נאווי דוואהר), הסמוכה לוארשה. מופס אחד בספריה הלאומית, ירושלים. עיין אברהם יערי, קרית-ספר י"ט, תש"ג, עמ' 294. ראה העתקה בספר זה, עמ' כא.

20. המפות המיוחסות לגאון מוילנא (הגר"א)
א. ארץ-ישראל לגבולותיה – כתבי-יד שמור בספריה הלאומית, ירושלים. ד. מגיד פרסמה לראשונה בשנת 1910 בשנתון הרוסי ПЕРЕЖИТОЕ II 1910 p. 118 עיין ד. מגיד, הגאון מוילנא ומפת ארץ-ישראל, בעתון "הדואר" (ניו-יורק) גל' לו, מו, אלול תרפ"ה, עמ' 589-90. מפה זו בשנויים קלים נדפסה בספר "אדרת אליהו" הוצאת אליא לנדא, תשי"א-1941, ירושלים. עיין בספרו של הגאון מוילנא, צורת הארץ לגבולותיה. נדפס לראשונה תקס"ב-1802, שקלאוו. ראה העתקה של המפה בצבעים בספר זה, עמ' כג.

ב. צורת הארץ לגבולותיה – מובאה בספר: אדרת אליהו, הוצאת אליא לנדא, בקירוב חרס"ה-1905, ירושלים. בו מובא גם תרשים של המקדש ו"צורת הבית דיוחזקאל". המפה והתרשים נדפסו מקודם בלי צבעים, על גליון לחרור "ליום כלות מאה שנים לעלות אליהו השמימה". בשנת תרנ"ז-1897, כנראה ברוסיה. "מחיר הציור 5 קאפ". ראה העתקה של המפה בצבעים בספר זה, עמ' כד.
ג. רשימת ארץ-ישראל – נדפסה בליטוגרפיה משה דאנציגערקראה, תרמ"א-1881. המפה יצאה בשתי מהדורות: א. צבע כחול. ב. צבע מזהב. ראה העתקה בספר זה, עמ' כה.

21. אהרון חורין, ציורי ארץ ישראל – תקס"ג-1803
בספרו "עמק השוח". נדפס בחקס"ג-1803, פראג. במאמר השלישי, דירת אהרן, מובא א. ירושלים, יהודה והגליל – עמ' סה, ב. ב. חלקי הארץ – עמ' סט, א. התרשימים מצוירים לשאלה (סימן ז) "שאלני משכיל אחד לבאר לו הכרייתא ברכות סא, ב."

22. אליקים אלטשול, גבול שבט מנשה – תקע"ד-1814
המחבר הוציא לאור את ספר אביו זאב וואלף "זכר טוב" שנדפס לראשונה בשנת תקנ"ג-1793, שקלאוו. בהוצאה שניה, בתקע"ד-1814, ווארשא. בה הוסיף קונטרס "ארץ בחירה על גבולין דיהושע" עם התרשים גבול שבט מנשה, דף לג, א. עיין מספר 152.

23. יעקב אוישפיץ, לוח ארץ ישראל – תקע"ו-1816
בספרו "באר הלוחות" נדפס א) תקע"ז-1817, אכען, ב) תקע"ח-1818, ווין. זהו האמלס העברי הראשון. והוא מכיל ה' לוחות: א. מפה קטנה של יבשות העולם. ב. אלה מסעי בני ישראל במדבר (סיני).

ג. מערכת שכמי ישראל בעת נדירתם במדבר.
ד. לוח ארץ-ישראל. ה. חלוקת הארץ לעתיד לבוא.
ראה העתקה של לוח א"י בספר זה, עמ' כז.

24. מ. מ. ברעסלויצער, גלילות ארץ ישראל – תקע"ט-1819
בספר שנדפס בתקע"ט-1819, ברעסלויא, מצורפות שתי מפות א. ארץ-ישראל. ב. מסעי בני ישראל במדבר (סיני).

25. שלמה לעוויזאהן (ליווין), מחקרי ארץ – תקע"ט-1819
בספרו הנ"ל מבטיח המחבר: "והיה כי ימצאו דברי חן בעיני עמי עד כי אשוב להוציאו שנית לאור, אולי אוסיף אז עליו לוחות הארצות מפותחים כפתוח עברי". הספר יצא שנית, בתקצ"ט-1839, בעבוד י. קאפלן בשם "ארץ קדומים". בו מובאה מפה בלאטינית: Terra Sancta sive regio duodecimtribum Israelis – J. Caplanio, 1839.

26. ציורי הגבולין – תקפ"ב-1820
כשער הוצאת "ספרי נביאים וכתובים", שנת תקפ"ב-1820, הוראדנא ווילנא, כתוב: "עוד הוספנו בו (ד) ציורי הגבולין ובנין הכית מפותחות פתוחי חותם מעשי ידי אמן". בטפסים שהיו לפני המחבר, נמצאו את הציורים הללו.

27. יהוסף שוארץ, מפת ארץ ישראל – תקפ"ד-1827
א) תקפ"ז-1827, וירצבורג. ב) תקצ"א-1831, ווין. ג) תקצ"ב-1832, טריאסט. בספרו "תכונות הארץ" שנדפס בתר"ה-1845, ירושלים, מספר בהקדמה: "אם יגזור ה' בחיים אחר ג"כ ציור מכל מקומות הארץ (לאנד קארטע) ליתר הביאור..." "ואי אפשר לי לצייר ציורים אשר יבוקשו להבין דברי העמוקים וזה מלאכת הליטוגרפיה אשר לא נמצא בארץ".

28. אהרון בן חיים, גבולי ארץ הצבי – תקצ"ו-1836
בספרו "מורה דרך" נדפס לראשונה בתקצ"ו-1838, הוראדנא. בהרבה טפסים אין המפה מצויה. בידי ד"ר נ. שלם, ירושלים, נמצאת המפה מעתקת והיא נדפסה בספר זה, עמ' כט. מהדורה חדשה של מפה זו הופיעה בתרמ"ט-1879, ווארשה, "ועתה הובא לבית-הדפוס ע"י נכד אחי המחבר מאיר אייזיק בהרב הג' מוה' צבי הירש באיאסקין". הגודל 37.5x28.5 ס"מ. מהדורה אחרת יצאה בתרמ"ב-1882: "אשר נעשה ע"י האבדך מודר ארץ מאיר יקותיאל געלאהר" הגודל 55x40 ס"מ. בצדי המפה פרשת מסעי עם פירוש רש"י.

29. יחיאל בר יוסף, מפת ארץ ישראל – תר"ד-1840
לפי הכתוב על המפה היא נדפסה בניו-יורק, ארצות-הברית. המפה יקרת-המצאות. מופס אחד בידי ד"ר נ. שלם, ירושלים. עיין: פ. בר-אדון, במאסף "ציון" ד, תר"צ, עמ' 155-158. ראה העתקה בספר זה, עמ' לא-לב.

30. ליכטענשטאדטער, מפות ארצות הקדם – תר"ח-1848
בספרו "אמתחת בנימין", תר"ח-1848, פיורדא. הגודל 39.5x25 ס"מ.

31. ישראל ליפשיץ, תרשים של הארץ – תר"י-1850
בפירושו "תפארת ישראל" למשנה, שביעית ו. א. עיין הוצאת תרל"ג, ווארשא, א עמ' קט. המחבר ישראל בן גדליה ליפשיץ חי בשנות 1872 – 1890.

32. אבנדרשף, גבולות ארץ ישראל – בקירוב תר"י-1850
ש. פינסקר מספר על הקראי אבנדרשף (אברהם פירקוביץ) שהוא חיבר: "שתי מפות גדולות מארץ-ישראל וגבולותיה עם ציוני כל המקומות בפרט כפי שמותם במקרא גם בתלמוד ובשונות העמים" עיין מזכיר לבני רשף, תרכ"ט-1869 עמ' 52. אבנדרשף ביקר בארץ-ישראל פעמים א. תק"צ-1830 ב. תרכ"ד-1864.

33. יצחק בן פנחס, גבולי ארץ ישראל – תרט"ז-1856
בספרו "חדושי יצחק בן פנחס (מפאניוועז)". נדפס בתרט"ז-1856. קאניגסברג. ראה העתקה בספר זה, עמ' לג. הספר יצא שנית בשם "יב פעלים", תר"ז-1857, וילנא, בלי התרשים.

34. יוסטוב שפיץ, ארץ הצבי – תר"ג-1853
המפה כתובה גרמנית מלבד שמה שנכתב באותיות עבריות, מצורפת לספרו בשם זה הכתוב גם הוא גרמנית. נדפס א) תר"ג-1853, פראג ב) תרכ"ה-1865, פראג.

35. א. י. בליכר, מפת ארץ ישראל – תר"ח-1858
נדפסה כנראה בלמברג. מופס בספריה המוזיאון הבריתי. R. Röhricht, Bibliotheca Geographica Palaestinae S. 651 No. 588.

36. ש. בלאך הלוי, דמות ארץ ישראל – תרכמ"ט-1869
מצורפת לספרו "שכילי עולם" נדפס בלעטמברג. הגודל 18x12 ס"מ

37. מ. לוי, הארץ הקדושה – תר"ל-1870
המפה בת 4 גליונות. כל אחד 47x38 ס"מ. בצבעים. קנה-מדה R. Röhricht, S. 66o No. 692 עיין: Lith M. Senn, Pressburg. 1:370.000

38. א. ש. ליבערמאן (ליברמן), מפות הארץ – תרל"א-1871
המחבר, סופר עברי ומראשוני הסוציאליסטים היהודים, מספר שחיבר ספר בשם "מחקרי ארץ כנען וסלע אדום" בליות מפות: "המפות האלה עשיתי בתחבולה חדשה אשר המצאתי לי ונעלו בערכם על כל המפות אשר נדפסו עד הנה בכל קצווי ארץ" עיין "המליץ" יד ארר תרל"א-1871, גליון 8. המפות לא נדפסו.

39. גרשון הנוד ליינער, ארץ ישראל לגבולותיה – תרל"ג-1873
בספרו "סדרי מהרות" תרל"ג-1873, יוזעפאף. העתקה בספר זה, עמ' לג.

40. חיים ש. פיניא, מפה מצוירת של הארץ – בקירוב תרל"ה-1875
נדפסה על בד. כתובה עברית וגרמנית. מופס אחד בידי ד"ר ב. קירשנר, ירושלים. ראה העתקה בספר זה, עמ' לה.

41. י. פונקענשטיין, מפת ארץ כנען – בקירוב תרל"ו-1876
נדפסה בלונדון. 4 גליונות עיין: Röhricht. Loc cit S. 661 No. 721

42. נחמן נתן קורניל, ארץ-ישראל ושכנותיה – תרל"ו-1876 בספרו "פסקי חלה" בפרק "חקור דבר" עמ' 2. נדפס בירושלים.

43. שמעון וויטקי, מפות ארץ-ישראל – תרל"ט-1879 בספרו "שכילי הארץ". כתב-יד בספריה הלאומית בירושלים עיין: י. יואל. רשימת כתבי היד העבריים, תרצ"ד, עמ' 51, מס' 509. בספר שתי מפות בצבעים ותרשימים אחדים. א. לפי י. שווארץ "מכל המדינות ועריהן שמסביב ארץ-ישראל". ב. "ציור חדש נפלא מכל מקומות וערי הארץ". תרשימים של הגבול הדרומי, נחלה וכולון ואשר, ארץ בכל וכית-המקדש וכליו. ש. וויקטין שהדפיס ספר "אנחה גדולה – על הריסת האומה וצרותיה ואבן רגשותיה" תרס"ג-1903, וילנא, הוא אביו של יוסף ויתקין שעל שמו נקרא כפר-ויתקין.

44. א. לאנדא, מפת ארץ-ישראל – בקירוב תר"מ-1880 "נערך עפ"י דעת (על-פי דעת) התייר הגדול הר' הח' שווארץ... ולפי דעת הארדיכל ד"ר ק. שיק (חוקר גרמני שחי בירושלים) עפ"י המציאות שראו שם בעיניהם ונרשם עפ"י מפות האחרונות של א. ג. והא' פ. הורוויץ". המו"ל א. לאנדא, ירושלים. חסרה שנת הדפוס.

45. רוזנברג, מפת ארץ-ישראל – תרמ"ב-1882 יצאה לאור בפטרסבורג, רוסיה. עיין מ. שמינסנדר, במאסף ירושלים (של לונג) ד' תרנ"ב, החלק הלועזי, עמ' 33.

46. י. י. לינצקי, מפת ארץ-ישראל – תרמ"ב-1882 בספרו הכתוב אידיש: דיע קורצע גיאגראפא פון פאלעסטינא, 1882 אדעססא, מבטית המחבר שידפים: "וואנדר-קארטא פון פאלעסטינא".

47. מפת ארץ-ישראל – תרמ"ג-1883. לוח "מזרח" ובו מפה בצבעים. עטורה ציורים: כדור העולם, משה והלוחות, גלגל המזלות, ירושלים, כותל המערבי ותמונות של רבנים מפורסמים ובמרכזם משה מונטיפיורי אשר לכבודו צויר הלוח הזה: "הוא דורש טוב לעמינו קונה קרקעות ונחלאות לחולעת אחינו בארצינו". נדפס בשנת ב'א'מ'ת' ו'ב'צ'ד'ק' = תרמ"ג-1883.

48. משה בן יעקב, המזרח – תרמ"ג-1883 "המנהל בארץ הקדושה, הוא מפתה לעורות הדרך במלאכת הציור המכונה בשם "מזרח", מקום עיר ועיר וזכרונם בתנ"ך למען דעת כל דורשי ציון וירושלים. וזאת מנחה ההולכת לקראתכם בתי עמי שתכירו אדמתינו המבורכת ומקום נתן לנו תורת אלה... המפה מלווה קונטרס המבאר את תוכנה בשם "המנהל בארץ הקדושה".

49. אליעזר בן-יהודה, מפת טבע הארץ – תרמ"ג-1883 בספרו "ארץ-ישראל" מובא בתוכן הענינים שם חסמה הזאת. בטפסים אחרים שהיו לפניו אין המפה מצויה.

50. נחום סאקאלאו (סוקולוב), מפת ארץ הקדושה – תרמ"ה-1885 המפה כתובה גרמנית ורק שמה בעברית. קנה-מדה 1:800.000 הגודל: 43x30 סמ'. מעובדת ע"י היינריך קיפרט, כרטוגראף גרמני

מפורסם. מצורפת לספרו "ארץ חמדה", תרמ"ה-1885, ווארשא. ראה על אודות המפה בספר זה, עמ' לח.

51. אביגדור מאלקאוו, מפת דרך אמת – תרנ"ד-1894 דפוס קונקרדיה, ווארשא. למפה מלווה ספר: "דרך אמת – ביאור למפת הארץ" תרנ"ה-1894, ווארשא. ראה העתקה של המפה בצבעים בספר זה, עמ' לו.

52. שחתי מאצקעוויטש, ארץ הקדושה – תרנ"ח-1898 בספרו "גבולי ציון", תרנ"ט-1899, ווילנא. המפה נדפסה בליטוגרפיה ה. מן, וילנא. הגודל 20x15 ס"מ, בצבעים. מקצת שמות מובאים גם ברוסית.

53. אפרים גראווער, מפת ארץ-ישראל – תרנ"ט-1899 הגודל 40x33 ס"מ. בצבעים. כתובה מפות של ירושלים. בשוליים רשימה של מושלי הארץ ותאור טבעה.

54. חיים ישעיה הכהן, צורת ארץ-ישראל – תר"ס-1900 בפירושו לספר תהלים, קונטרס "זר זהב" עמ' קכז. התרשים, בשניים שונים, מובא גם בספרו "תשועות חיים" תרס"ז-1907, עמ' 76.

55. הארץ לגבולותיה – תרס"ג-1903 "לפי המפות החדשות וס' כו"פ (כפתור ופרח לאישתורי הפרחי) ותכונות הארץ ליהוסף שווארץ), יגעתי להוציאה לאור בהזני ואוני... ירושלים תר"ב". בצבעים. הגודל: 48.5x38 ס"מ. מפה זו יצא בשתי מהדורות: א) כלוית תמונת בקור-חולים-האספימאל וישיבת עץ-חיים; ב) תמונות של שכונת "כנסת-ישראל", ירושלים.

56. יהודה גרוזובסקי, מפת ארץ-ישראל – תרס"ג-1903 בספרו "ארץ-ישראל – ספר למוד הגיאוגרפיה". הוצאת תושיה. ווארשה. המפה בדפוס Lit. Concordia. בצבעים. הגודל: 24x175 ס"מ.

57. משה קליער, מפת ארץ-ישראל – תרס"ה-1905 לוח "מזרח" עם מפת הארץ (27x14 ס"מ). לפי חלוקת השבטים. בצבעים. למטה ממנה מפת העולם ותמונות של ירושלים, חברון, קבר דוד וקבר רחל, "המצויר... משה ברי קליער עה"ק צפת, גליל עליון, ליט' מונזון, ירושלים".

58. מפת ארץ-ישראל – תרס"ד-1907 מצורפת לספר "נגינות בן-יהודה" מאת ישראל בן-יהודה פיין. עמ' 136. הגודל 13.5x8 ס"מ. דפוס באלטימאר, ארצות-הברית.

59. יצחק גולדהאר, מפות הארץ – תרס"ד-1907 המפות, כלשון המחבר "רשמים", מובאות בספרו "אדמת קודש". נדפס בתרע"ג-1913, ירושלים. צוירו מ' אברהם גאנון, ירושלים. בשנת תרס"ז-1907. הוכנו בליטאג. אייזיק צבי שילד. בצבעים. א. גבול צפון של א"י – 1:600.000 ב. ים כנרת – 1:300.000

ג. תחום יהושע בן נון – 1:300.000 ד. גליל התחתון וגבוליו – 1:400.000 ה. א"י שהחזיקו עולי כבל – 1:300.000 ו. המדינה שכבש משה רבנו – 1:200.000 ז. רושם דכל ארץ-ישראל – 1:1200.000. הגודל 37x29 סמ'. מפה ז' נדפסה בפרנקפורט עמ' Carl Ruppert, Frankfurt A/M. פורסמה גם בצורת מפת קיר, בקנה-מדה 1:405.000. הגודל: 109x81 ס"מ. בלי שנת ציון ההדפסה.

60. י. ד. אייזנשטיין, ארץ-ישראל – תרס"ד-1907 בספרו "אוצר-ישראל" כרך ב' עמ' 221. על המפה רשומים "המקומות הנמצאים קעת בשמותם מלפנים והיום". בעמ' 225 שני תרשימים: א. החלוקה בין השבטים; ב. מושבות היהודים. הספר יצא במהדורה ב' תרפ"ד-1924. ראה מס' 89.

61. מפת הארץ – שנת תר"ע-1910 נערכה ונדפסה ע"י יהודה הצעיר, ניו-יורק. קצת שמות באנגלית.

62. ח. גולדברג, ארץ-ישראל – תרע"ב(?) 1912 "מפה לבתי-ספר ולעם... רשימת המושבות העבריות בסיוע הר"ר קורט-נברצקי. עפ"י הספרים והמפות של הפרופ' גוטא, פישר, קיפרט וכו'. הכתיב של שמות המקומות נקבע עפ"י א. ספיר וד. ילין". קנה-המדה 1:450.009 הוצאת חברת "צנטרל", ורשה. הגודל: 84x57. בצבעים. כחוכה המפות: א. ארץ-ישראל, סיני, ומצרים בימי כתבי-הקודש. ב. ארץ-ישראל וארצות גבוליה. ח. גולדברג הוציא מפה אחרת של הארץ, בקנה-מדה 1:800.000 "המרגנסקריפציה נקבעה עפ"י א. ספיר ופ. אוירכך. המושבות העבריות נרשמו עפ"י הר"ר ק. נברצקי". הוצאת "מרכז הצעירים" גאלובציק, ווארשה. הגודל 44x26 ס"מ בצבעים. עם מפות: א. ארץ-ישראל והארצות הסמוכות. ב. הקולוניות העבריות. גולדברג הוציא גם מפה של הארץ מוקטנת מאד: 18x12 ס"מ, בלי צבעים ובלי מפות.

63. מפת ארץ-ישראל, תרע"ב – (?) 1912 "נערך עפ"י דעת (על פי דעת) התייר הגדול, הר' הח' שווארץ בספרו תבואות הארץ ולפ"י (ולפי דעת) הארדיכל ד"ר ק. שיק עפ"י המציאות שראו שם בעיניהם ונרשם עפ"י מפות האחרונות של א. ג. והא' פ. הורוויץ". המו"ל א. לאנדא. ירושלים. צינאגראפיע ז. עלקינד. הגודל: 36.5x28 ס"מ, בלי צבעים ובלי מפות.

64. ארץ-ישראל וסוריה – תרע"ב-1912 מובא במאסף "המאיר" בעריכת י. בלקינד כרך א. תרע"ב. קנה-מדה 1:2000.000. הגודל: 23.5x27 ס"מ. בצבעים. ליט' א. ל. מאנזאהן, ירושלים.

65. ארץ-ישראל מנבה מעוף הצפור – תרע"ב-1912 מצורפת לספרו של ישראל בלקינד, "א"י בזמן הזה". הוספה למאסף "המאיר". יפו. ליטאג. א.ל. מאנזאהן. ירושלים. הגודל:

16x50. 20 ס"מ. בצבעים. בה תרשים של גזרת א"י ממערב לסדורה ומצפון לדרום.

66. א. ספיר-א. קרויזה; מפת ארץ-ישראל-תרע"ב-1912
מפת קיר. קנה-מדה 1:200.000. הגודל 137x192 ס"מ. בצבעים.
בה מפות א. חלוקת הארץ לשבטים ב. ירושלים בימי בית שני.
המפה נדפסה בברלין.

67. מפת ארץ-ישראל - תרע"ד(?) 1914
מאסמטאב — 1:400.000. צוואמנגעשטעלט י. קאדושין.
רעדאקטירט: ג. פלודער-מאכער און א. י. גאלדשמידט, ווילנא.
הגודל 55x78 ס"מ. בצבעים. בה המפות א. נחלות השבטים ב.
ארץ-ישראל סיני, מצרים. מצדו השני של גליון-המפה חמונות
ותרשימים של בית-המקדש וכליו עם באורים ברוסית.

68. ישראל בלקינד. מפת ארץ-ישראל בזמן הזה-תרע"ד-1917
"עפ"י המקורות היותר נאמנים והמאמרים היותר חדשים". קנה-
מידה: 1:600.000. הגודל: 21x55 ס"מ. בצבעים. כתובה מפה: ארץ-
ישראל הדרומית. הוצאת ההסתדרות הציונית בארצות-הברית. מפה
זו, בצורה מוקטנת, מצורפת לספר "ארצנו" מאת י. פישמן, תרע"ח-
1918. ניו-יורק. הגודל 21x18 ס"מ. בלי צבעים. במקום המפה של
א"י הדרומית מובא כאן השיר "מזרח" מאת י. א. בלושטיין.

69. ד. בן-גוריון, י. בן-צבי. מפת ארץ-ישראל-תרע"ח-1918
בספר: ארץ-ישראל (כאיריש). לפי המפה של א. ספיר - א.
קרויזה בהוספות ותקונים. קנה-מדה: 1:600.000. בהוצאת הועד
הפלשתינאי של פועלי ציון, ניו-יורק. הגודל: 42x63 ס"מ. בצבעים.
הבאורים גם כאיריש. כתובה מפה של חלוקת השבטים.

70. ארץ ישראל בזמן הזה - תרע"ט-1919
נערכה עפ"י קיפרט. הוצאת ב"מס "התחיה" של מ. פרץ את
א. אלמאליה, יפו. כתובה מפה של "ירושלים הנוכחית". בצבעים.
71. ד. בן-מנחם. מפת רפובליקה ארץ-ישראל - תרע"ט-1919
"עפ"י מפת קיפרט ערוכה והוצאה בעזרת הועד 'פועלי ציון'
בוקארשט (רומניה)". קנה-מדה 1:800.000. הגודל 41x60 ס"מ. בצבעים.
בה מפה של ירושלים ותמונתו של לואיס ברנדייס. הבאורים
והשמות גם ברומנית.

72. ארץ-ישראל - תר"פ-1920
בהוברת "לזכרון", הוצאת ב. יפה. יפו. דפוס בצלאל. קנה-מדה
1:2.000.000.

73. י. פרץ, ד. ילין. מפת ארץ-ישראל - תר"פ(?) 1920
ערוכה עפ"י מפת פישר וגומה. ע"י י. פרץ ובהשתתפות דוד
ילין, ירושלים. הוצאת מ. דיונונגוב וב. יפה ביפו והוצאת "ידידשער
פערלאג" בברלין. קנה-מדה 1:700.000. הגודל: 38x49 ס"מ. בתוכה
מפות א. הרי יהודה — 1:400.000. ב. ירושלים — 1:20.000.

74. ש. קליין. מפת ארץ-ישראל - תרפ"א-1921
לפי המפה של רוטוויג-אומלויפט. קנה-מדה: 1:250.000. הגודל:
113x166 ס"מ. הוצאת "מנורה", וינה. בה מפות א. חלוקת הארץ לשבטים
— 1:750.000. ב. ירושלים — 1:10.000. מפה זו יצאה גם בצורה
מוקטנת בקנה-מדה: 1:100.000. ובגודל: 27x35 ס"מ. בלי המפות.
מצורפת לספר: ארץ ישראל, גיאוגרפיה... לכתבי ספר...

75. מפת ארץ-ישראל - תרפ"ב-1922
יצאה לאור ע"י ההסתדרות הציונית, לונדון. הגודל: 23x42 ס"מ.
השמות גם בגרמנית.

76. ארץ-ישראל בימי הבית הראשון - תרפ"ב-1922
בספרו של י. נ. שמחוני דברי ימי ישראל. חלק א. ספר א. ברלין.
קנה-מדה: 1:1.500.000. גודל: 13x17 ס"מ. צינף. מ. פיקובסקי ירושלים.

77. ארץ-ישראל בימי הבית השני - תרפ"ב-1923
מעובדת ע"י י. נ. שמחוני והאינז' ב. סידרנסקי. כתובה מפה
של ירושלים בסוף זמן הבית השני, עפ"י הרמן גומה. מצורפת
לספרו של י. נ. שמחוני, דברי ימי ישראל, חלק א. ספר ב. ברלין.
קנה-מדה: 1:1.250.000. גודל 20x26 ס"מ. בצבעים.

78. א"י בשעת המלחמה היהודים ברומאים - תרפ"ג-1923
עפ"י ה. גומה No. 18 מצורפת לתרגום העברי של פלויוס, מלחמות
היהודים. ע"י י. נ. שמחוני. קנה-מדה: 1:2.000.000. הגודל 11.5x18
ס"מ. בצבעים.

79. מפת ארץ-ישראל - תרפ"ד-1924
הוצאת הקרן הקיימת לישראל. נדפס ע"י א. קופמן, תל-אביב.
קנה-המדה: 1:500.000. הגודל: 44x64 ס"מ.

80. א. י. בראור (ברור). מפת ארץ-ישראל - תרפ"ה-1925
הוצאת "דביר" תל-אביב. נדפסה במכון הקארטוגראפי, מלפנים
מכון גיאוגרפי צבאי בווינה, סוף שנת תרפ"ה. קנה-מדה: 1:800.000.
הגודל 41x65 ס"מ. בה המפות א. הגליל העברי-1:400.000 ב. הישוב
החקלאי העברי ביהודה-1:400.000 ג. דרומה של ארץ אדום —
1:1.600.000 מחוץ למפה למטה: א. חתך לארכה של פרשת המים
בא"י המערבית. ב. חתך לרוחב הארץ בגליל התחתון וביהודה.
מהדורה ב'. שבט תרצ"ה. מחוקנת ע"י הקארטוגראף בן-נסים,
תל-אביב, לחוות הדפוס הוכנו בבית המידות הממשלתי, נדפס ברמת-
גן. הגודל: 50x40 ס"מ. בה המפות: א. הגליל התחתון ועמק יזרעאל.
ב. דרום השרון וצפון השפלה. ג. דרומה של ארץ אדום. חתך לרוחב
הארץ וחתך לארכה של פרשת המים בא"י המערבית.

מהדורה ג'. חשון תרצ"ה. מחוקנת. חוקנה ע"י הקארטוגראף מ.
עיני, תל-אביב, לחוות הדפוס בבית-המידות הממשלתי, נדפס ע"י
לויין-אפשטיין, תל-אביב. המפות כמו במהדורה ב'.
מהדורה ד. תש"ג. חוקנה ע"י הקארטוגראף מ. עיני, כוללת
מפת הקרקעות שבידי היהודים 1:1.000.000. ראה מס' 93, 111.

81. מפת ארץ-ישראל - תרפ"ה-1925
קנה-מדה: 1:253.000. הגודל: 50x82 ס"מ. השמות גם באנגלית.
אדמת היהודים בכחול. אדמת קרן-הקיימת בירוק.

82. מפת ארץ-ישראל - תרפ"ה-1925
מפת רליף. הוצאת קרן קיימת לישראל, ירושלים. נדפסה בגרמניה.
אדמת היהודים בכחול. הגודל: 37x61 ס"מ.

83. מפת ארץ-ישראל - תרפ"ה-1925
הוצאת הלשכה הראשית של קרן היסוד, לונדון. דפוס ק. מילר,
טרופא (צ'כוסל). שרטט י. ל. הרמן. הגודל: 23x42 ס"מ. בצבעים.
סימון קרקעות היהודים מדצמבר 1925 לערך. יצאה גם מהדורה אנגלית.

84. ארץ-ישראל - תרפ"ה(?) 1925
הוצאת קרן קיימת לישראל, ירושלים. צלום של מפה בולטת.
אדמה עברית באדום. הגודל 37x61 ס"מ.

85. מפת ארץ-ישראל - תרפ"ו-1926
באטלס שיצא בעריכת ז. זיכומינסקי וד"ר ש. פרלמן. קנה-מדה:
1:700.000. הגודל 3.5x40 ס"מ. בצבעים. בצד מפה: המבנה
הגיאולוגי של ארץ-ישראל-1:2.100.000, עפ"י בלנקנהורן-אהרנסון.
מעובד ע"י ד"ר פישר ופרופ' גומה. תרשימי היתוכים לרוחבה של
הארץ ולארכה.

86. א. אייג. מפות הצמחה של א"י - תרפ"ו-1927
בספרו "על הצומח של ארץ-ישראל" א. אזור צמחית האדמות
הקלות. ב. אזורי הצמחית ההידרופיטית. ג. אזור צמחי הערבות
והמדברות. הבאורים גם באנגלית.

87. י. בן-צבי. מפת הארץ - תרפ"ז-1927
בספרו "שאר ישוב... דברי ימי הישוב העברי בארץ-ישראל".

88. מפת ארץ-ישראל - תרפ"ז-1927
גליון "מזרח" ועליו מפת הארץ בגודל 24x29 ס"מ. בצבעים.
סביב תמונות אנדיות של ערים ומקומות קדושים.

89. י. ד. אייזנשטיין. מפת הקברים הקדושים - תרפ"ז-1927
בספרו "אוצר מסעות", עמ' 328. הגודל 13x20.5 ס"מ. מתחת
למפה כתוב: ארץ-ישראל... לעולי רגל על קברי אבות". בספר זה,
עמ' 80 מובאה מפה שנדפסה באוצר ישראל, ראה מס' 60.

90. נחום גוטמן, אעבריהנא בארץ - מפת הארץ - תרפ"ט-1929
משחק לבני הנעורים. יצא לאור על-ידי הלשכה הראשית של
הקרן הקיימת לישראל, ירושלים. הגודל 66x46 ס"מ. בצבעים. עם
חוברת באור מאת יחיאל היילפרין.

91. א. אהרנסון. תפוצת חמת הבר בא"י - תר"צ-1930
בספרו "צמח עבר הירדן". קנה-מדה 1:400.000. הגודל 19x35 ס"מ.

92. ארץ־ישראל ממערף צפור — תרצ"א 1391
הוצאת הלשכה הראשית של קרן היסוד, ירושלים. בצבעים.

93. א. י. ברור, מפת ארץ־ישראל — תרצ"א 1391
הוצאת הלשכה הראשית של קרן הקיימת לישראל, ירושלים
והוצאת "אמנות" תל־אביב. קנה־מדה: 1:250.000. הגודל 160x120
ס"מ. בה המפות א. חלוקת הארץ לשבטים. ב. דרומה של אדום:
1:500.000. ג. ירושלים: 1:12.500.

94. ארץ־ישראל, תרמ"ב־תרס"ב — תרצ"ב 1392
הוצאת הלשכה הראשית של קרן הקיימת לישראל. צינקוגרפיה
מ. פיקובסקי, דפוס גולדברג, ירושלים. קנה־מדה: 1:600.600. הגודל
61x47 ס"מ. בה מפה: דרומה של אדום — 1:1200.000.

95. זאב וילנאי, שבטי הערבים בגבולות א"י — תרצ"ב 1392
בספרו "תולדות הערבים והמוסלמים בארץ־ישראל" חלק א. עמ'
11 שבטי הערבים בתקופת התנ"ך והתלמוד. עמ' 77 הערבים ושבטיהם
בתקופת הרומאים.

96. ארץ־ישראל — תרצ"ד 1394
הוצאת הלשכה הראשית של קרן היסוד. דפוס "התחיה", ירושלים.

97. מפת ההסתדרות (תרשים ארץ־ישראל) — תרצ"ד 1394
בה מסומנות הנקודות אשר בהן סניפי ההסתדרות העובדים הכללית.
הוצאת המרכז לנוער. דפוס קואופרטיבי "הפועל הצעיר", תל־אביב.

98. מפת דרכים של הארץ — תרצ"ד 1394
הוצאת מחלקת המדידות של ממשלת א"י. קנה־מדה: 1:500.000.
הגודל 50.5 x 33.5 ס"מ. יצאה גם באנגלית ובערבית.

99. מפת ארץ־ישראל — סוף תרצ"ד 1394
הוצאת הלשכה הראשית של קרן־הקיימת לישראל, ירושלים.
לוחות הדפוס הוכנו בבית־המדידות הממשלתי, תל־אביב. קנה־מדה:
1:500.000. הגודל 65 x 45 ס"מ. בה מפה: דרומה של אדום —
1:1.000.000. יצאה במהדורות אחדות. עיין מס' 112.

100. א. ריפנברג, מפת קרקעות של א"י — תרצ"ד 1394
בעתון "המבע והארץ", ניסן תרצ"ד 1934 ובספרו של המחבר
"קרקע ארץ־ישראל" ב. תרצ"ח 1938.

101. ד. שמרן, מצב המים בא"י — תרצ"ה 1935
בשנתון "פלניוס", 1936, עמ' 85. הגודל: 22x9.5. הבאורים גם
באנגלית.

102. מפת ארץ־ישראל — תרצ"ה 1935
רוב השמות באנגלית וקצת שמוח בעברית. קנה־מדה 1:600.000.
גודל 46x34 ס"מ. בצבעים. Copyright 1935 by David Weidenfeld, Haifa.

103. זאב וילנאי, מפת ארץ־ישראל — תרצ"ה 1935
תוספת ל"מדריך ארץ־ישראל". קנה־מדה: 1:500.000. הגודל:
50x35 ס"מ. יצאה גם מהדורה אנגלית.

104. זאב וילנאי, מפת ארץ־ישראל — תרצ"ו 1936
המפה נועדה לילדים, לשם משחק־טיוול בארץ. הוצאת "ספרות"
תל־אביב, הגודל 66x46 ס"מ. בצבעים.

105. מ. אסף, א"י בתקופת השלטון הערבי — תרצ"ה 1935
בספרו "תולדות השלטון הערבי בארץ־ישראל" א. הגודל 30x18 ס"מ.

106. ז. ליפשיץ, מפת ארץ־ישראל — תרצ"ו 1936
הוצאת חברת הכשרת הישוב בא"י, נדפסה במחלקת המדידות
של ממשלת פלשתינה (א"י) תל־אביב. קנה־מדה: 1:250.000.
הגודל: 101x63 ס"מ. מהדורה שניה — 1938, יצאה באנגלית.

107. תרשים של ארץ־ישראל וסוריה — תרצ"ו 1936
מצב הארץ באמצע האלף השני לפני סה"נ. מוכא בספרו של
ה. א. גינזברג, כתבי אוגריה, תרצ"ו, עמ' 2. הגודל 12.5x11 ס"מ.

108. ב. מייזלר, מפת החפירות בארץ־ישראל — תרצ"ו 1936
בספרו "תולדות המחקר הארכיאולוגי בארץ־ישראל". הגודל
21.5x18 ס"מ.

109. מפות ארץ־ישראל — תרצ"ו 1936
באנציקלופדיה כללית, כרך א. הוצאת מסדה. א. מפה גיאולוגית
15x10.5 ס"מ. ב. החלוקה לשבטים — 13.5x10 ס"מ. ג. בימי דוד
ושלמה — 15.5x11.5 ס"מ. ד. בימי הבית השני — 17x12.5 ס"מ. קנה־
מדה 1:1.250.000.

110. א. שליט, ארץ־ישראל הרומאית — תרצ"ז 1937
בספרו: "המשמר הרומאי בארץ־ישראל". הגודל: 25x14 ס"מ
עשויה לפי מפתו של מ. אבי־יונה שיצאה לאור באנגלית. בספר
מוכאת מפה קטנה (14x10 ס"מ) של ארץ־ישראל בימי היוונים
לפי U. Kahrstedt.

111. א. י. ברור, מפת ארץ־ישראל — תרצ"ח 1938
נועדה לבתי הספר. מאושרת ע"י מחלקת החנוך של כנסת־ישראל.
קנה־מדה: 1:300.000. בצבעים. הגודל 1.65x95 ס"מ. בה המפות:
א. חלוקת הארץ לשבטי ישראל — 1:1.250.000. ב. הארץ ושכנותיה —
1:3.000.000. המפה שורטטה ע"י בן־נסים. נדפסה בליטוגרפיה של
א. קופמן, תל־אביב, בלוחות־אבץ שהוכנו בבית המדידות הממשלתי,
תל־אביב. באטלס שיצא לאור בעריכתו של א. י. ברור, מוכאה מפת
הארץ 1:1.000.000 עם מפות גיאולוגיות ואקלימיות. על גבי כריכות
האטלס תרשימים של ערי הארץ ואזוריה השונים.

112. מפת ארץ־ישראל — תרצ"ח 1938
הוצאת הלשכה הראשית של קרן הקיימת לישראל, ירושלים.
צינקוגרפיה מ. פיקובסקי, דפוס גולדברג, ירושלים. למעשה מהדורה
חדשה של המפה הנזכרת במס' 99, רק בשינוי הצבע בכלל
ובשנויים במבטל השמות והבאורים. מפת תרצ"ח יצאה במהדורה
חדשה, אדר תרצ"ט 1939, ובה שתי מפות קטנות: א. קרקעות

היהודים בארץ בשנת תרע"ט 1919. ב. בשנת תרצ"ט 1939. במהדורת
תש"א 1941 רשימה של המפעלים על אדמת הקרן הקיימת.

113. מפת ארץ־ישראל — תרצ"ח(?) 1938
המו"ל א"י לנדא, ירושלים. דפוס תלפיות, תל־אביב. הגודל
36.5x28.5, בשני צבעים. עם מפה של המושבות העבריות.

114. א. בונה, ארץ־ישראל — תרצ"ח 1938
בספרו. "ארץ־ישראל הארץ והכלכלה" הגודל 18x12 ס"מ.

115. ד. אשבל, מפת הגשמים לארץ־ישראל — תרצ"ח 1938
מפת הגשמים לארץ־ישראל, עבר־היורד, דרום סוריה ודרום
הלבנון, ממוצע לתקופת 1859-1938. מהדורה שלישית, מתוקנת,
(המהדורות הקודמות בלועזית) הוצאת החברה להוצאת ספרים שע"י
האוניברסיטה העברית בסיוע הסוכנות היהודית לארץ־ישראל. קלישאות
פיקובסקי, דפוס ירושלים. הגודל: 79x54 ס"מ. בה המפות א.
מספר ימי הגשם בשנה. ב. מפת הגשמים בנגב ובאדום. השמות
והבאורים גם באנגלית. ד. אשבל הוציא גם מפת הגשמים למזרח
הקרוב. דפוס "מרכז" ירושלים, תמוז ת"ש־יולי 1940. השמות והבאורים
גם באנגלית.

116. פ. כהן־ד. בנבנישתי, מפות הארץ — תרצ"ח 1938
בספרם "מורה דרך בארץ־ישראל". הוצאת המחברים.

117. ב. מייזלר, תרשימי הארץ — תרצ"ח 1938
בספרו "תולדות ארץ־ישראל". א. ישובי תקופת האבן. ב. ישובי
התקופה הכלקוליתית ג. א"י בתקופה החקסוסית ד. א"י בכבוש
הישראלי ה. נחלות שבטי ישראל.

117. א. ארץ־ישראל, מפת המזרחי — תרצ"ח 1938
מצורפת לספר "תורה וארץ" נערך ע"י א. מ. גנחובסקי. 27x19 ס"מ.

118. ד. בנבנישתי־ב"צ לוריא, ארץ־ישראל — תרצ"ט 1939
מפת־עזר לתלמידים בלימוד התנ"ך, הוצאת קרית־ספר, ירושלים.
שרטט צ. ציטרמן, צינקוגרפיה מ. פיקובסקי. דפוס ארץ־ישראל,
ירושלים. קנה־המדה: 1:1.000.000. הגודל 44x23 ס"מ. מהדורה ב:
ת"ש 1940. מהדורה ג': תש"כ 1942.

119. ההתישבות החדשה 1936-9 — ת"ש 1940
הוצאת המחלקה לנוער של הלשכה הראשית של קרן היסוד,
ירושלים. בדפוס "האומן" ירושלים. הגודל 40x25 ס"מ. השמות גם
בכתיב לועזי.

120. א. פינב, ארצות ים התיכון — ת"ש(?) 1940
הוצאת אחיאסף, ירושלים. דפוס א"י, תל־אביב. קנה־מדה:
1:12.000.000. בצבעים. הגודל 38x24 ס"מ.

121. ד. בנבנישתי־ב"צ לוריא, א"י ושכנותיה — ת"ש 1940
הוצאת "קרית־ספר", ירושלים, צינקוגרפיה מ. פיקובסקי. דפוס

"ארץ־ישראל", ירושלים. קנה־מדה: 1:400.000. הגודל 50x39 ס"מ. בצבעים. מימין "רשימת הערים המסומנות במפה".

122. זאב וילנאי, תרשימי הארץ, תש"א־1941

בספרו "מדריך ארץ־ישראל" הוצאת חור.

123. י. הלפרין, במת המרד בימי גלום — תש"א־1941

בספרו "ספר הנכורה", מול עמ' 20. הגודל 15x11 ס"מ.

124. ב. מייזלר, אטלס היסטורי של עם ישראל — תש"א־1941

מאת פ. א. מייזלר, בעריכתו הגרפית של י. שפירא. יצא גם במהדורה מקוצרת ובשינוי טקסט בשם: אטלס החניך, תש"ד־1944. הופיעה גם מהדורה אנגלית.

125. י. הרשקוביץ, ארץ־ישראל בתקופה הכבוש — תש"ב־1942

קנה־מדה: 1:800 000. הגודל 44x36 ס"מ בצבעים. בה מפות של א"י ושכנותיה. המפה מצורפת לספר יהושע עם פירושו מאת: הרשקוביץ־י. א. זיטמן. בספר גם מפה שניה: ארץ־ישראל בחלוקתה. קנה־מדה: 1:500.000. הגודל 48x33 ס"מ. בלי צבעים. בה מפה של הנגב בקנה־מדה: 1:1.400.000.

126. ד. בנבנישתיב־צ' לוריא, ארץ־ישראל בימינו־תש"ב־1942

מפה לידועת המולדת לנוער ולעם. הוצאת "קריה־ספר", ירושלים. קנה־מדה: 1:500.000. בצבעים. הגודל 58.5x42.5 ס"מ. מהדורה ב—תש"ג־1943. יצאה גם מהדורה אנגלית.

127. נ. אברמוביץ, המשק הערבי בארץ־ישראל — תש"ד־1944

בספר "המשק הערבי" מאת נ. אברמוביץ־י. גלפט. בו מובאות מפות קטנות של הארצות השכנות: א. המזרח התיכון, ב. סוריה והלבנון, ג. עיראק, ד. מצרים.

128. התנחלות שבטי ישראל בימי יהושע — תש"ד־1944

לפי "קדמוניות היהודים" של יוסף בן מתתיהו (פלוניוס) בתרגום העברי מאת א. שליט. הגודל 16x11.5 ס"מ.

129. הישוב היהודי בא"י בשנות 637—1098 — תש"ד־1944

"ספר הישוב" כרך ב' בעריכת ש. אסף ול. א. מאיר. הגודל 16x16 ס"מ. הוצאת מוסד ביאליק.

130. מ. זהרי, צומח ארץ־ישראל — תש"ד־1944

בספרו "מבוא לגיאובוטניקה של ארץ־ישראל" שלוש מפות: א. החבלים הפיזוגיאוגרפים של ארץ־ישראל; ב. הקרקעות של א"י המערבית; ג. הצומח של א"י המערבית.

ב. רשימה אזורית

1. ירושלים והמקדש.

2. תל־אביב ומכיבתה.

3. השרון והשפלה.

4. חיפה ומכיבתה.

5. עמק יזרעאל.

6. צפון הארץ.

7. עבר־הירדן.

8. חצי־אי סיני.

ג. ירושלים ובית־המקדש

131. א. גראיעווסקי, מפת עה"ק ירושלים והסביבה — תרס"ז(?) 1900

בבית־דפוס האחים סלמן — Ex par J. Abbo הגודל 52x40 ס"מ. בשולים שמות מוסדות ושכונות.

132. א. ל. סוקניק־ח. א. זוטא, ירושלים והסביבה — תר"פ־1920

בספרם "ארצנו", "לפי מפת שיק־בנצינגר בתקוני המחלקה הטכנית שע"י ועה"צ (ועד הצירים)" קנה־מדה 1:10.000. הגודל 45.5x38.5 ס"מ. צינקוגרפיה מונזון, ירושלים. תרשים זה, בשנויים קלים, מובא גם בספרו של ש. קליין, ארץ־ישראל, תרפ"ב־1922.

133. א. ל. סוקניק־ח. א. זוטא, סביבות ירושלים — תר"פ־1920

בספרם "ארצנו" לפי מפת דאלמאן־בקר. קנה־מדה 1:10.000.

134. מפת עיה"ק ת"ו וחצרותי[ה] סביב — בקירוב תרפ"ד(?) 1924

הוצאת יוסף לוי חגיו, ירושלים. הגודל 35x27.5 ס"מ.

135. ירושלים בשעת המלחמה (היהודים ברומאים) — תרפ"ג־1923

מצורף לתרגום העברי של מלחמות היהודים של יוסף פלוניוס מאת י.ג. שמחוני. הגודל 12x12.5 ס"מ. בצבעים.

136. ירושלים מפת שמות הרחובות — תמוז תרפ"ה־1925

הוצאה לאור ע"י חברת "למען ירושלים". קנה־מדה: 1:5.000.000. הגודל 92x81 ס"מ.

137. י. ד. איינושטיין, ירושלים בזמן הזה — תרפ"ז־1927

בספרו "אוצר מסעות" עמ' 85. עיין מספר 89.

138. ירושלים ושכנותיה — תרצ"ה־1935

מצורפת לספר "ירושלים" מאת ח. בר־דומא, הוצאת הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל, ירושלים. הגודל 30x20 ס"מ.

139. זאב וילנאי, ירושלים ושכנותיה — תרפ"ה־1925

מצורפת ל"מדריך ארץ־ישראל". צינק' מ. פיקובסקי, הגודל 35x34 ס"מ. בצבעים. עם מפתח של שמות השכונות והרחובות, קווי הנסיעה של האוטובוסים ותרשים העיר העתיקה. יצאה גם באנגלית.

140. ירושלים, שכונותיה ודרכיה — סוף 1935

מובאה ב"אנציקלופדיה כללית" כרך ו'. הוצאת מסדה. הגודל 25x19.5 ס"מ. עיין מספר 109.

141. צ. פרידלנדר, ירושלים — תרצ"מ־1939

הוצאת איגרתא. קנה־מדה: 1:7500. הגודל 81x63.5 ס"מ.

142. שלמה בן־דוד, ירושלים העתיקה והחדשה — תש"ג־1943

מפה מצוירת. הוצאת סטימצקי. ליט' מונזון, ירושלים.

תרשימי בית־המקדש

143. יוס־טוב ליפמן הלר (ריט"ל) צורת בית־המקדש — ש"ס־1600

בספרו "צורת בית־המקדש העתידי הנראה ליחזקאל". נדפס (א) שס"ב־1602. פראג. (ב) תע"ד־1714, פרנקפורט דמיין. במהדורת תקט"ז־1787, הוראדנא, מובא תרשים מאת: משה איוויער. תרשים המקדש מובא גם בפירושו של ריט"ל, תוספת יוס־טוב, על המשנה, מסכת מדות. הפירוש נדפס לראשונה בשנת שע"ה־1615.

144. יוסף בן יששכר, תבנית בית־המקדש — שס"מ־1609

עיין רשימה כרונולוגית מספר 11.

145. יוסף רקיטי, צורת בית־המקדש, — בקירוב תל"ז־1676

עיין רשימה כרונולוגית מספר 15.

146. יוס־טוב צהלון (המהריט"ק), המשכן ובית־המקדש — תנ"ד־1694

בשער ספרו שאלות־וחשובות. "צורת המשכן שעשו ישראל במדבר". מעבר השני "צורת בית־המקדש תוב"ב כבמראה יחזקאל". הספר נדפס בשנת תנ"ד־1694, ויניציאה.

147. מרדכי הלוי, צורת הבית — תנ"ז־1697

בספרו "דרכי נעם". מעבר לשער. נדפס בתנ"ז־1697. ויניציאה.

148. יהונתן בן יוסף, צורת בית־המקדש השני — ת"פ־1720

מצורפת בהוצאת התלמוד. המחבר היה רב בעיר רזיני שבליטא.

149. יעקב עמדין, תבנית המזבח — בקירוב תפ"ח־1728

בספרו "לחם שמים". מעבר לשער. נדפס בשנת תפ"ח־1728 וואנוביעק. בסופו קונטרס "בנין בית הבחירה".

150. יהושע בן ישראל, צורת בית־המקדש — תקל"ב־1772

תרשים פרימיטיבי מאוד על פי יחזקאל, בספר "קצוי ארץ". במהדורה ב' אין התרשים. עיין רשימה כרונולוגית מס' 18.

151. יחיאל אלמשולר, צורת הבית — תקל"ה־1775

בספרו "בנין הבית"; (א) תקל"ה־1775, ולקווא. (ב) תקט"ב־1782, ליוורנו. (ג) תקע"ו־1810, למברג.

152. זאב וואלף אלמשולר, בנין יחזקאל — תקנ"ג־1793

שני תרשימים בסוף ספרו "זכר טוב... פירש נאה על בנין יחזקאל". נדפס בתקנ"ג־1793, שקלאוו. בן המחבר אליקים אלמשולר הוציאו במהדורה שניה, בתקע"ד־1814, ווארשא, בצירוף באור "שחף עץ" ובסופו בצד "צורת הבית לפי המחבר "זכר טוב" מובא "צורת הבית לפי המחבר שחף עץ על פירש"י ז"ל". עיין לעיל מס' 22.

153. דוב־בער, תבנית בית־המקדש — תקע"ח־1818

נדפס על דף מיוחד במשניות, סדר קדשים, סוף מסכת מדות. דפוס הוראדנא־וילנא.

154. אליהו מוילנא (הגר"א). צורת הבית דיוקאל — תקפ"ז 1822
"תכנית הכנית... מצויר הכל על מקומו והיכלו מהודר ויפה בתכלית ומנוקה מכל טעות בכדי לזכות את הרבים שיוכלו להבין בנקל". מצורף לספר פירושו "אדרת-אליהו", הוצאת אליאזר לאנדא ירושלים. מפה זו נדפסה גם לאחר, על גליון נייר. עיין רשימה כרונולוגית מס' 20.
- משל הגר"א נדפס גם קונטרס "תכנית הכנית השלישי המפורש ביוקאל, מצויר בתכלית היופי וההדר", תקפ"ב 1822. אין בו תרשים.
155. יוסף שניצלר, מקדש יחזקאל — תקפ"ה 1825
בספרו "באור חדש", תקפ"ה 1825. לאנדאן, הבאורים באנגלית.
156. עוריאל ברילל, תכנית בית שני — תקפ"ז 1827
בספרו "הדרת קודש... ונלה אלי תכנית המקדש, ציור הרוח מעשה חרש אבן" נדפס בשנת תקפ"ז-1827, אופען.
157. תרשים בית המקדש לפי תיאורו של יחזקאל — תר"ח 1848
בספר "אמתחת בנימין" מאת ליכטענשטאדטער, תר"ח 1848, פיורדא, עמ' 151—146. עיין מס' 30.
158. ש. וויטקין, צורת בית המקדש — תרל"ט 1879
עיין רשימה כרונולוגית, מס' 43.
159. י. י. כלבו, תכנית ירושלים... ובית המקדש — תרמ"ג 1883
בספרו "בני אריאל" עמ' 5 — 134. עמ' 146. חלקו הראשון בשם "מצב ירושלים" יצא לאור גם באידיש.
160. חיים בלאך, צורת הבית — תרמ"ב 1882
בספרו "צורת הבית", תרמ"ג 1883, ברעסלויא. הגודל 51x51 ס"מ.
161. משה הפק, תכנית הבית — תרנ"ו 1896
"ביאור צורות ותכנית הבית הנחרב ככל משפטו וחוקתו... דמות כל הצורות מהבית". תרנ"ו—1896, וויניציאה.
162. י. פ. ניימאן, צורת בית המקדש — תרס"ב 1902
בספרו "קונטרס המודד — למדידת הר הבית בסוף ציור למחילות העזרה" תרס"ב 1902, ירושלים.
163. תמונות בית המקדש — עת"ר 1909
שני תרשימי בית המקדש מובאים במשנה, סדר קדשים. הוצאת ווילנא עת"ר 1909, אחרי עמוד 248.
164. תרשים של בית המקדש הראשון — תרפ"ב 1922
בספרו של י. שמחוני, דברי ימי ישראל א', א'.
165. תרשים של בית המקדש (בנין הורדוס) — תרפ"ג 1923
מצורף לתרגום העברי של יוסף פלויוס, מלחמות היהודים, עמ' רצ"ב.
166. ש. קליין, תכנית בית המקדש השני — תרצ"ט 1939
בספרו "ארץ יהודה", תרצ"ט, עמ' 128.

2. תל-אביב וסביבתה

167. תרשים של מנרשי תל-אביב — דצמבר 1909
מובא ב"ספר תל-אביב", תרצ"ו, עמ' 142.
168. גבולות עירית תל-אביב — יולי 1922
מובא "בספר תל-אביב", תרצ"ו מפה ד'
169. גבולות עירית תל-אביב — סוף 1924
מובא ב"ספר תל-אביב" תרצ"ו, מפה ה'.
170. י. שינפלד, תל-אביב וסביבותיה — תרפ"ד 1924
הוצאת העיריה. דפוס איתן-שושני. קנה-מדה 1:5000.
171. מפת תל-אביב — תרפ"ה 1925
בחוברת "תל-אביב וכנינה". הוצאת מסחר ותעשייה. ניסן תרפ"ה. קנה-מדה 1:12,500. הגודל 28x18.5 ס"מ.
172. תל-אביב, תכנית כללית — תר"ץ (?) 1930
הוצאת המחלקה הטכנית של עירית תל-אביב. דפוס איתן-שושני. צינק' איתן-גמרמן. קנה-מדה: 1:10,000. הגודל 56x25.5 ס"מ. המפה רשומה בעברית ובאנגלית. בצד הרשימה אלף-ביתית של שמות הרחובות, בעברית ובאנגלית.
173. גבולות עירית תל-אביב — בסוף 1930
מובא "בספר תל-אביב" תרצ"ו, מפה ו'.
174. מפת תל-אביב — תרצ"ב 1932
הוצאת המחלקה הטכנית של עירית ת"א. דפוס שושני. צינק' א. סוסקין. קנה-המדה: 1:10,000. בששה צבעים.
175. א. י. ברור, תל-אביב והסביבה הקרובה — אדר תרצ"ד 1934
הוכן ע"י הכרטוגראף בן-נסים תל-אביב. ליטוגרפיה ששון. בית-דפוס אפרים סמירוד וכניו, תל-אביב. קנה-מדה: 1:10,000. הגודל 62x52 ס"מ. הוצאה ב': תרצ"ה-1935. מצורפת גם לספר תל-אביב, תרצ"ו 1936.
176. מפת תל-אביב — תרצ"ד 1936
מצורפת ל"ספר תל-אביב", תרצ"ו. בית דפוס א. קופמן.
177. י. קולקובסקי, מפת תל-אביב — תרצ"ו 1936
הגודל 26x15 ס"מ. בצד-מפתח אלף-ביתי של שמות הרחובות.
178. זאב וילנאי, מפת תל-אביב ויפו — תרצ"ו 1936
הוספה ל"מדריך ארץ-ישראל". צינקוגרפיה פיקובסקי, הגודל 37x25 ס"מ. מצדה השני מפתח אלף-ביתי של שמות שכונות רחובות, מוסדות וקווי-הנמיעה של האכטובוסים. יצאה גם באנגלית.

179. צ. פרידלנד, תל-אביב ויפו — תרצ"ד 1936
הוצאת ללויז ארץ-ישראל ומצרי. קנה-מדה 1:7500. הגודל 52 x 91 ס"מ.
180. צ. פרידלנד, מפת תל-אביב ויפו — תרצ"ט 1939
הוצאת ללויז ארץ-ישראל ומצרי בע"מ. קנה-מדה 1:10,000. מהדורה א': תל-אביב ויפו. מהדורה ב': תל-אביב וסביבתה (רמת-גן, בני-ברק וחולון).
181. י. ר. בנציוני, תל-אביב המורחבת — תש"ד 1944
מצורף לספר השמות של רחובות תל-אביב. הוצאת ה"מעביר". קנה-מדה 1:12,000. הגודל 63x61 ס"מ. בשולים שמות הרחובות.

3. השרון והשפלה

182. ז. ליפשיץ, מישור חוף הים — תר"צ-תרצ"ב — 1930-32
הוצאת חברת הכשרת הישוב בא"י. 4 גליונות. קנה-מדה: 1:40,000. השמות והכאורים גם באנגלית.
1. אזור השרון — 1930.
- 2-3. אזור השומרון — 1932. א. גליון צפוני ב. גליון דרומי.
4. אזור יהודה — 1932.
183. מפות ותרשימים של ראשון-לציון — תש"א 1941
מובאים בספר "ראשון לציון", בעריכת דוד יודילוביץ.
184. א. ז. לוין-אפשטיין, תכנית מושב רחובות — תרנ"ז 1897
קנה-מדה: 1:5000. הגודל 81 x 73 ס"מ. נדפסה בווארשא.
185. המפה הראשונה של פתח-תקוה — תרפ"ט 1929
ב"ספר היוכל ליסוד פתח-תקוה" מאת י. יערי (פולסקין) ומ. הריזמן.
186. מפות פתח-תקוה — תרצ"ט 1939
בספר "ממועצה מקומית לעיריה". הוצאת עירית פתח-תקוה.
187. צ. בוטקובסקי, מפת חדרה — תרפ"ד 1924
בספרו "חדרה". הוצאת ועד המושבה חדרה.
188. מושבות העברים במחוז חיפה (עמק השרון) — תרע"ב 1912
מצורפת למאסף "המאיר" בעריכת י. בלקינד. כךך א', תרע"ב אחרי עמ' 72. קנה-מדה: 1:200,000. בצבעים. Lith. A. L. Monsohn, Jerusalem.
189. תרשים של קיסריה — תש"א 1941
בחוברת "קיסריה" מאת "שדות-ים", קבוצת הנוער העובד. עמ' 6.

205. הישוב העברי בגליל – תרצ"ו-1936

197. ז. וילנאי, עמק יזרעאל בתקופת התנ"ך – תרפ"ז 1927

מוכא בחוכרת בשם זה. הוצאת קופת-הספר, תל-אביב.

198, תכנית מרחביה - תרפ"ב-1922

הוצאת חברת הכשרת הישוב הישוב בא"י. קנה-מדה: 12:000.
שני גליונות. הגודל: 5. 26x19 ס"מ. נדפסה בירושלים.

199. ז. ליפשיץ, תכנית המושבה יקנעם – תרצ"ד-יוני 1934

הוצאת חברת הכשרת הישוב בא"י. קנה-מדה: 10:000.1. חגורל
72x62 ס"מ. בצבעים. בה מפיח של יקנעם וסביבחה — 1:250.00.
הכאורים גם באנגלית.

191. ז. וילנאי, מפת חיפה והכרמל – תרצ"ד-1935
בספרו "מדריך ארץ-ישראל". הגודל 28x34 ס"מ. יצאה גם
במהדורה אנגלית.

192, צ. פרידלנדר, חיפה, אזור התעשייה והשכונות — תרצ"ד 1936
הוצאת גיאורג הרץ חיפה. קנה-מדה: 10.000 : 1. הגודל 110x77
ס"מ. השמות גם באנגלית.

193. צ. פרידלנדר, חיפה והר הכרמל — הרצ"ו 1937
הוצאת גאורג הרץ, חיפה. קנה-מדה: 10.000:1. הגודל 76.5x62
ס"מ. בה מפות: א. מפרץ חיפה — 40.000:1. ב. אחוזת-סמואל
ונוה-שאנן — 40.000:1.

194. שו. סופר, חיפה ומכיבתה – תרצ"ד–1934
קנה-המדה: 1:10.000. בצבעים. שני גליונות. כל גליון 110x91
ס"מ. השמות והכאורים גם באנגלית.

195. ז. ליפשיץ, חיפה וסביבותיה – ת"ש-פרואר 1939
הוצאת חברת הכשרת הישוב בא"י. קנה-מדה: 1:40.000. הגודל
53.5x42 ס"מ. השמות והכאורים גם באנגלית.

196. תרשימים של קרית-חיים, חיפה – תרצ"ד 1935
 מוכא ב"דיעות הקריה" – דין וחשבון לשנת תרצ"ה. קנה-מדה:
 5000:1. הגודל 27x30 ס"מ.

תרשימים של עכו ומכיבתה ראה לעיל מס' 12, 13.

7. עבר-הירדן

207. עבר-הדרך אחרי החרבן ועד הכבוש הערבי—תרצ"ט-1939
 מובא ב"ספר הישוב" חלק א', חרצ"ט. הוצאת מוסד ביאליק.

208. מסעי א. אהרנסון בעבר־הירדן — תרצ"ד-1934
בספרו "צמח עבר הירדן", מובאות שתי מפות: א. מסעי א. אהרנסון
בעבר הירדן (כ-1904 וב-1908). קנה־מדה 1:400.000 הגודל 19x35
ס"מ. ב. למסע א. אהרנסון בגולן (כ-1906). קנה־מדה 1:250.000.
הגודל 13x26 ס"מ.

209. מ. אבי-יונה, עבר-הירדן הרומאי – תש"ד-1944
מצרפת למאמרו בידעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל
ועתיקותיה. הגודל 20x34 ס"מ.

8. סיני

ראה לעיל ב"מ' 17, 23, 159.

210. הסמרוקמורה (הגיאולוגית) של מיני – תרצ"ה-1935
 מוצא בספר של ח. בר-דרומא, הנגב. נוסח עברי של המפה
 האנגלית: H. Sadek, The Principal Structure features of The
 Peninsula of Sinai, Congres Geologique International, XIV.

מפת ההר במערב ארץ-ישראל — תש"ד-1944

קנה-מדה: 1:1.000.000. מצורפת לספר "ההר" מאת י. וייץ.

200. בית-שאן ובנותיה – תרצ"ד-1934

מצורפת לחוברת בשם זה. מאת י. וייץ. הוצאת אמנות.

6. צפון הארץ

ראה לעיל במס' .59 א. ב. ד. .80

201. מושבות הגליל החדות – תרפ"א 1921
קנה-מדה: 1:483.333. הגודל: 97X60 ס"מ. נדפסה בירושלים.

202. תרשימי הגליל – תרצ"ט-1939

א. הג'יל התחתון. ב. הג'יל העליון, מאחרי התיכון ועד הכבוש הערבי. מובאים ב"ספר הישוב". הוצאת מוסד ביאליק.

203. י. ויין, ארץ הנגליל – תרצ"ח 1938.
מצורפת לחוברת בשם זה. הוצאת הקרן הקיומת לישראל.

204. אוריאל ה״י, ארצו של דאָהר אלעמֶר – תש״ב 1942
בספרו ״דאָהר אלעמֶר – שׁוׁיט הגל״ץ״.

בא לך תהי

28	להיות	צריך	29	מספר	במקום	כח	עמוד
לב	"	"	לד	עמוד	"	למטה	"
20	"	"	18	מספר	"	לא	"
21	"	"	19	"	"	לב	"
23	"	"	21	ציור	שורה	למעלה	"
22	"	"	20	במקום	"	למטה	"
23	"	"	21	"	"	לב	"

LIST OF THE MAPS AND PLANS

1. Maimonides (Moses Ben Maimon) — 1177.
"Peer Hador", Amsterdam, P. 2.
- 2-3. Anonymous, Ms. 14th-15th Century, British Museum, London.
4. Anonymous, Ms. 16th Century, State Library, Berlin.
5. Anonymous, Ms. Jewish Theological Seminary, New-York.
- 6-7. Plan attached to the Basula Itinerary — c. 16th Century.
Ms. property of Rabbi J. Bedhab, Jerusalem.
8. Plan of Rabbi Eliahu Mizrahi of Stanbul — 1523.
"Commentary on Rashi", Venice, P. 180.
9. English version of No. 8 by Thomas Shaw — 1735.
"Travels or Observations", Oxford, P. 357.
10. Joseph Ben Issachar, Sketch of Palestine — 1609.
"Yoseph Da'at", Prague, P. 128.
11. Abraham Bar Jacob, Map of the Holy Land — 1696.
"Haggada of Passover", Amsterdam.
- 12-13. Arie Ben Izhak, Sketch-Plans of Palestine
  12. "Kazvei Arez", First Edition—Zalkova, 1773.
  13. " " Second Edition—Horodna, 1813.
14. Jonathan Ben Jacob, Map of Palestine — 1784.
Printed at Novidvor, Poland.
- 15-17. Maps attributed to Rabbi Eliahu of Vilna.
  15. "Palestine and its Borders" — c. 1802.
Ms. Hebrew National Library, Jerusalem.
  16. "Shape of Palestine"—Early 19th Century.
"Adereth Eliahu", Jerusalem.
  17. "Sketch of Palestine" — 1881.
Map Printed at Warsaw.
18. Jacob Oishpitz, Map of Palestine — 1816
From his Hebrew Atlas "Beer Haluhot", Plate 4.
19. Aharon Ben Haim, Map of Palestine — 1836.
Attached to "Moreh Derech", Horodna.
20. Jachiel Bar Joseph, "Map of the Journey of the Children of Israel"—1840.
Printed at New-York, U.S.A.
21. The upper part of the above map, enlarged.
22. Izhak Ben Pinhas, "Borders of Palestine" — 1856.
"Hidushei Izhak Ben Pinhas" Konigsberg.
23. Gershon Hanoach Leiner, "Land of Israel" — 1873.
"Sidrei Tohorot", Yosepof.
24. Haim Salomon Pinia of Sared, A Pictorial Map of the Holy Land—c. 1875.
25. Avigdor Malkov, "Map of The Path of Truth" — 1894.

A Bibliography of the Hebrew Maps and Plans of Palestine.

The cartography of Palestine has been so far a rather neglected branch of science. In all the huge and varied literature dealing with all and every aspect of the Holy Land, there is not one work dedicated to the description of the various maps of the country, classifying them by their dates, following up their origins and developments, tracing the various influences which left their traces upon the maps and studying the problems connected therewith. Only here and there have single maps been described, mainly those of an earlier date; there has been also a few attempts at a bibliography, incomplete at that.

If the general cartography of Palestine has been thus neglected, this is still more the case as regards the Hebrew branch of the subject. So far no comprehensive work has been published dealing with the maps in the sacred language. No one has collected the material dispersed in so many manuscripts and printed books, some of them very rare. Although, generally speaking, the Hebrew maps do not add much to our knowledge of Palestine, they are nevertheless of great importance for the history of the study of the Holy Land by Jews and also manage to throw an interesting sidelight on the cultural history of the Hebrew nation. Among the Jews there were indeed — even in medieval times — expert and famous mapmakers, such as Judah Cresques and his father Abraham, but they did not work in the Hebrew medium. Hebrew mapmaking of the former generations was the work of amateur “draughtsmen”, who were usually ignorant of the rudiments of cartography. Most of them had never been to Palestine and they did their work without any but the haziest notions of the country and its true dimensions. They preferred to rely on various passages and traditions contained in ancient literature, composing their “maps” by dint of much fancy and not a little candid artlessness. Their labours produced primitively designed sketches, which are rather chapters in Jewish folklore, illustrating the art of the people, than actual maps.

In comparison with the other nations, the Jews began their mapmaking activity at a rather late period.

The prime mover in this was the desire to behold in a concrete manner the geographical background of the events told in the Bible. The Jewish public wanted above all to see three things on its maps of the Holy Land: the stations of the wanderings of the Children of Israel in the Desert of Sinai and their way into the Land of Canaan; the division of the land by tribes, as described in the Book of Joshua; and, lastly, the boundaries of the Holy Land and the various terminal points connected with the territorial extent of the obligations which the Law imposed on the sacred soil. There was also the wish to behold, in a concrete and realistic manner the image of the Temple, its various parts and their subdivisions. This again produced many representations of the house of God in the Hebrew literature at an early date.

The Hebrew maps of Palestine may be divided into two classes: One kind was made by good Jews, who were devoid of the most elementary knowledge of cartography and who probably had never seen a map in their lives. They drew “maps” based on passages in the Bible and in its commentators, with straight or broken lines, as their fancy roamed, and they firmly believed that they had thus produced a true and faithful image and representation of the Holy Land and all its localities. The second kind of maps was based more or less frankly on the work of Gentiles. Some of the Jewish authors of such maps state this fact expressly, but omit to mention the actual map which they used as prototype. It would be an interesting task to identify these maps: the Gentile sources of Hebrew cartography. The Hebrew maps of this second class are far better productions than those of the first and follow the contemporary fashions of map-making. Alike with all ancient maps, they too vary as regards their orientation. Some place the West below, others the East or north. The map orientated at to the North in the modern fashion appears fairly late. The disposition of the localities in such maps is on the whole accidental and fanciful, without much consideration of their true distances and the scale of the map. Many names of places, whose true position

is still unknown, were confidently marked on the map. Moreover, numerous Hebrew maps repeat mistakes common to all maps of Palestine in the olden times. Thus the River Kishon flows from the Sea of Galilee to the Mediterranean, the Jordan has but two sources, marked respectively Jor and Dan, in accordance with the imaginative cartography of the medieval pilgrims, who thus explained the river's name. The Red Sea and the Brook of Egypt on the South, and the River Euphrates on the North join on some maps and flow together into the Mediterranean Sea. This was firmly believed for many generations.

Many Hebrew maps have, in addition to the usual delineation, certain Biblical images or symbols such as a ship, Jonah and the whale; Joshua carrying the banner of the Tribes with the sun next to him and above the legend “Sun stand thou still upon Gibeon”; cedar rafts floating before Jaffa and bringing material for the construction of the Solomonic temple; Sodom and Gomorrah and the other cities sunk below the waters of the Dead Sea; pictures of Aaron the High Priest and of Moses; symbols of the “land flowing with milk and honey”.

These maps were usually intended to explain certain passages in the Scriptures, the Mishna and the Talmud; accordingly many appear in the edition of these works and their commentaries. Occasionally maps showing the Exodus and the Stations in the Desert were added to the Pessah Haggada. Some maps were issued separately for purposes of study and contemplation. One messenger from the Holy Land had a map printed as a means of collecting contributions and added his own portrait as a further attraction. Some maps were issued on separate sheets as a kind of “Mizrah”, to be placed on the east wall of a Jewish house or of the hut at the Feast of Tabernacles.

It should also be noted that on some maps issued in other languages (especially in Latin) the place names were also given in Hebrew in their Biblical form. The cartographer intended thereby to enhance the value of his work and to lend it a venerable and traditional appearance.

Copyright by Dr. ZEV VILNAY

Jerusalem, Palestine, 1944

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

Printed by
Central Press, Jerusalem

THE HEBREW MAPS OF PALESTINE

A Research in Hebrew Cartography

ZEV VILNAY Ph. D.

25 MAPS AND PLANS

מפת ישראל
מפת התורה

PUBLISHED BY THE JEWISH PALESTINE EXPLORATION SOCIETY
WITH THE ASSISTANCE OF THE BIALIK FOUNDATION

JERUSALEM • 1944